

М. КАБИРОВ, Ч. ЭШОНҚУЛОВ,
З. ФАЙЗУЛЛОЕВА, М. ДАВРОНОВА

ЗАБОНИ ТОЧИКӢ

Китоби дарсӣ барои донишомӯзони синфи 6-уми
мактабҳои таълими миёнаи умумӣ

*Вазорати таълими халқи Республикаи Ўзбекистон
ба нашр тавсия намудааст*

Наشري чорум

ТОШКАНД
САРТАҲРИРИЯТИ ШИРКАТИ
САҲҲОМИИ ТАБЪУ
НАШРИ «SHARQ»
2017

УЎК: 811.222.8(075)

КБК.81.2 - 96

3 – 12

**Бо маблағи Бунёди гардиши китоби
республика чоп шудааст.**

М у ҳ а р р и р и м а с ъ у л:

номзади илмҳои филология, профессор **Т. ЧОРИЕВ**

Т а к р и з д и х а н д а г о н:

омўзгори мактаби рақами 17 шаҳри Ангрен вилояти Тошканд

Р.Абдуқодирова

омўзгори мактаби рақами 10 ноҳияи Деҳқонободи вилояти

Қашқадарё **Т.Эшонкулов**

Аломатҳои шартӣ

– Савол ва супоришҳо

– Ба саволҳо ҷавоб диҳед

3– 12 **Забони тоҷикӣ:** Синфи 6 / М. Кабиров, Ҷ. Эшонкулов, З. Файзуллоева, М. Давронова. Муҳаррири масъул Т.Чориев. Нашри чорум. – Т.: «Sharq», 2017. – 208 саҳ.

ISBN 978-9943-26-645-2

УЎК: 811.222.8(075)

КБК.81.2 - 96

ISBN 978-9943-26-645-2

© М. Кабиров, Ҷ. Эшонкулов, З. Файзуллоева, М. Давронова
© Сартаҳририяи ШСТН «Шарқ», 2005, 2009, 2013, 2017.

ДАР ХУСУСИ НЕРЎИ ЗАБОНУ СУХАН

Чу ёкут бувад сухан беziён,
Сабуксанг, лекин баҳояш гарон.

Абӯшакури Балхӣ

Намирам аз ин пас, ки ман зиндаам,
Ки тухми суханро парокандаам.

Абулқосими Фирдавсӣ

Сухан зоҳир кунад сўзи ниҳонро,
Зи шамъи дил барафрӯзад ҷаҳонро.

Бадриддини Ҳилолӣ

Ба сухан зинда шавад номи ҳама,
Ба сухан пухта шавад хоми ҳама.

Абдураҳмони Ҷомӣ

Супориш: Байтҳоро аз ёд кунед ва мазмуни онҳоро гӯед.

Шарҳи лугат:

Нерӯ – қувват, зўр; қудрат, имконият

Ёкут – чанд хели сангҳои қиматбаҳо, ки сурх,
зард, кабуд, сабз ва сафед мешаванд

Сабуксанг – сабуквазн, сабук

Гарон – вазнин, сангин

Сўз – ҳаяҷон, изтироб; ғаму андӯх

Хом – норасида

Забон воситаи муҳими алоқаи байни одамон аст. Ба воситаи он одамон фикри худро баён менамоянд ва фикри якдигарро мефаҳманд.

Инсон бо забони ширину гувори худ аз тамоми мавҷудоти олам фарқ мекунад. Забони гӯё инсонро аз дигар махлуқот ҷудо карда, ба ҷомеа фароҳам овард. Ҷамъият бе забон вучуд дошта наметавонад. Барои инсон аз забон чизи муқаддастар ва азизтар нест.

Забон калиди дари дониш ва маърифат аст. Дар ҳама зинаҳои инкишофи таърих метавонад ба нафъи инсон хидмат намояд. Забони модарии мо дар ҷараёни ташаккул ва таҳаввули худ роҳи ниҳоят пурфориаро тай намуда, аз санҷишу имтиҳонҳои таърихӣ гузашта, дар натиҷаи хизмат, заҳматҳои бедареғ, мероси гаронбаҳо ва қорномаҳои беназири фарзандони барӯманди халқи тоҷик, аз устод Рӯдакӣ то Садриддин Айнӣ дар шакли зебову ноб, бо захираҳои ғаниву рангини луғоту таъбирот барои мо ёдгор мондааст. Мо бо ин мероси ҷовидонӣ ифтихор мекунем.

Нутқи инсон далели мавҷудияти забону тафаккур ва алоқаи онҳост. Нутқ дар рушди забон нақше дорад.

Вобаста ба пешрафти ҷомеа забон ҳам тараққӣ мекунад. Таърихи ташаккули забони милли ба рушди тадриҷии забонҳои қабилавӣ ва забонҳои авлодиву халқӣ иртибот дорад. Воҳиди асосии забон калима мебошад. Калимаҳо дар маҷмӯъ таркиби луғавии забонро ташкил медиҳанд.

Таркиби луғавии забон вобаста ба дигаргуниҳои ҷомеа тағйир меёбад. Бо тақозои рӯзгор дар забон як силсила вожаҳо аз истеъмол хориҷ шуда ва вожаҳои нав пайдо мешаванд ё калимаҳои мавҷуда маънои нав мегиранд. Тағйирот дар сохтори нахвӣи забон низ ба таҳаввулоту сохти иҷтимоӣ марбут аст.

Қанд чўйй, панд чўйй, эй чаноб,
 ҳар чӣ меҷўйй бичў,
 Бекарон баҳрест, гавҳар беҳисоб,
 ҳар чӣ меғўйй, бигў.
 Форсӣ гўйй, дарӣ гўйй варо,
 ҳар чӣ меғўйй, бигў,
 Лафзи шеъру дилбарӣ гўйй варо,
 ҳар чӣ меғўйй, бигў.,
 Баҳри ман танҳо забони модарист,
 ҳамчу шири модар аст,
 Баҳри ў ташбеҳи дигар нест – нест,
 чунки меҳри модар аст.

Муъмин Қаноат

Супориш: Шеърро аз ёд кунед.

Шарҳи лугат:

Иброз – зоҳир кардан, нишон додан

Гуворо – фораи

Гўё – суҳангў, қобили нутқ

Махлуқот – офаридашудагон

Маъруф – маълум, машҳур

Сарватманд – бой, ғанӣ

Шево – зебо, ширин

Чаноб – рафиқ

Бекарон – беканор

Лафз – забон, суҳан

§ 1. ОВОЗШИНОСӢ ВА ИМЛО

Машқи 2. Калимаҳои зеринро нависед ва миқдори овозу ҳарфҳоро муайян кунед. Гӯед, ки миқдори овозҳо зиёданд ё ҳарфҳо.

Ёд, юрмон, яхмос, ситоиш, барои, дарё, афюн, гиря, суръат, масъала, Яҳё, истгоҳ, сеяк, сиюм, бароед, биёед, шеър.

Машқи 3. Калимаҳоро бо тартиби алифбо нависед:

Элак, донишкада, ёвар, нок, олу, қарин, радиф, ҳақиқат, Соро, хуб, бузург, ахтар, вайрон, гиреҳ, ҷаҳон, яҳоб, фалак, чарх, шакар, ғалбер, имон, Замин, камар, лаб, падар, табар, уҳда, юнонӣ, жола, умед, мактаб.

Машқи 4. Ба ҷуфти калимаҳои зерин зехн монед ва сабаби тағйир ёфтани маънии калимаҳоро муайян кунед:

Гул – гўл, бур – бўр, хурд – хўрд, сум – сўм, куш – кўш; бад – баъд, ало – аъло, шер – шеър, шўла – шӯъла, сурат – суръат, нав – навъ, рад – раъд, ман – манъ, таб – табъ.

Машқи 5. Садоноку ҳамсадоҳои байтро ёфта, онҳоро дар сатрҳои алоҳида нависед.

Зевару зеби занон аст ҳариру зару сим,
Мардро нест ба ҷуз илму амал зевару зеб.

Носири Хусрав

Машқи 6. Калимаҳоро ба ҳичоҳо ҷудо кунед ва сохту хели ҳичоҳоро шарҳ диҳед.

Мактаб, ҳамранг, ҳамсабақ, маърӯза, таълим, шамъ-

дон, намакдон, дарёдил, парранда, тирамоҳ, муҳрдон, сухансанч, боодобона, аҳён, хубӣ, инсондўстӣ.

Машқи 7. Ҷадвалро ба дафтаратон кўчонед ва ба зери ҳамсадоҳои бечаранг чуфти ҷарангдорашонро нависед. Гўед, ки кадом ҳамсадоҳои ҷарангдор ва бечаранг чуфт надоранд.

п	ф	т	с	ш	ҷ	к	х	қ	ъ	ҳ

Машқи 8. Ба калима ва ибораҳои зерин диққат диҳед ва имлои ҳарфи «ъ» -ро муайян кунед. Гўед, ки дар кадом маврид ҳарфи «ъ» навишта намешавад:

1) Аъло, баъзе, масъул, аъзо, масъала, шеър, суръат, Саъдӣ, баъд, шўъла;

2) Мавзўъ, мисраъ, Самеъ, Восеъ, маҷмўъ, маҷроъ, тулўъ; навъ, байъ, ҷамъ, шамъ;

3) Мавзӯи дарс, мисраи шеър, Самеи часур, Восеи аълоҷӣ, маҷмӯи овозҳо, маҷрои дарё, тулӯи Офтоб; навъи аъло, байъи кор, ҷамъи мардум, шамъи хирасўз.

§ 2. КАЛИМА

Машқи 9. Ба воҳидҳои луғавии зерин зехн монед. Онҳоро ба калимаҳои якмаъноӣ сермаъно ҷудо карда нависед:

Сар, лаб, телевизор, бар, рӯ, радио, дам, ширин, танк, чашм, сабзӣ, саҳт, пиёз, бор, ангур, нок.

Машқи 10. Аз таркиби ҷумлаҳои зерин калимаҳои сермаъноро ёбед ва маънои онҳоро шарҳ диҳед.

1. Ду ҷавон забони дар даҳонашон бударо аз ҳаракат боздошта ба забони дилхошон бо якдигар гуфтугузор карда мерафтанд (*С.Айнӣ*). 2. Бори сабуки ашёро ба хар ва бори гарони ғамро ба дил ниҳода равон шудем (*С.Улугзода*). 3. Ману Исрофил ҳам оби

яктой шишаро аз гулӯяш ба гулӯямон рехта холи кардем (Ф.Муҳаммадиев).

Машқи 11. Мисолҳои зеринро хонед. Калимаҳои ба маънои маҷозӣ овардашударо муайян кунед. Гӯед, ки онҳо ба кадом маънӣ қор фармуда шудаанд.

1. Дониш андар дил чароғи равшан аст,
В-аз ҳама бад бар тани ту ҷавшан аст.

Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ

2. Биё, эй субҳи давлатро талабгор,
Чу субҳи аҳли давлат сидқ пеш ор.

Бадриддини Ҳилолӣ

3. Якero мекушад килкам, якero зинда медорад,
Намеоҷд зи шамшер он чӣ аз дасти забон ояд.

Сайидои Насафӣ

Машқи 12. Муродифҳои калимаи «кӯпрук», «равшан», «шаб», «нодон», «тарсу», «бад»-ро ёбед ва бо онҳо ҷумлаҳо тартиб дода нависед.

Машқи 13. Аз мисолҳои зерин мутаҷоз (калимаҳои зидмаъно)-ро ёфта шарҳ диҳед. Гӯед, ки мутаҷозҳо бо кадом мақсад истифода шудаанд.

1. Парҳез аз он нодоне, ки худро доно шуморад.

2. Аз дӯсти нодон – душмани доно беҳ.

3. Сухан захира позахира гарм асту сард,
Сухан талху ширину дармону дард.

Абӯшақури Балхӣ

4. Духтари ҳиндӣ адолатхоҳ шуд,
Аз баду неки ҷаҳон огоҳ шуд.

Мирзо Турсунзода

5. Рафт он ки мудом дар ҳаёташ,
Ҷангид миёни обу оташ.

Абдусалом Деҳотӣ

Шарҳи лугат:

Позаҳр – доруи зидди заҳр, заҳрмуҳра

Машқи 14. Аз байтҳои зерин мутазодҳоро ёфта шарҳ диҳед. Гӯед, ки шоир Лоик Шерали мутазодҳоро бо кадом мақсад истифода бурдааст.

То ғами талхе нахӯрӣ, аз ғами ширин мағӯ,
То ғами фардо нахӯрӣ, аз ғами дерин мағӯ.

* * *

Роҳи дароз тай шуд дар умри кӯтаҳи мо,
Мо раҳ фусурда кардем ё раҳ фусурда моро.

Машқи 15. Ҳамгунаҳоро ёфта шарҳ диҳед.

1. Гӯсфандонро ба чаро бурданд. Ту чаро дирӯз ба хонаи мо наомадӣ?
2. Ман бо шаст моҳӣ медорам. Бобои ман ба шаст даромад.
3. Баҳром, ки гӯр мегирифтӣ ҳама умр,
Дидӣ, ки чӣ гуна гӯр Баҳром гирифт?

Умари Хайём

4. Гулоб аст гӯйӣ, ба чӯяш равон,
Ҳама шод гардад зи бӯяш равон.

Абулқосими Фирдавӣ

§ 3. ТАРКИБИ КАЛИМА

Машқи 16. Решаи калимаҳои зеринро муайян карда, таърифи онро ба хотир оред:

Гул, боғистон, намакдон, духтарак, заргар, хониш, гуфтор, кӯҳсор, даштӣ, хонагӣ, дӯстона, саводнок, оҳанин, имрӯза, торик, шиновар, нилгун;

ҳамкор, рӯй, босавод, бамаънӣ, беғубор, соф, ношинос, баркамол, нодон;

ҳамроҳӣ, беақлона, нодонӣ, боақлӣ, бераҳмӣ, баркамолӣ, ҳамкорона.

Машқи 17. Калимаҳои зеринро навишта, пасвандҳоро

муайян кунед. Гўед, ки пасвандҳо аз кадом калимаҳои решагӣ калимаи нав сохтаанд:

Заргар, бодбон, шодиёна, тухмӣ, бачагӣ, пушта, за-
нона, даштӣ, бодӣ, ўзбекӣ, қайқчӣ, обӣ, боронгарӣ, зар-
дина, хаттӣ, зодгоҳ, сайргоҳ, хирадманд, дастгоҳ, мола.

Машқи 18. Калимаҳоро навишта пешвандҳояшро ёбед.
Гўед, ки онҳо аз кадом калимаҳои решагӣ калимаи нав сох-
таанд:

Ҳамсинф, нодуруст, бераҳм, боақл, бовафо, беқурб,
носоз, бардавом, даргузар, безарар, ноком, босавод,
бамаънӣ, бардурӯғ, ҳамсоя, нодон.

Машқи 19. Ба калимаҳои зерин зехн монед. Гўед, ки инҳо
бо кадом унсурҳои калимасоз сохта шудаанд. Таърифи пеш-
ванду пасвандро ба хотир оред.

Ҳамфикрӣ, ҳамсоягӣ, нодонӣ, бераҳмона, боса-
водона, баркамолӣ, беобӣ, беномусона, нобоварона,
беинтизомӣ, нокомӣ, нотавайн, ногуворӣ.

Машқи 20. Асос ва бандҳои калимаҳоро муайян карда,
ба кадом хели бандакҳо мансуб будани онҳоро гўед.

Хонаи падарам, китоби шавқоварамон, қаламатон,
хонааш, гулзорашон, рақсидам, рафтанд, медавам, ба-
ромадааст, хондаам, талабай, омўзгорем, сабзидаанд.

Машқи 21. Ба решаи калимаҳои зерин зехн монед. Гўед,
ки онҳо чӣ гуна калимаҳоянд.

Гул, гулзор, гулистон, гулшан, гулдон, гулфом; дор,
бардор, нодор, надорем, доранда, дорандагӣ, дорой; тарс,
нотарс, тарсонда, тарсончак, тарсончакӣ, тарсо.

Машқи 22. Таркиби калимаҳои зеринро муайян кунед. Дар
вақти таҳлили таркиби калимаҳо аз аломатҳои истифода баред.

Н а м у н а: $\overline{\text{ҳамсоягӣ}}$

Мардонагӣ, бенатиҷа, бенишона, баромад, меравем,
баромадгоҳ, якдилӣ, бемурувват, чўяк, барошуфтагӣ,
пахтазор, якдилона, бечаранг, дониш, сиёҳидон, ҳамфик-
рӣ, нодонӣ, кўхистонӣ, чашмасор, хушкиданд, даргузар.

§ 4. ИСМ

Машқи 23. Ба калимаҳои зерин зеҳн монед. Гӯед, ки кадом калимаҳо исманд.

Офтоб, сафед, равшан, мағўй, осмон, соф, бигўй, себарга, санг, хок, сабз, сангин, бачагона, сабзидан, гуфтан, об, шахр, Илҳом, Гавҳар, Лоикшоҳ, ширин, калон, баланд, даргирифтан, вохўрдан, баромадан, хона, алаф, дарё, сурх, даштӣ, чўбин, зардина, нишастан, хестан.

Машқи 24. Исмҳои зеринро бодикқат хонед. Аввал исмҳои шахс, баъд исмҳои ғайришахсро нависед. Гӯед, ки онҳо ба кадом саволҳо ҷавоб мешаванд:

Шаб, дуредгарон, омўзгор, талабагон, қалъа, хонаҳо, мисгар, базмҳо, қассобон, савдо, бозор, меҳмон, Озармеҳр, Инобод, Ҷаъфар, Рухшона, дўст, гаштак, бузғолагон, рег, рама, бачагон, шох, замбурўғ, паррандагон, донишҷў, бозаргон, охувон, модарон.

Машқи 25. Мисолҳоро хонед. Исмҳои хосро ба як сутун, исмҳои чинсро ба сутуни дигар навишта, фарқи онҳоро гӯед. Таърифи исмҳои хос ва чинсро ба хотир оред.

Тошканд, кишвар, Ватан, Самарқанд, шахр, «Булбулча», Аму, бодом, Бўстонлик, Фаркент, писар, ҳамшира, дарахт, Оҳангарон, Хайбар, ҳамкишлоқ, дўст, «Овози тоҷик», «Гулистон», набера, хона, Фаррух, «Қобуснома», асар, себ, коса, чангал, Чоч.

Машқи 26. Ба мисолҳои зерин зеҳн монед ва имлои исми хосро ба хотир оред. Гӯед, ки кадом исмҳо бо ҳарфи калон навишта мешаванд:

Худо, Худованд, Парвардигор, Офаридгор, Яздон, Аллоҳ;

Абӯалӣ ибни Сино, Носири Хусрави Қубодиёнӣ, Камоли Хучандӣ, Анварӣ, Сайидои Насафӣ;

Исёни Муқаннаъ, Рўзи истиклоли Ўзбекистон, Со-
мониён, Ғазнавиён, Темириён;

Дараи Ниҳон, вилояти Тошканд, шаҳри Ғазалкент,
деҳаи Бурчимулло, Моҳ, Офтоб, Зуҳал, Муштарӣ;

Президенти Ҷумҳурии Ўзбекистон, Донишгоҳи дав-
латии Самарқанд, Вазорати таълими халқи Ҷумҳурии
Ўзбекистон;

Суруди миллӣ, Шашмақом, «Баҳористон», «Маъ-
рифат».

Машқи 27. Мисолҳои зеринро хонед, исмҳои ҷондорро
ба сутуни аввал, исмҳои бечонро ба сутуни дуюм нависед ва
дар хусуси онҳо маълумот диҳед.

Паланг, бабр, об, хок, ситора, шер, шағол, му-
сича, оташ, ҷўб, хокистар, мурғ, мурғобӣ, қоз, санг,
Офтоб, Моҳ, гов, гўсола, оху, тайёра, гаҳвора, болишт,
гунчишк, буз, одам, гўш, бинӣ, чашм, гўсфанд, мўрча,
корм, болор, сакф, дастархон, бузғола, барра, мор, ан-
гур, нок, нон, гамбуск, гурба, муш, падар, шикорчӣ, се-
барга, коку, газна, сайёд, мутриб, саг, китоб, гург.

Машқи 28. Исмҳоро нависед. Пасвандҳои ҷамъбандиро ба
хотир оред ва мавриди истифодаи пасванди **-он (-гон,-ён,-вон)-**
ро шарҳ диҳед.

Талабаҳо, хонандагон, дарахтон, кўчаҳо, ҳунар-
мандон, бачагон, лўлиён, бобоён, чашмон, лабон,
китобҳо, дафтарҳо, қувон, абрўвон, гесувон, баргҳо,
лолаҳо, суҳанон, оҳувон, донишҷўён, наберагон.

Машқи 29. Ҷумлаҳоро нависед. Исмҳоро ёфта ба кадом
хели исмҳо мансуб будани онҳоро муайян кунед.

1. Ҷўпон аз болои харсанг хез зада, худро ба лаби сой
гирифт. 2. Ҳоҷӣ-ако бо асо ба сари ў зад. 3. Дар соли 1896
дар шаҳри Бухоро, дар гузари Сари Пули Равғангарон
Ҳоҷӣ Зоҳид ном як бой як Мадраса сохт (*С.Айнӣ*).
4. Девони Соиб ва Ҷомиро такрор ба такрор мехон-
дам (*С.Айнӣ*). 5. Дар тағи қалъа ва дар наздикиҳои он
хонаҳои баъзе давлатмандон, аммо бештар хонаҳои

аҳли касаба – баққолон, қассобон, мисгарон, қадоқчиён, бофандагон, дуредгарон воқеъ шуда буданд (С.Улугзода).

§ 5. СИФАТ

Машқи 30. Ба исмҳо сифат илова карда ибора созед. Гӯед, ки сифат ба исмҳо бо воситаи чӣ алоқаманд мешавад.

Модар, Замин, хона, бахт, осмон, пирохан, мард, шоир, ангур, мутриб, насим, мӯй, барг, хоб.

Н а м у н а: модари меҳрубон

Машқи 31. Бо ибораҳои зерин ҷумлаҳо тартиб дода, воситаи алоқии онҳоро муайян кунед:

Талабаи пешқадам, қалами сурх, партави Офтоб, синфи шашум, кӯҳи баланд, меваҳои ширин, роҳи васеъ, сухани гуворо, хонаи равшан.

Н а м у н а: Фаррух талабаи пешқадам буд.

Машқи 32. Ба сутуни аввал сифатҳои асли ва ба сутуни дуюм сифатҳои нисбиро нависед. Гӯед, ки сифати нисбӣ аз чиҳати сохт ва тарзи ифодаи аломат аз сифати асли чӣ фарқ дорад.

Баланд, вахшӣ, сафед, тира, тирамоҳӣ, чармин, калон, васеъ, бузург, сангин, хонагӣ, бачагона, кӯтоҳ, ширин, фарбеҳ, намнок, мардона, пашмӣ.

Машқи 33. Хонед ва дараҷаи сифатҳоро муайян кунед. Гӯед, ки кадом хели сифатҳо дараҷа доранд.

Соф, зебо, калонтар, беҳтарин, хуб, сафед, баландтарин, хурдтарин, ширинтар, пасттар, хуш, сиёҳ, борик, фарбеҳтар, зўртар, талхтар, хунуктарин, дарозтарин, гармтарин.

Машқи 34. Ба сифатҳои зерин зеҳн монед. Гӯед, ки камии аломати предметҳо ва навозиш бо кадом пасвандҳо ифода мегарданд.

Сурхча, зардча, сиёхчатоб, сурхчатоб, зардина, сабзина, пастак, ларзонак, дўстрўяк, хушрўяк, калонакак, зебоякак.

Машқи 35. Аз ҷумлаҳои зерин сифатҳои таъкиди ро ёбед ва тарзи ифодаи онҳоро шарҳ диҳед. Гӯед, ки сифатҳои таъкидӣ ба кадом дараҷаи сифат мансубанд.

1. Ту ғам нахўр, худам барояш алафи каб-кабуд дараида меорам (*Ф.Муҳаммадиев*). 2. Гандум суп-сурх шуда пухта расида буд (*С.Айнӣ*). 3. Риши сап-сафеди вай қариб ба миёнбандаш мерасид (*Р.Ҷалил*). 4. Дари барак кушода шуда, як муйсафеди фарсудаи шамшер овехтаи куп-кулўла ва заб-зард даромада омад (*Р.Ҷалил*). 5. Онҳо кулоҳ, либосҳо ва мўзаҳои сип-сиёҳи ялтросиашонро ба ў мепошонданд (*А.Самад*).

Машқи 36. Бо истифодаи сифатҳои «нозук», «гуворо», «сард», «торик», «зебо», «мушфик», «мумтоз» аввал ибора, баъд ҷумла тартиб диҳед.

§ 6. ФЕЪЛ

Машқи 37. Ба феълҳо зеҳн монед. Феълҳои ифодагари ҳаракат ва ҳолатро муайян кунед. Гӯед, ки чаро онҳо дар шакли масдар оварда шудаанд.

Омадан, рафтан, истодан, ҳобидан, давидан, ҷаҳидан, сукут кардан, пинак рафтан, даромадан, баромадан, фууромадан, дурахшидан, хандидан, гиристан, паридан, ҷидан, тохтан, шарм доштан, ҳафа шудан.

Машқи 38. Феълҳоро нависед. Асоси замони гузашта ва ҳозираи онҳоро муайян карда, ба сутунҳои мувофиқ нависед. Гӯед, ки асосҳо ба кадом замонҳо мансубанд.

Машқи 39. Ба асосҳои феълҳо зехн монда, бадалшавии овозхоро муайян кунед. Овозҳои бадалшударо дар сутуни сеюм нишон диҳед.

Масдар	Асоси замони гузашта	Асоси замони ҳозира
бофтан	бофт	боф
кушодан		
фиристондан		
чўшидан		
даромадан		
баромадан		
гузоштан		
додан		

Асоси замони ҳозира	Асоси замони гузашта	Бадалшавии овозҳо
гудоз	гудохт	«з» ба «х»
гузар	гузашт	
рўб	рўфт	
рав	рафт	
фурўш	фурўхт	
бар	бурд	
супор	супурд	
хоҳ	хост	

Машқи 40. Ба ҷуфти феълҳои зерин зехн монда, пешвандҳоро муайян кунед. Пешвандҳо маънои луғавии феълҳоро тағйир додаанд ё не? Гўед, ки ин пешвандҳо ба кадом навъи пешвандҳо мансубанд:

Рав–нарав–марав, гўй–нагўй–магўй; кор–накор–

макор; гардон–бигардон, шавад–бишавад, фаҳмад–би-фаҳмад, гўй – бигўй, бинад–бубинад, бар–бубар, бохт–бубохт, бехт–бубехт, бахш–бубахш, банд–бубанд; гўяд–мегўяд, равад–меравад, гашт–мегашт, кошт–мекошт, хўрд–мехўрд, ой– меой.

Машқи 41. Ҷумлаҳоро навишта, феълҳояшонро муайян кунед. Гўед, ки онҳо ба кадом замонҳо мансубанд.

1. Пиракӣ ба ман аз оби ширчой як пиёла нўшонд (*С.Айнӣ*). 2. Қариб се моҳ рўйи тахта ҳарфхонӣ карда будам ... (*Р.Ҷалил*). 3. Аз қади хўроку аз бари пўшок ме-занаду пул меғундорад. 4. Писараш подаро ба чарогоҳ ронда истодааст (*Р.Ҷалил*). 5. Худи ҳамин қайд нишон медод, ки ҳеч кор нахоҳад шуд (*С.Айнӣ*). 6. Хайр акнун ман ба ҳавлӣ медароям (*Ҷ.Иқромӣ*).

Машқи 42. Ҷумлаҳоро хонед. Феълҳои бевосита ва бавоситаро ёфта, маънидод кунед.

1. Зайнаб боз як бор мактуби Ҷўрабекро хонд (*С.Улугзода*). 2. Хайр, ҳоло бардошт кун, ба очам гуфта назанонам, ман одам не. (*Ҷ.Иқромӣ*). 3. Қариб соати дуи шаб онҳо ўро оварданд (*Ф.Муҳаммадиев*). 4. Би-бихалифа онҳоро нонхўрак мекунонид (*С.Айнӣ*). 5. Зан рўяшро кушода ба Идрис нигоҳ кард (*Ю.Акобиров*). 6. Ба котиб гуфтам, ки идораро шўёнад (*Р.Ҷалил*). 7. Вақтҳои аввал хатҳояшро ба ман менависонд, акнун худаш менависад (*С.Улугзода*).

Машқи 43. Феълҳои «рафтан», «навиштан», «хондан»-ро тасриф кунед. Ба бандакҳои феълӣ зехн монда вазифаи онҳоро муайян кунед.

§ 7. ИБОРА ВА ЧУМЛА

Машқи 44. Аз калимаҳои зерин аввал ибора созад, баъд аз ибораҳо ҷумла тартиб диҳед. Ибораҳо ва ҷумлаҳои сохта-атонро муқоиса кунед ва фарқи онҳоро гӯед. Таърифи ибора ва ҷумларо ба хотир оред.

Н а м у н а: халқи тоҷик. Халқи тоҷик таърихи қадима дорад.

Халқ, кўча, сарв, чон, оина, забон, маъно, ҷисм, нур, хона, дарс.

Машқи 45. Ибораҳоро ба дафтаратон нависед, ҷузъи тобеъкунандаю тобеъшавандаи онҳоро бо хатча нишон диҳед. Гӯед, ки чаро як ҷузъи ибораро тобеъшаванда номидаанд.

Н а м у н а: руҳи гулгун, машқро навиштан

Офтоби тобон, ҳавои соф, шаби торик, чароғи равшан, қалами ранга, панҷараи оҳанин, китоб хондан, пахта чиндан, тез паридан, модарро дўст доштан, ба падар ёрӣ расондан, шеър навиштан.

Машқи 46. Аввал ибораҳо, баъд ҷумлаҳоро нависед. Гӯед, ки фарқи ҷумла аз ибора дар чист. Кадом аъзоҳои ҷумларо асоси ҷумла мешуморанд?

Фасли тирамоҳ. Дар фасли тирамоҳ борон меборад. Офтоби тобон. Заминро тафсондан. Нури Офтоби тобон Заминро метафсонд. Мурғи хушхон. Булбул мурғи хушхон мебошад. Боми баланд. Номи баланд. Номи баланд беҳ аз боми баланд. Ба мактаб рафтан. Далер ба мактаб рафт.

Машқи 47. Ҷумлаҳоро нависед ва ба кадом навъи ҷумлаҳо мансуб будани онҳоро муайян кунед. Оҳанги ин ҷумлаҳо дар хат бо воситаи кадом аломатҳои китобат ифода мегардад?

1. Мадрасаи Мири Араб яке аз беҳтарин мадрасаҳои Бухоро буд (С.Айнӣ). 2. Хари киро иш, пишаки киро

пишт ва саги киро тур гуфтам? (С.Айнӣ). 3. Магар онҳо барои бадбахтии оилаи ту даст ба ҳам набуданд? (Ҷ.Иқромӣ). Нони мумсикро нахӯр. Нони худро аз касе дарег мадор (А.Ансорӣ). 5. Биё, ман ошиқи туям, ту нозинини ман ҳастӣ! Баҳор, маро бубахш! (Ҳ.Карим).

Машқи 48. Ҷумлаҳои хулласро навишта, онҳоро ба ҷумлаҳои тафсилӣ табдил диҳед ва фарқи онҳоро муайян кунед:

Борон борида. Офтоб баромада. Маҷлис тамом шуд. Ҳаво соф аст. Кӣ мешиносад? Кӣ гум кард? Шамол мевазид. Об хунук буд.

Машқи 49. Аз рӯи нақшаи зерин ҷумла тартиб диҳед ва фарқи онҳоро фаҳмонед.

1.	_____	=====	_____
2.	_____	~~~~~	=====
3.	_____	- - - - -	=====
4.	— · — · — · — · —	_____	=====
5.	- - - - -	— · — · — · — · —	=====

Машқи 50. Нақшаро хонед. Оҳанг ва аломати китобати хелҳои иртиботӣ (алоқамандӣ)-и ҷумлаҳоро бо мисолҳо шарҳ диҳед.

Шарҳи лугат:

Иртибот – алоқа, робита

§ 8. ЧУМЛАҲОИ СОДДА ВА МУРАККАБ

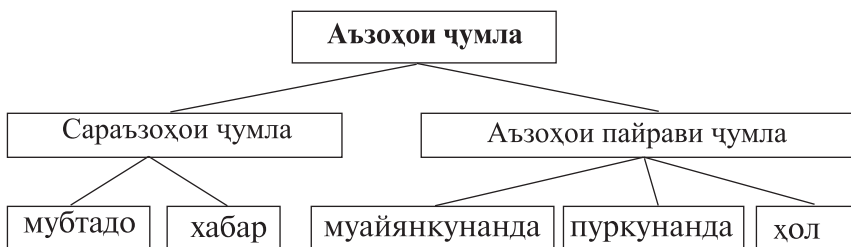
Машқи 51. Чумлаҳоро нависед. Мубтадо ва хабари онҳоро муайян карда, ба зерашон хати мувофиқ кашед. Гўед, ки онҳо ба кадом саволҳо ҷавоб мешаванд ва бо кадом ҳиссаҳои нутқ ифода мегарданд.

1. Падарам розӣ нашуд (*С.Айнӣ*). 2. Ду понздаҳ—як сӣ (*халқӣ*). 3. Гўянда ногоҳ аз гап монд. 4. Ба амирлат кӣ пул медиҳад? (*С.Айнӣ*). 5. Хондан фоидаи бисёре дорад (*Р.Ҳодизода*). 6. Худаш миёнақад, чаққон (*П.Толис*). 7. Нишони мардӣ ҳам дар ҳамин аст. 8. Пойи чапаш бо латтаи кабуд печондагӣ (*Ҷ.Иқромӣ*).

Машқи 52. Чумлаҳоро нависед. Муайянкунанда, пуркунанда ва ҳолро муайян карда, ба зерашон хати мувофиқ кашед. Гўед, ки онҳо ба кадом саволҳо ҷавоб мешаванд.

1. Борони майда меборид (*С.Улугзода*). 2. Қутосҳо ҷуссаи мустаҳками пурқувват, пойҳои кўтоҳ, сари калони чанбаршоҳ доранд (*Ф.Аҳроров*). 3. Саройбон лампаро бардошт (*С.Айнӣ*). 4. Чашми ҳозирон аз Сафарканда намешуд (*Ф.Ниёзӣ*). 5. Ҳозир вақти масхарабозӣ нест (*С.Айнӣ*). 6. Аз ноилочӣ ба мардикоркобӣ даромадам (*Р.Ҷалил*).

Машқи 53. Нақшаи зеринро хонед ва бо мисолҳо шарҳ диҳед.

Машқи 54. Ба ҷумлаҳои зерин зехн монед. Онҳо ба кадом хели ҷумлаҳои содда мансубанд. Мавриди гузориши аломати китобати онҳоро гўед.

1. Аз сўйи кишлоқ овози ҳайвонот: бузу гўсфанду хару асп шунида мешуд (*Ҷ.Икромӣ*).
2. Вай ҳам се корро мекунад: мехонад, меғундорад, бор мекунад (*Р.Ҷалил*).
3. Оҳангару мисгар, машкоб, нонвой, саис, ҳезумкаш – ҳама лашкари моанд (*С.Улугзода*).
4. Оқсақолу сўфӣ – ҳар дуяшон ўро дар хонаи хола дида буданд (*Ҷ.Икромӣ*).

Машқи 55. Ҷумлаҳои зеринро мушоҳида кунед. Гўед, ки онҳо ба кадом хели ҷумлаҳо мансубанд. Воситаи алоқаи ҷумлаҳои соддаро муайян кунед ва мавриди гузориши аломати вергулро шарҳ диҳед.

1. Носир Ширинӣ омад ва Сафаргулом ба ў гуфт (*С.Айнӣ*).
2. Ҳама рафтанд, вале фурсате нагузашта Исрофил пас омад (*Ф.Муҳаммадиев*).
3. Вай ба чорбоғ чашм дўхт, аммо онро дар ин ҳолат ҳеч кас нашинохт (*Ҳ.Карим*).
4. Мўйсафед, ки Ҳамид ном дошт, ба Нуралӣ хитоб кард (*С.Улугзода*).
5. Агар ба ягон кас қасд кунад, он корро накарда на-
мемонад (*С.Улугзода*).
6. Ҳазрати Наримон беҳуда исрор мекард, зеро касе ба ў эътироз ҳам карданӣ набуд (*Ф.Муҳаммадиев*).
7. Хар бачаашро налезанад, одам чаро фарзанди худро занад (*С.Айнӣ*).
8. Кор кунӣ, нон меҳўрӣ.

ЛУҒАТШИНОСӢ ВА ЛУҒАТНИГОРӢ

(ЛЕКСИКОЛОГИЯ ВА ЛЕКСИКОГРАФИЯ)

§ 9. КАЛИМА ВА ИСТИЛОҲ

• Ба калимаҳои ҳар ду сутун зеҳн монед. Гӯед, ки онҳо аз кадом ҷиҳат фарқ мекунанд.

1. Сар (сари одам, сари кўҳ, сари об, сари кор, сари ҷўб)

2. Рӯй (рӯи зан, рӯи об, рӯи Замин)

1. Мисраъ, байт, ғазал, рубой

2. Ташбеҳ, муболиға, шеър

3. Пешванд, пасванд, мубтадо

Нутқи мо аз калимаҳо иборат аст. Калима бо мақсади ифодаи ягон маънӣ аз маҷмӯи овозҳо ба вучуд меояд. Масалан, бо мақсади фаҳмонидани номи як нави мева аз пайванди овозҳои н, о, к калимаи «нок» ба вучуд омадааст.

Калима воҳиди асосӣ ва сервизиҳои забон аст. Аз калимаҳо бо ёрии қоидаҳои воситаҳои дастурӣ ибораву ҷумлаҳо месозем. Бо воситаи ҷумлаҳо фикри худро ба яқдигар мерасонем, гап мезанем.

Калимаҳо аз ҷиҳати маъноӣ луғавӣ ба ду гурӯҳи калон ҷудо мешаванд:

1). Калимаҳое, ки маъноӣ луғавӣ доранд ва ба савол ҷавоб мешаванд: хоҳар, Замин, сурх, ҳазор, шумо, тез, хондан...

Ин гурӯҳи калимаҳо ба ҳиссаҳои мустақили нутқ мансубанд.

2). Калимаҳое, ки маъноӣ луғавӣ надоранд: **аз, ба, -ро, ки, чунки, азбаски, оё...** Ин гурӯҳи калимаҳоро ҳиссаҳои ёвари нутқ меноманд. Бо ёрии онҳо калимаҳои мустақилмаъно (ҳиссаҳои мустақили нутқ) бо ҳамдигар алоқаманд шуда, ҷумларо ба вучуд меоранд. Модар ба духтар нигоҳ кард. Китобро аз омӯзгор гирифтам. Ғазалхонӣ ба поён нарасида буд, ки як гурӯҳ ҷавонон даромада омаданд.

Калимаҳое низ ҳастанд, ки ғайр аз маънои асосиашон маънои иловагӣ низ доранд. Масалан, калимаи «**лаб**» ба ғайр аз маънои асосиаш (номи узви одам) дорои чунин маъниҳои иловагӣ мебошад: **лаби нон, лаби миз, лаби бом, лаби дарё...**

Калимаҳое низ мавҷуданд, ки мафҳуми ба соҳаи санъат, илму техника вобастаро аниқу равшан ифода меkunанду маънии иловагӣ надоранд. Онҳо танҳо як маъниро мефаҳмонанд. Ин гуна калимаҳоро истилоҳ меноманд. Масалан, калимаҳои «пешванд», «пасванд», «миёнванд» истилоҳи илми забоншиносӣ мебошанд, зеро ки онҳо танҳо ба як маънӣ – номи унсурҳои калимасоз истифода мешаванд.

Машқи 56. Ба калимаҳо зеҳн монед. Онҳоро ба калимаҳои мустақилмаъно ва ёвар чудо карда навишта гиред. Ёӯед, ки кадом навъи калимаҳо ба савол ҷавоб мешавад.

Об, санг, кабуд, сабз, то, ки, фикр, илм, дониш, сангин, бачагона, кўҳӣ, рафтан, гуфтан, хестан, гов, гўсфанд, уқоб, мурғ, ширин, дилрабо, гуворо, даромадан, вохўрдан, бозгаштан, чунки, азбаски, зеро, ва, аз, ба, аммо.

Машқи 57. Ба калимаҳои зерин таваҷҷўҳ кунед ва бо воитаи саволҳо ба ҳиссаҳои мустақили нутқ чудо карда нависед. Фарқи онҳоро аз ҷиҳати ифодаи маънӣ муайян кунед:

Тиреза, мўрча, зебо, баланд, талх, хондан, паридан, чидан, Замин, Офтоб, Яздон, бабр, гурба, дарахт, Сайхун, гулгун, дилнавоз, ришдароз, қадбаланд, сабзидан, рақсидан, хушкидан, фуromaдан, номидан, китобхона, тар, чаридан.

Машқи 58. Калимаҳои зеринро ба калимаҳои якмаъно ва сермаъно чудо карда навишта гиред. Ёӯед, ки калимаи «чашм» дорои кадом маъниҳои иловагӣ мебошад.

Хатиб, пакана, лаб, сар, по, даст, пиёба, телевизор,

осмон, дарё, чашм, хона, Офтоб, нок, пизишк, сӣ, турб, Яздон, яқояк, қурут, ҳайкал, сўз, самар, рӯй.

Машқи 59. Ба калимаҳои зерин зеҳн монед. Гӯед, ки кадом калимаҳо истилоҳанд. Истилоҳи ба илми забоншиносӣ мансуб бударо муайян карда нависед.

Об, хок, чанг, ҳидроген, осмон, миён, сурб, васса, ҳуҷайра, ноҳун, панча, лаб, муҳаммас, сафед, ширин, шеър, китоб, хондан, пешванд, ҷонвар, ситора, пасванд, элак, шолӣ, бодом, миёнванд, рубоб, гарм, мубтадо, садонок ҳамсадо.

§ 10. КАЛИМАҲОИ УМУМИХАЛҚӢ

Дар таркиби луғавии забон калимаҳои зиёде мавҷуданд. Мо ҳамаи онҳоро ба як тарз кор намефармоем. Калимаҳои ҳастанд, ки гоҳ-гоҳ дар мавридҳои алоҳида истифода мешаванд, вале бисёр калимаҳо дар вақти гап задан ва навиштан зуд-зуд такрор мешаванд. Мо ин гуна калимаҳоро аз хурдсолӣ омӯхтаем ва дар мавридҳои муносиб ба кор фармудани онҳо одат кардаем. Ин гуна калимаҳо барои соҳибони забон фаҳмо буда, қисми асосӣ ва муҳими захираи луғавии забонро ташкил медиҳанд.

Калимаҳои, ки барои соҳибони забон фаҳмо буда, зуд-зуд истифода мешаванд, калимаҳои умумихалқӣ меноманд.

Калимаҳои умумихалқӣ номи чизҳо (каланд, хона, кӯҳ, об, санг, даст, по, даҳон, Офтоб, Моҳ, ситора...), номи аломат (сахт, мулоим, баланд, паст, хунук, гарм, калон, хурд...), номи амалу ҳолат (рафтан, гуфтан, хестан, ҳобидан, навиштан, хондан...) ва монанди инҳоро фаро мегиранд.

Машқи 60. Ба калимаҳои зерин таваҷҷӯҳ карда, калимаҳои умумихалқиро муайян намоед. Гӯед, ки онҳо бо кадом хусусиятҳои аз калимаҳои дигар фарқ мекунанд:

Рӯз, сафед, шудан, ҳини, пиромуни, қушбегӣ, қозикалон, мурид, шом, ором, гирифтани, садо, суруд,

хобидан, паҳлў, лоба, фарсах, позахр, порсанг, шикебо, кола, шеван, касиф, саҳоб, нигоҳ, роҳ, хестан, кор, об.

Машқи 61. Матнро нависед. Ба калимаҳо зехн монда, калимаҳои умумихалқиро муайян кунед. Гўед, ки нависанда бо кадом мақсад аз онҳо истифода бурдааст.

Рўз бегоҳ мешуд. Офтоб оҳиста-оҳиста домани зарҳалқории худро аз талу теппаҳо, аз тегаи сафедорҳои хушқомат ғундошта гирифта, уфукро ранг андохта, ба паси кўҳҳои баланд паноҳ мешуд. Шаб чодар мекашид. Ситораҳо якта-якта чашмак зада рух менамуданд. Вале омадурафти одамон ҳанўз канда намешуд.

Б.Насриддинов

Машқи 62. Дар мавзўи «Фасли тирамоҳ» иншо нависед. Дар вақти тасвир аз калимаҳои умумихалқӣ истифода баред.

§11. КАЛИМАҲОИ ШЕВАГӢ

• Калимаҳои ҳар ду сутунро мушоҳида кунед ва фарқи онҳоро аз ҷиҳати доираи истеъмолашон муайян кунед.

1. Об, ҳаво, осмон, хок, шамол, гул

2. Сафед, баланд, ширин, калон

3. Омадан, хўрдан, навиштан, рафтан

1. Иқа, пичи, як резги, ита

2. Қурум, вартиш, локӣ, усал

3. Чишм, ҳешт, ҳофт, бухор, каннай

Калимаҳое, ки ба забони мардуми ягон маҳал хос буда, танҳо дар нутқи намояндагони ҳамон маҳал истифода мешаванд, калимаҳои шевагӣ ном доранд.

Калимаҳои умумихалқӣ ба ҳамаи соҳибзабонон фаҳмо аст, вале калимаҳои шевагӣ танҳо ба мардуми маҳалли муайян фаҳмо буда, дар нутқи намояндагони маҳалли дигар истифода намешаванд. Масалан, калимаҳои «килет»

(вайрон), «ҳеча» (лонаи парранда), «каштал» (гиребон) дар нутқи намояндагони шеваи чанубӣ истифода мегарданд, вале калимаҳои «бехӣ» (сабзӣ), «чӯбдона» (санчид), «мағилмак» (хомӯшак) дар нутқи намояндагони шеваи шимоли кор фармуда мешаванд.

Машқи 63. Ба калимаҳои зерин зехн монед. Онҳоро ба калимаҳои умумихалқӣ ва шевагӣ ҷудо кунед. Калимаҳои шевагиро нависед.

Дарё, ҷўй, теппа, тақа, чухт, хуч кадан, алаф, себ, ангур, бодом, гандум, каштал, туридан, килет, ҷазир, хона, дар, девол, мактаб, гизала, қиртиқ, ҷўққӣ, аранг, шамол, шир, чой, уребча, чарқа, кўрпа, тагсарӣ.

Машқи 64. Ҷумлаҳоро нависед. Ба зери калимаҳои шевагӣ хат кашед ва маънии онҳоро гӯед.

1. Мўйҳои сафедаш аз таги уребчааш паға-паға шуда баромада истодаанд (*Ҳ. Карим*). 2. Ана ита-ита лагат кард, – гўён почаҳои лойолудаширо бар замин кўфта чӣ гуна помол карда шудани саракҳоро нишон дод. (*С.Улугзода*). 3. Буваҷон, мана хафа карданба дилатон мешавад-ми? – Не, чува дилам мешудааст! – Биё, ҳамту ки бошад, на ман туя озор медиҳам ва на ту мана (*Ҳ.Карим*). 4. Дид, ки воқеан ҳам дар он ҷо марди нимбараҳнае почакӣ (оташдони муваққатӣ аз санг) сохта алов карда, чизеро дар аланга тоб дода нишастааст (*С.Улугзода*).

Машқи 65. Ҷумлаҳоро хонед. Калимаҳои шевагиро муайян кунед ва шарҳ диҳед. Гӯед, ки нависандагон аз онҳо бо кадом мақсад истифода бурдаанд.

1. Шаб дар канори дарё гоҳо боло ва гоҳо калапо омада, барои ёфтани гузар кўшиш мекардем (*Алихуш*). 2. Ў хайрон шуда хост, ки чашмашро молиш диҳад, аммо дасташ боло намерафт. Аз ин ҳубдур гаранг шуда монд (*Ҷ.Иқромӣ*). 3. – Саидалӣ «Боғи Мир»-ро

лагад кард,—хабар дод ў,—қаровулонро зад, банд кард (С.Улугзода). 4. Бибиробия ду – се дақиқа гап назада ба меҳробтокчаи хона синча карда истод. Ниҳоят ба духтараш нигоҳ карда: «Духтарам, сандуқа кушода, бўғчаи шолфара гир» – гуфт (Ҳ.Карим).

Машқи 66. Аз лаҳҷаи худатон 7 калимаи шевагӣ ёфта нависед. Калимаҳои шевагии навиштаатонро шарҳ диҳед. Бо се калимаи шевагӣ ҷумла тартиб диҳед.

§ 12. КАЛИМАҲОИ КАСБУ ПЕША

• Калимаҳои сутуни якумро бо калимаҳои сутуни дуюм муқоиса кунед. Гӯед, ки калимаҳои дар сутуни дуюм овардашуда дар нутқи кадом гурӯҳи одамон истифода мешаванд.

1. Дурра (рӯмол), гизала (асабӣ)

2. Локӣ (миёнбанд), чухт (рост)

3. Қунғиз (гамбуск), тум-шук (фук)

1. Моку, найча, зағута, оҳор

2. Чарх, дам, сандон, кўра

3. Билиска, андоза, қолиб, қачқорд

Ҳар як касбу пеша дорои калимаҳое мебошанд, ки маънии онҳо ба намоёндагони ҳамон касбу пеша фаҳмо аст. Ин гуна калимаҳо, ки номи асбобҳо, маҳсул ва ҷараёни истеҳсоли ин ё он касбу корро ифода мекунанд, бештар дар нутқи соҳибони ҳамон касбу пеша истифода мешаванд. Истифодаи калимаҳои касбу пеша ба гурӯҳи муайяни одамон – ба соҳибпешагон хос буда, дар нутқи дигарон истифода намегардад. Як қисми калимаҳои касбу пеша ҳамафаҳм шуда бошанд ҳам, серистеъмол нестанд.

Аз ин рӯ, калимаҳои касбу пеша ҳам монанди калимаҳои шевагӣ доираи истифодаи маҳдуд доранд. Масалан, калимаҳои «қайчӣ», «болға», «анбӯр», «сӯхон», «бахмал», «беқасаб» ҳамафаҳм шуда бошанд ҳам, калимаҳои мансуби пешаи бофандагӣ – «кулобак», «занчирак», «қулфак»

танҳо ба дўзандагон фаҳмо буда, дар нутқи онҳо серистеъ-моланд.

Калимаҳои ифодагари номи асбобҳо, маҳсул ва ҷараёни истехсоли касбу пеша, ки танҳо ба соҳибони ҳамаи касбу пеша фаҳмо буда, дар нутқи онҳо серистеъмоланд, калимаҳои касбу пеша ном доранд.

Машқи 67. Калимаҳоро нависед. Ба кадом касбу пеша мансуб будани онҳоро муайян кунед. Гўед, ки кадоми онҳо ҳамафаҳм шудаанд.

Дарафш (бигиз), андоза, қолиб, белча, қачқорд, сўзан, билеска, мум, ресмон, ширеш, зоғ, чарм, хиром, амиркон, кемухт, дастак, тағчарм, пардоз додан, чорук, нова, кафш.

Машқи 68. Ба калимаҳои зерин зеҳн монед. Гўед, ки онҳо ба кадом касбу пеша мансубанд. Калимаҳое, ки ҳамафаҳм нашудаанд, муайян кунед ва ба дафтаратон нависед.

Моку, найча, гулпарто, мўяк, дастгоҳ, тор, пуд, алоча, баҳмал, беқасаб, зағута, оҳор, маштут, духоба, коримулло, нах, нахгирӣ, нахпартой.

Машқи 69. Ба калимаҳои зерин таваҷҷўҳ кунед. Гўед, ки онҳо ба кадом касб мансубанд. Калимаҳое, ки ҳамафаҳм нестанд, ба дафтаратон нависед.

Сўзанӣ, тўппӣ, гули шафтолу, такдўзӣ, аждаҳорӣ, чустӣ, булбулӣ, чамандагул, доғи ошиқ, сўзан, ришта, ресмон, ширеш.

Машқи 70. Матнро хонед. Гўед, ки дар матн шарҳи кадом калимаҳо оварда шудааст. Ба кадом касб мансуб будани онҳоро муайян кунед.

«Қирётахта – тахтаест аз пўлод, ки сўроҳҳои хурду калон дорад. Дар заргарӣ тилло ва нуқраро ғудохта ба шакли сим мерезанд ва баъд аз он симро аз сўроҳҳои ҳамаи тахта ғузaronида, қашида ба шакли матлуб бо-

рик мекунад. Дар заргарӣ ана ҳамин асбобро «кирё» мегӯянд, ё ин ки «кирётахта» меноманд ва амалиёти борик гардонидани симҳои ғафси тилло ва нукраро «симкашӣ» мегӯянд (*С. Айни*).

§ 13. КАЛИМАҲОИ НАВ

Чамъият инкишоф меёбад. Илму фан ва техника тараққӣ мекунад. Дар натиҷа чизҳои нав ба вучуд меоянд ва ҳодисаву воқеаҳои нави ба тараққиёти чамъият вобаста содир мегарданд.

Забон ҳамсафари чамъият аст. Аз ин рӯ, барои ифодаи чизҳо ва ҳодисаву воқеаҳои нав дар асоси қонуну қоидаҳои луғавию дастурӣ калимаҳои нав ба вучуд меоянд. Калимаҳои нав хусусияту нишонаҳои навӣ ва тозагӣ доранд, бинобар ин то вақти умумӣ шуданашон ба шумори калимаҳои доираи истеъмолашон маҳдуд дохил мешаванд.

Осори навӣ ва тозагии калимаҳои нав дар ягон фосилаи вақту замон нигоҳ дошта мешавад. Ин ҳолат то умумӣ шудани онҳо давом мекунад. Калимаҳои нав дар натиҷаи серистеъмол гаштан хусусияти навию тозагии худро гум карда, ба гуруҳи калимаҳои фаъол дохил мешаванд. Масалан, калимаҳои «телевизор», «асфалт», «автомат», «троллейбус» дар замони пайдо шуданашон калимаҳои нав буданд. Ҳоло ин калимаҳо серистеъмоланд ва ба калимаҳои фаъол мансубанд. Аз ин рӯ, ба шумори калимаҳои нав дохил намешаванд.

Ҳоло «ҳини», «ҳавопаймо», «шаҳрванд», «девон» барин калимаҳо, ки осори навӣ ва тозагӣ зоҳир менамоянд, калимаҳои нав мебошанд.

Калимаҳое, ки аз онҳо осори навӣ ва тозагӣ падидор аст, *калимаи нав* ном дорад.

Машқи 71. Ба калимаҳои зерин зеҳн монда, маънои луғавиашонро шарҳ диҳед. Гӯед, ки ҳоло онҳоро ба шумори калимаҳои нав дохил кардан мумкин аст, ё не.

Космодром, заминҳои навкорам, тайёра, фирка,

шўро, луноход, фурудгоҳ, киштии фалакпаймо, до-
нишкада, донишгоҳ, бастакор, соҳибкор.

Машқи 72. Ба калимаҳои зерин таваҷҷўҳ кунед. Ка-
лимаҳои нав ва ғаёлолро ҷудо карда нависед.

Трактор, доруҳона, плуг, сарф, наҳв, телевизор,
ҳамроҳи сунъии Замин, девон, чархбол, аскар, асфалт,
мумфарш, ҳавопаймо, пешванд, пасванд, миёнванд,
қарина (вариант), мутазод, ҳамгуна, радифи маснўъ,
тайёра, шўро.

Машқи 73. Ҷумлаҳоро нависед. Калимаҳои навро ёфта,
ба зершон хат кашед. Гўед, ки онҳоро калимаи ғаёлол шу-
моридан мумкин аст ё не?

1. Аз қабати ин абрҳо Моҳ бемадорона ба ин бар-
фистон рўшноӣ меафканд (*Ҳ.Карим*). 2. Аз бозе ки
ҳамон мусофири бемор ба ҳавлии мо омад, ҳамаи
кўрпа ва болиштҳои ман шабушзор шуд (*С.Айнӣ*).
3 Аҳмад «аз гап гап мебарояд» гуфтагӣ барин ота-
ши ғазабдони ўро тит карда монд (*Ҳ.Карим*). 4. Ин
манзараҳоеро, ки тамошо кардед, бе сарфи назар ва бе
ранчи дасти касе қуввати табиат рўёнда, ба ин обуран-
ги хушрабо чилва кунондааст (*С.Айнӣ*). 5. Мо ин сарза-
мини ҳудамонро ба роҳатхонаи дусад миллион фарзан-
ди одам мубаддал гардонидем (*Ҳ. Карим*).

§ 14. КАЛИМАҲОИ КУҲНАШУДА

• Ба калимаҳои ҳар ду сутун зеҳн монед ва фарқи
онҳоро муайян кунед.

1. Додхоҳ, асас, амин,
мулозим

2. Дарвеш, вақф, закот,
зиндон

3. Хирқа, далқ, қозихона

1. Падруд–видоъ, диж–
қалъа, дуда–хонадон

2. Озарм–шарм, ангубин–
асал, дуруд–салом

3. Кишоварз – деҳқон,
гурд–пахлавон, гарои-
дан–хостан

Истифодаи баъзе калимаҳо бо мурури замон маҳдуд мешаванд ва аз истеъмол мебароянд. Дар натиҷаи тараққиёти ҷамъият ва инкишофи илму техника манбаи воқеии баъзе предмету мафҳумҳо барҳам хӯрда, истифода намегарданд. Аз ин рӯ, калимаю ибораҳое, ки ин гуна предмету мафҳумҳоро ифода мекунанд, низ аз истифодаи умум баромада, ба гурӯҳи калимаҳои ғайрифаъол дохил мешаванд. Як қисми ин гуна калимаҳо ба дараҷае кӯҳна мешаванд, ки маънии онҳоро бо воситаи луғатҳо мефаҳмем.

Калимаҳое, ки доираи истифодаашон аз ҷиҳати хусусиятҳои замонӣ маҳдуд шудаанд ё аз истеъмол баромадаанд, калимаҳои кӯҳна ном доранд.

Як гурӯҳи ин гуна калимаҳо номи чизҳо, мафҳум ва ҳодисаҳоеро дар бар мегиранд, ки ба замони пеш аз инкилоб мансубанд. Ҳоло ҳамон чизҳою мафҳумҳо вучуд надоранд. Аз ин рӯ, ин навъи калимаҳои кӯҳнашударо калимаҳои таърихӣ номидаанд. Калимаҳои таърихӣ дар забони ҳозира муродиф надоранд, зеро ки онҳо барои ифодаи воқеияти гузашта, яъне таърихӣ истифода мешаванд. Масалан, калимаҳои кӯҳнашудаи «амлоқдор», «қорвонбошӣ», «қозӣ», «миршаб», ки ба замони пешин мансубанд, калимаҳои таърихӣ мебошанд.

Гурӯҳи дигари калимаҳои кӯҳнашуда баръакси калимаҳои таърихӣ дар забони адабии ҳозира муродиф доранд. Чиз ва ҳодисаҳое, ки ин гуна калимаҳо ифода менамоянд, зинда ва пойдоранд. Фарқи дигари ин гурӯҳи калимаҳои кӯҳнашуда дар он аст, ки онҳо ҷои худро ба калимаҳои нав додаанд.

Ин навъи калимаҳои кӯҳнашударо калимаҳои **мансух (архаистӣ)** меноманд. Масалан, калимаҳои «хасм», «сила», «гурд» ҷои худро ба калимаҳои «душман», «инъом», «пахлавон» додаанд, яъне ин калимаҳои мансух пештар маънии калимаҳои «душман», «инъом», «пахлавон»-ро бо калимаҳои хасм, сила, гурд ифода намудаанд.

Доираи истифодаи калимаҳои мансух маҳдуд шуда, тадричан ҷои худро ба калимаҳои дигар додаанд.

Машқи 74. Ба калимаҳои зерин зеҳн монед. Калимаҳои кўхнашударо муайян карда, маънии онҳоро шарҳ диҳед.

Ситора, офоқ, даҳр, кўҳистон, ҷаҳон, пархош, туроб, кўча, ҷўб, кулўх, нақхат, саҳоб, падруд, чой, девор, бом, марғ, тимор, меғ, тиреза, офтоба, сатил, ахтар, ромиш, ахгар, андарз, қалам, най, чанг, маъзул, гурд.

Машқи 75. Ба калимаҳо таваҷҷўҳ кунед. Калимаҳои умумихалқӣ ва таърихино муайян кунед. Калимаҳои таърихино нависед ва маънии онҳоро гўед.

Гўсфанд, гов, гунчишк, миршаб, амир, парвоначӣ, чоряккор, зебо, баланд, шўр, кўтоҳ, манҷаниқ, вақф, васиқа, саҳт, мулоим, гарм, лой, қорӣ, қушбегӣ, оқсақол, ясавул, омадан, гуфтан, давидан, маҳзар, хучра.

Машқи 76. Ба калимаҳои кўхнашуда зеҳн монед. Калимаҳои мансух (архаистӣ) ва таърихино муайян кунед. Калимаҳои мансухро нависед ва маъниашонро гўед.

Маҷус, кох, диҷ, хати ибро, хати иршод, навкар, завол, ситудан, хирад, шайх, қозикалон, хонақоҳ, аъмо, пилтан, тааб, хур, ҷавор, иқтоъ, аълам, суруш, пайк, дуруд, кашоварз, бий, иноқ, меҳан, авранг.

Машқи 77. Ҷумлаҳоро хонед. Калимаҳои кўхнашударо ёбед. Онҳоро ба калимаҳои таърихӣ ва мансух ҷудо кунед ва маънидод намоед.

1. Эшони Бузрукхон ғатво додаанд, ки истеъмолаш макрўх (*Р.Ҷалил*). 2. Агар маъзул шавад... оё аз шаҳр бадарға мешуда бошад (*С.Айнӣ*). 3. Аммо ҳазору як панду андарз ба ходим як зарра таъсир намекард (*Ф.Муҳаммадиев*). 4. Одамони миршаб, шогирдпешагони қушбегӣ, мулозимони қозикалон ва раис ҳам аз воқеа хабар ёфта, расида меоянд (*С.Айнӣ*). 5. Силаи «Шоҳнома»-атро хоҷаи бузург ба ту мерасонад (*С.Улугзода*).

• Калимаҳои дар сутунҳо овардашударо мушоҳида кунед. Гӯед, ки калимаҳои сутуни дуюм аз калимаҳои сутуни якум бо кадом хусусияташон фарқ мекунанд.

1. Даст, пой, гӯш, забон,
чашм

2. Ширин, талх, сафед,
гарм

3. Панҷ, сад, ман, ту,
рав, соз, пеш

1. Мавҷ, шеър, макр,
зулм, сабр

2. Тӯй, қамчин, қурут,
қайроқ

3. Самовор, парта, телефон,
палто

Дар захираи луғавии забони тоҷикӣ ғайр аз калимаҳои асли (тоҷикӣ) калимаҳои аз забонҳои дигар воридшуда низ мавҷуданд. Ба забони тоҷикӣ калимаҳои аз забонҳои арабӣ, ўзбекӣ ва русӣ воридшуда нисбатан зиёданд.

Калимаҳое, ки аз як забон ба забони дигар гузаштаанд, калимаҳои вомӣ (иқтибосӣ) меноманд.

Як забон калимаи медиҳаду забони дигар барои таъмин намудани эҳтиёҷ онро гирифта аз худ мекунад. Забоне, ки калима додааст, забони вомдеҳ аст. Забоне, ки калима гирифтааст, забони вомгир мебошад. Масалан, калимаҳои «синф», «соат», «симо» калимаҳои арабии вомӣ буда, калимаҳои «қаймоқ», «элак», «қишлоқ» калимаҳои ўзбекии вомӣ мебошанд. Монанди ҳамин, калимаҳои «машина», «трамвай», «театр» калимаҳои русии вомианд.

Машқи 78. Ба чуфти калимаҳо зехн монед. Калимаҳои асли ва вомиро муайян кунед. Гӯед, ки калимаҳои вомӣ аз кадом забон ворид шудаанд:

Фироқ–чудой, само–осмон, вокиф–огоҳ, комил–пурра, саломат–дуруст, ҳаё–шарм, ҳасад–пайкар, қаробат–наздиқӣ, Қамар–Мох, қариб–наздиқ, фирқа–гурӯҳ, байт–хона, ҷоҳил–нодон, илм–дониш, иморат–бино.

Машқи 79. Ба калимаҳои зерин зехн монда, аз кадом за-

бон ворид шудани онҳоро муайян кунед. Чуфтҳои тоҷикии онҳоро ёфта нависед.

Н а м у н а: қамчин — тозиёна

Қамчин, узангу, тўй, қишлоқ, қош, бигиз, қаровул, елим, чумчуқ, келин, қашшоқ, яроқ, байрақ, қайроқ, қавоқ.

Машқи 80. Ба калимаҳои зерин таваҷҷӯҳ кунед. Гўед, ки онҳо аз кадом забон ворид гаштаанд. Чуфти тоҷикии ин калимаҳоро ёбед ва нависед.

Н а м у н а: телеграмма — барқия

Телеграмма, конверт, справка, акт, аэропорт, химия, стол, стул, география, математика, журнал, газета, ясли, самолёт, поезд, вертолёт, аптека, касса, шофёр.

Машқи 81. Калимаҳои зеринро хонда аз кадом забонҳо ворид шудани онҳоро муайян кунед. Дар хусуси чуфти тоҷикӣ доштан ё надоштани ин калимаҳо фикратонро гўед.

Қалам, китоб, қимиз, қурут, талқон, мисраъ, фикр, самовор, фойтун, чойник, клуб, театр, ректор, директор, қоида, меёр, либос, соат, қайчӣ, қаймоқ, чакман, қотурма, трактор, роман, диван, таксӣ.

Машқи 82. Ҷумлаҳои зеринро хонед. Калимаҳои вомиро ёфта нависед ва маънидод кунед.

1. Замона нотинҷ шуда монд. Набошад ин қадар саллоту палиса дар ин ҷо чӣ қор мекунад? (*Р.Ҷалил*).
2. Ба систерна ду хел газ: пропан ва бутан пур карда шудааст (*Ф.Муҳаммадиев*).
3. Аз ҳаннот ҳалоскунанда будани ширкатро аъзоён фаҳмида гирифтанд (*С.Айнӣ*).
4. Меғўянд, ки агар фуқаро гарданшахӣ кунад, ҳуди губур омада ҳамаро аз дами теғ меғузаронидааст. — Ҳамаро нею ману ту барин қашшоқи моламышшоқро будагист (*Р.Ҷалил*).

Луғат китобест, ки дар он калимаҳои мавҷуда бо тартиби муайяни алифбо дода мешаванд.

Китоби луғатро хазинаи забон номидан мумкин аст, зеро ки ҳамаи калимаҳоро дар бар мегирад ва дар кушодани маънии онҳо мушкили омӯзандагонро осон мегардонад.

Луғат, асосан, ду хел мешавад: **луғати энциклопедӣ ва луғати филологӣ**. Луғате, ки дар он оид ба ҳар як предмет, ҳодисаву воқеа, мафҳум, шахсони таърихӣ, шахру ноҳияҳо, ҷумҳурию мамлакатҳо, иқлим ва тӯлу арзи онҳо маълумот дода мешавад, *луғати энциклопедӣ* ном дорад. Энциклопедияи советии тоҷик аз ҷумлаи луғатҳои энциклопедӣ мебошад.

Луғате, ки дар он калимаҳо аз ҷиҳати истеъмол ва маънӣ тафсиру тасниф карда шудаанд, ё ки танҳо зикр ёфтаанд, *луғати филологӣ* меноманд. Луғати филологӣ дорои хелҳои гуногун аст. Луғати якзабона (луғати тафсирий), луғати дузабона, луғати бисёрзабона, луғати муаллифӣ (луғати махсуси як асар), луғати имло, луғати муродифот, луғати соҳавӣ, луғати фразеологӣ, луғати шева, луғати этимологӣ ва монанди инҳо ба луғати филологӣ мансубанд.

Луғати тафсирий. Луғати тафсирий луғати якзабона буда, калимаҳои як забон бо калимаҳои ҳамон забон шарҳ меёбанд. Луғати тафсириро фарҳанг низ мегӯянд.

Дар таърихи илми луғатшиносии тоҷик тақрибан номи 202 китоб зикр шудааст. Қадимтарини он «Луғати фурс»-и Асадии Тўсӣ (асри XI) буда, навтарини он «Фарҳанги забони тоҷикӣ» (асри XX) ба шумор меравад.

Машқи 83. Ба шарҳи калимаи «маърифат» таваҷҷӯҳ намоед. Гӯед, ки ин тарзи шарҳдиҳии калимаҳо ба кадом навъи луғатҳо мансуб аст:

Маърифат 1). Илму дониш:

Дидаи ҷони Бӯалӣ Сино

Буда аз нури маърифат бино.

Анварии Абевардӣ

Маърифати мақодир – илми ҳисоб

Илми риёзӣ чаҳор навъ аст; яке маърифати мақодир...

Ахлоқи Носирӣ

Шарҳи лугат:

Риёзӣ – илми ҳисоб, илме, ки аз миқдор ва адад баҳс мекунад, математика.

Шинохтан – дониш

...фасли аввал дар маърифати мавзӯ...

Ахлоқи Носирӣ

биниш, тамиз, фаҳм:

Маърифат нест дар ин қавм, худоро, мададе,
То барам гавҳари худро ба харидори дигар.

Ҳофизи Шерозӣ

Тамиз – фарқ, фарқ кардани неку бад.

Солимфикрӣ – ақлу ҳуш.

Супориш: Аз «Фарҳанги забони тоҷикӣ» шарҳи калимаи «маъруф»-ро ба дафтаратон навишта гиред.

Машқи 84. Ба маънои калимаҳои «равон» ва «най» зеҳн монед ва маънии байтҳоро гӯед.

Гулоб аст, гӯйӣ, ба чӯяш равон,
Ҳама шод гардад зи бўяш равон.

Абулқосими Фирдавсӣ

Гар набудӣ нолаи найро самар,
Най чаҳонро пур накардӣ аз шакар.

Ҷалолиддини Балхӣ

Супориш: Байтҳоро аз ёд кунед.

• Ба ибораҳои зерин таваҷҷӯҳ намоед. Гӯед, ки ибораҳои сутуни дуюм аз ҷиҳати ифодаи маънӣ аз ибораҳои сутуни якум чӣ фарқ доранд.

1. Бинои баланд, кўчаи деҳа, мани нодон, синфи шашум

2. Бисёр калон, ниҳоят зебо, ширинтар аз қанд, шер барин далер

1. Гули сари сабад, мурғи посўхта, гурғи борондида

2. Об карда хўрдан, думро хода кардан, ба таги бинӣ задан

Ибораи изофии «гули сурх» аз ҷузъҳои «гул» ва «сурх» ба воситаи бандаки изофӣ корбаст шудааст. Ҷузъи аввал «гул» (исм) тобеъкунанда буда, номи предметро мефаҳмонад. Ҷузъи дуюм «сурх» (сифат) тобеъшаванда буда, ранги гул – предметро ифода менамояд. Ҷузъҳои ин ибора ҳар кадом ба сари худ маънии ҷудогонаро ифода мекунанд. Ин ибора барои ифодаи мақсади гўянда дар ҷараёни нутқ ба вучуд омадааст. Аз ин рӯ, ибораи мазкур ибораи наҳвист.

Ибораи «барги сабз» чун ибораи наҳвӣ сабз будани баргери ифода менамояд. Ин ибора ба маънои тухфа (савготӣ) низ маълум аст. Дар ин ҳол ҷузъҳои ибораи «барги сабз» якҷоя мафҳуми ягона – тухфаро ифода мекунанд ва дар ҷумла низ ба як вазифа меоянд. Ин ибора дар ифодаи маънии тухфа устувор буда, ҷузъҳои он тағйирнопазир аст. Агар яке аз ҷузъҳои он тағйир ёбад, маънии «тухфа»-ро ифода кардан мумкин намегардад. Ин гуна ибораҳо монанди ибораҳои наҳвӣ дар ҷараёни нутқ ба вучуд намеоянд, балки дар шакли тайёр кор фармуда мешаванд. Ин буд, ки ин гуна ибораҳоро ибораи устувор номидаанд.

Ибораҳое, ки аз пайванди ду ва ё зиёда калимаҳо барои ифодаи мафҳуми ягона корбаст шудаанд ва таркибан устувору тағйирнопазиранд, *ибораи устувор* номида мешавад.

Машқи 85. Ба ибораҳо таваҷҷӯҳ кунед. Ибораҳои наҳвӣ ва устуворро муайян намоед. Ибораҳои устуворро навишта маънидод кунед.

Пахтаи маҳиннах, дил бой додан, курта-курта гӯшт гирифтан, ба мактаб рафтан, тез хондан, хонаро рӯфтан, чашм дӯхтан, чони ширин, димоғ сӯхтан, ҳавои соф, омӯзгори забони модарӣ, майдони варзишӣ, калонсолонро ҳурмат кардан, коҳи кӯҳнаро бод додан, сояи касеро аз девор тарошидан, нони касеро нимта кардан, дил кандан, мактуб навиштан, дар курта нағунҷидан.

Машқи 86. Ҷумлаҳоро хонед. Ибораҳои устуворро ёфта нависед ва маънии онҳоро гӯед.

1. Мо аз ҳамин қадар роҳ хароҷот ва ташвиш кашида омада, магар ду даст дар бинӣ, ҳолӣ бармегардем (*С.Айнӣ*). 2. Гиря нақун, писарам! Аз гиряи ту душманон хурсанд мешаванд, ба пӯсташон намеғунҷанд (*Ҷ.Иқромӣ*). 3. Аммо сар ҳам намекунем, таслим намешавем (*А.Қаҳҳорӣ*). 4. Баробари дасташ шикамаш ҳам танбӯр навохта истодааст (*С.Айнӣ*). 5. Ў мурғи посӯхта барин мегашт (*Р.Ҷалил*).

Машқи 87. Ҷумлаҳоро нависед. Ибораҳои устуворро ёфта ба зерашон хат кашед ва маънии онҳоро гӯед.

1. Ба Регистон расиданд, дар он гирду пеш чойи сӯзан задан набуд...(*С.Айнӣ*). 2. Ба қавли Рустам амак Саодатбибӣ имшаб вайро аз ҳаллоҷӣ гузаронд (*Р.Ҷалил*). 3. Бечора тамом аз ҳол рафта қариб буд, ки қолиб тикӣ кунад (*С.Улугзода*). 4. Ин муқаддимаи дуру дарози ошноям ҷонамро ба ҳалқам овард (*Ҳ.Карим*).

Машқи 88. Ба ибораҳои устувори зерин зеҳн монда, ҷумла тартиб диҳед ва маънии онҳоро муайян кунед.

Дил додан, қадам ранча кардан, паси сар хоридан, Офтоби сари девор.

§ 18. САРЧАШМАҲОИ ТАКМИЛИ ЛУҒАТИ ЗАБОНИ ТОЧИКӢ

Такмили луғат ба ҳаёти соҳибзабонон марбут аст. Инсон дар зиндагӣ чӣ қадар пеш равад, забон ҳамон қадар ғанӣ мешавад. Калимаҳо дар як ҷо шах шуда намеронанд. Оҳиста-оҳиста маънии онҳо такмил меёбад, ё ки маънии нав касб мекунад. Чунончи, калимаи «реша» аввал решаи дарахтро ифода мекард. Баъд ба маънои решаи калима низ маъруф гашт.

Сарчашмаҳои асосии такмили луғати забони тоҷикӣ гуногунанд:

1. Яке аз сарчашмаҳои асосии такмили луғати забони тоҷикӣ забони адабии ҳазорсолаи халқи тоҷик аст. Луғати забони адабии ҳозираи тоҷик аз ҳисоби калимаҳои забони адабиёти классикӣ такмил меёбад. Масалан, дар солҳои охир калимаи «пиромуни», ки дар забони адабиёти классикӣ маълум буд, дар забони адабии ҳозираи тоҷик мавриди истифода қарор гирифт. Ҳоло калимаи «пиромуни» муродифи пешояндҳои «дар бораи», «дар хусуси», «дар ҳақи» мебошад.

2. Забони зинда низ аз сарчашмаҳои такмили луғати забони тоҷикӣ мебошад. Қайд бояд кард, ки аз маликушшуаро Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ сар карда то рӯзҳои мо адибон забони боии зиндари яке аз манбаъҳои асосии забони осори худ қарор додаанд. Калимаҳо тавассути асарҳои адибон аз забони зинда ба забони адабӣ мегузранд.

3. Сарчашмаи дигари такмили луғати забони тоҷикӣ калимасозӣ мебошад. Масалан, дар даҳсолаи охир ба ҷои калимаи «ширсофкунак» калимаи мураккаби «ширполо», ки аз калимаҳои «шир» ва «пол» (аз феъли ҷолоидан – соф кардан) тавассути унсури калимасозии «о» сохта шудааст, мавриди истифода қарор гирифт.

4. Дар такмили луғати забони тоҷикӣ хизмати адибони тоҷик низ назаррас аст. Масалан, устод Садриддин Айни бо асарҳо ва мақолаҳои барои инкишофи забони тоҷикӣ ва тозагии он бахшидааш дар такмили луғати забони тоҷикӣ ҳиссаи арзанда гузоштааст.

Ғанӣ – бой

Тавассути – ба воситаи

Машқи 89. Ба мисолҳои зерин таваҷҷӯҳ намоед. Гӯед, ки дар онҳо кадом калимаҳо дар забони адабиёти классикӣ серистеъмол буданд.

1. Каюмарс оини подшоҳиро ба ҷаҳон овард ва нахустин подшоҳ ӯ буд (*С.Улуғзода*). 2. Халифа гуфт: «Ҳар гоҳ ҷомаи кӯҳна пӯшида бошӣ, зинҳор кафши нав дар по нақунӣ, ки пур нозеб аст» (*Садри Зиё*). 3. Нерӯмандӣ ва пирӯзии ман атои яздонист. Рустами дoston аз касе бок надорад (*С.Улуғзода*).

4. Ба Рустам супурдаш дилу дидаро,

Ҷаҳонҷӯй пури писандидаро.

Абулқосими Фирдавсӣ

5. Оби ҳайвон хон, маҳон инро сухан,

Ҷони нав бин дар тани ҳарфи кӯҳан.

Ҷалолиддини Балхӣ

6. Бо ҳамин ният намояд пора занҷиру каманд.

Бо ҳамин ният садои Осиё ояд баланд.

Мирзо Турсунзода

Машқи 90. Ба ҷумлаҳои зерин зеҳн монда, калимаҳои гуфтугӯиро муайян намоед. Онҳоро нависед ва маънидод кунед.

1. Ин қадар майдагапӣ қардан ҳам дуруст нест (*Р.Ҷалил*). 2. Раҳими қанд зери лаб «исқит, мурданӣ» гӯён ўро дашном дода монд (*С.Айнӣ*). 3. Ин ҷо ҷои майнабозӣ нест (*Р.Ҷалил*). 4. Бинобар ин бо он ҳарина инод қарда нишастанро лозим надонистам (*С.Айнӣ*). 5. Вай бепули даҳанқалоне буд (*Р.Ҷалил*). 6. Қорӣ-

ишкамба тамоман девонаи шаққа шуда, аз арк бар-
мегардад (*С.Айнӣ*). 7. Ба ин ахбороти чигили шумо
гувоҳӣ медиҳад (*Р.Ҷалил*).

Машқи 91. Дар мавзӯи «Баҳори диёри ман» иншо навиш-
та, ба зер ибораҳои наҳвӣ ва устувор хат кашед.

Шарҳи лугат:

Оин – расм, қоида, одат, тартиб

Халифа – қонишин, муовин, ноиб

Зинҳор – ҳаргиз

Нерӯманд – зӯр, боқувват

Бок – тарс, хавф, бим; парво

Ҷаҳонҷӯй – подшоҳ

Пур – писар

Оби ҳайвон – оби ҳаёт

Каманд – таноб ё арғамчине, ки нўгаш ҳалқа дошта,
онро барои гирифтани сайд ё душман кор мефарму-
данд.

Савол ва супоришҳо:

1. Кадом воҳиди забонро калима меноманд?
2. Калимаҳо аз ҷиҳати маъноӣ луғавӣ чанд хел меша-
ванд?
3. Истилоҳ чист? Фикратонро бо мисолҳо собит на-
мояд.
4. Кадом гурӯҳи калимаҳоро калимаҳои умумихалқӣ
мегӯянд?
5. Калимаҳои шевагӣ чӣ гуна калимаҳоанд? Мисол
гӯед.
6. Фарқи калимаҳои шевагӣ ва умумихалқиро бо
мисолҳо фаҳмонед.
7. Калимаҳои касбу пешаро бо мисолҳо фаҳмонед.
8. Фарқи калимаҳои касбу пеша аз калимаҳои шевагӣ
дар чист? Мисол гӯед.
9. Чӣ гуна калимаҳоро калимаи нав мегӯянд? Мисол
гӯед.

10. Калимаҳои кўҳнашуда чӣ гуна калимаҳоанд? Мисол гўед.
11. Фарқи калимаҳои кўҳнашуда аз калимаҳои нав дар чист? Мисол гўед.
12. Калимаҳои кўҳнашуда чанд хел мешаванд? Мисол гўед.
13. Фарқи калимаҳои мансух аз калимаҳои таърихӣ дар чист? Мисол гўед.
14. Чӣ гуна калимаҳоро калимаи вомӣ меноманд? Мисол гўед.
15. Калимаҳои кадом забонҳо ба забони тоҷикӣ бештар ворид гаштаанд? Мисолҳо гўед.
16. Кадом забонро вомдеҳ мегўянд?
17. Забони вомгир чӣ гуна забон аст?
18. Дар бораи китоби луғат маълумот диҳед.
19. Луғати энциклопедӣ чист?
20. Кадом навъи луғатҳоро луғати филологӣ меноманд?
21. Фарҳанг чист? Мисол гўед.
22. Ибораи устувор чӣ гуна ибора аст? Мисол гўед.
23. Фарқи ибораи устуворро аз ибораи нахвӣ бо мисолҳо фаҳмонед.
24. Сарчашмаҳои такмили луғати забони тоҷикиро гўед.

КАЛИМАСОЗӢ ВА ИМЛО

§ 19. КАЛИМАҲОИ ҲАМРЕША

• Ба калимаҳои ҳар ду сутун зехн монда, решаи онҳоро муайян кунед. Гўед, ки фарқи ин калимаҳо дар чист.

1. Оҳангар, сўзангар, ҳал-вогар
2. Ҳамроҳ, ҳамсафар, ҳамкор

1. Гулистон, гулзор, гулдон, гулшан
2. Баромад, даромад, фаромад

Микдори муайяни калимаҳои захираи луғавии забонамон танҳо аз як ҳиссаи маънодор иборат аст. Масалан, калимаҳои «чашм», «рӯй», «гӯш», «хок», «санг», «об» калимаҳои маънодор буда, ба дигар ҳиссаҳо чудо намешаванд. Аз ин рӯ, калимаҳои мазкур ба калимаҳои решагӣ мансубанд.

Дар захираи луғавии забон калимаҳое низ мавҷуданд, ки бо воситаи унсурҳои калимасоз аз як реша сохта шудаанд. Чунончи, калимаҳои «ҳамкор» ва «коргар» бо воситаи пешванди **ҳам-** ва пасванди **-гар** аз калимаи решагии «кор» сохта шудаанд. Ин гуна калимаҳо ба калимаҳои ҳамреша мансубанд.

Калимаҳое, ки решаи яхела доранд, калимаҳои ҳамреша ном доранд: гузаро, гузаргоҳ, гузаранда...

Машқи 92. Ба калимаҳои зерин тавачҷӯх намоед. Онҳоро бо назардошти решаашон гурӯҳбандӣ карда, калимаҳои ҳамрешаро муайян намоед.

Намуна: тарс, нотарс, тарсанда, тарсо, тарсончак.

Тарс, дон, фикр, кор, сиёҳ, кӯҳ, дониш, кӯҳсор, сиёҳӣ, користон, ҳамфикрӣ, донишманд, тарсончак, нодон, ҳамфикр, ҳамкорӣ, сиёҳидон, кӯҳистон, корӣ, донишмандӣ, нотарс, ҳамкор, тарсанда, нодонӣ, кӯҳӣ, кӯҳистонӣ.

Машқи 93. Аз калимаҳои зерин калимаҳои ҳамреша сохта, онҳоро ба дафтаратон нависед.

Гӯш, меҳрубон, муваффақият, нав, омӯз, рав, садоқат, соя, чолок, шакар, деҳа, мол, мулоҳиза, омад, ном, пушт, шаб, эътибор.

Машқи 94. Аз калимаҳои решагии «чашм», «одоб», «пахта», «нур» тавассути унсурҳои калимасоз калимаҳои ҳамреша созед. Бо калимаҳои сохтаатон чор ҷумла тартиб диҳед.

Машқи 95. Аз рӯи қолабҳои зерин чортои калима созед.

—	^,	┐	—,	┐	—	^
---	----	---	----	---	---	---

Машқи 96. Худатон калимаҳои ҳамреша тартиб дода, ба дафтаратон нависед.

Н а м у н а: раҳм, бераҳм, бераҳмӣ, бераҳмона...

ХЕЛҲОИ КАЛИМА АЗ ЧИҲАТИ СОХТ

Калимаҳо таркибан гуногунанд. Масалан, калимаи «кор» калимаи решагӣ буда, танҳо аз як реша иборат аст. Калимаи «ҳамкор» аз пешванди **ҳам-** ва реша, вале калимаи «коргар» аз решаю пасванди **-гар** сохта шудааст. Калимаи «корхона» бошад, аз пайванди ду реша (кор+хона) корбаст шудааст. Ин хусусияти калимаҳо дар илми забоншиносӣ бо ибораи «сохти калима» ифода мегардад.

Калимаҳои забони тоҷикӣ аз чиҳати сохт чор хел мешаванд: калимаҳои содда, калимаҳои сохта, калимаҳои мураккаб ва калимаҳои таркибӣ.

§ 20. КАЛИМАҲОИ СОДДА

• Ба калимаҳои ҳар ду сутун таваҷҷӯҳ намоед. Гӯед, ки калимаҳои сутуни дуюм аз чиҳати сохт аз калимаҳои сутуни якум чӣ фарқ доранд.

1. Гӯшак, лолазор, на-макдон
2. Ҳамсафар, бераҳм, бо-одоб
3. Садбарг, хорпушт, чойхона

1. Лаб, забон, анор, нон, хок, бод
2. Сафед, сурх, паст, сард, гарм
3. Омад, рафт, гӯй, хест, хон

Калимаҳо аз ҷиҳати сохт низ якранг нестанд. Масалан, калимаи «лола» танҳо аз реша иборат аст, аммо калимаи «лолазор» аз решаю пасванди **-зор** сохта шудааст. Калимаи «шутурмурғ» бошад, аз ду реша (шутур+мурғ) корбаст шудааст. Аз ин рӯ, калимаҳоро аз ҷиҳати сохт гурӯҳбандӣ кардаанд. Як гурӯҳи калимаҳо ба калимаҳои содда мансубанд.

Калимаҳое, ки аз як реша иборатанд, калимаи содда ном дорад: об, сар, гӯш, сабз, талх, панҷ, шаш, нӯҳ, даҳ, ман, ту, шумо, рав, гуфт.

Машқи 97. Ба калимаҳо зехн монда, калимаҳои соддаро муайян кунед. Онҳоро ба дафтаратон нависед.

Даст, ҳамроҳ, нодонӣ, кўзагар, санг, гул, хор, сангпушт, тоҷикдухтар, соябон, чўб, дил, чашм, роҳ, баромад, фуромат, вохўрд, сиёҳ, ширин, тунд, шин, навис, гўй, кўҳ, гиёҳ, рег, сурх, лаб, буз, гов, асп, саг, даравгар, шиновар, нодон, боақл, гулдон.

Машқи 98. Ҷумлаҳоро нависед. Калимаҳои соддаро муайян карда ба зерашон хат кашед.

1. Аз сангҳо шарораҳо ба атроф ҷаст ва шуоъ падида омад (*С.Улугзода*). 2. Агар ғубори гуноҳ бар гиребони ӯ барнишастааст, ба оби авфу карам бояд шуст (*Ҳусайн Воизи Кошифӣ*). 3. Вай зардолуро гирифта, хўрда-хўрда боз ба кўча медавид (*С.Улугзода*). 4. Боди сарди тирамоҳ ба машоми Хусрав бўи форами гиёҳу меваҳои хушк ва харбузаро расонд (*Абдулҳамиди Самад*).

Машқи 99. Бо калимаҳои соддаи зерин ибора тартиб диҳед. Бо ибораҳои тартибдодатон чор ҷумла нависед.

Шаб, соф, асп, калон, танг, бом, дарё, лаб, сафед, ширин, лой, барф, осмон, чўй, най, хона, паст, муй, талх, шўр.

Машқи 100. Чанд чумла тартиб диҳед, ки дар онҳо калимаҳои содда ба вазифаи чузъи тобеъкунандаи ибора омада бошанд.

§ 21. КАЛИМАҲОИ СОХТА

• Ба калимаҳои ҳар ду сутун тавачҷӯх намоед. Фарқи калимаҳои сутуни дуумро аз калимаҳои сутуни якум муайян кунед.

1. Ишқ, сиёҳ, хурд, хор,
дах, боғ, себ

2. Сарпӯш, хушрӯй, чор-
дах, раҳмдил

1. Арчазор, бачагона,
боғбон, дуум

2. Ҳамсафар, босавод,
баромадан

Як гурӯҳи муайяни калимаҳо бо воситаи унсурҳои калимасоз аз калимаҳои решагӣ сохта шудаанд. Масалан, калимаи «дарахтзор» бо пасванди **-зор** аз калимаи решагии «дарахт», аммо калимаи «боадаб» бо пешванди **бо-** аз калимаи решагии «адаб» сохта шудааст. Бо воситаи ҳам пешванд ва ҳам пасванд аз калимаи решагӣ сохта шудани калимаҳо низ ба назар мерасад. Чунончи, калимаи «бе+раҳм+ӣ» тавассути пешванди **бе-** ва пасванди **-ӣ** аз калимаи решагии «раҳм» сохта шудааст. Ин гуна калимаҳо ба гурӯҳи калимаҳои сохта мансубанд.

Калимае, ки тавассути унсурҳои калимасоз аз калимаи решагӣ сохта шудааст, калимаи сохта номида мешавад.

Машқи 101. Ба калимаҳо тавачҷӯх намуда, калимаҳои сохтаро муайян кунед. Онҳоро ба дафтаратон навишта шарҳ диҳед.

Дандона, хуб, бад, мола, суханвар, роҳгузар, гулчехра, бодом, Моҳ, қалам, қоғаз, даста, занона, кўзагар, хорпушт, қадбаланд, даводав, гулдон, боғбон, сафедӣ, зардина, дастгоҳ, хирадманд, одамгарӣ, зодгоҳ, ҳамсоя, абрӯ, гўш, даргузар, бозгашт, бозсозӣ.

Машқи 102. Аз калимаҳои решагии зерин бо воситаи унсурҳои калимасоз калимаҳои сохта созед ва онҳоро шарҳ диҳед.

Н а м у н а: *савод — саводнок, босавод, босаводӣ, саводнокӣ.*

Савод, раҳм, дон, даст, чашм, адаб, сиёҳ, фикр, ақл, сол, кор, оҳан.

Машқи 103. Ба калимаҳои сохтаи зерин калимаҳои содаи мувофиқ ёфта, ибора созед. Бо ибораҳои сохтаатон панҷ ҷумла тартиб диҳед.

Н а м у н а: *баҳорӣ — кишти баҳорӣ. Деҳқонон заминро ба кишти баҳорӣ тайёр карданд.*

Баҳорӣ, тирамоҳӣ, барқӣ, бачагона, сафолин, сангин, гандумӣ, шишагӣ, ноҳамвор, рағанин, баодоб, бераҳм, нотарс, бовафо.

Машқи 104. Мисолҳоро нависед. Калимаҳои сохтaro муайян карда, ба зерашон хат кашед. Онҳоро шарҳ диҳед.

1. ...кулли мусофир меҳоҳад ҳамроҳ, ҳамгап, ҳамроз дошта бошад, ки сафараш бахайр шавад (*Б.Насриддинов*). 2. Фақат як ҷуфт калхоти даштӣ дар сари чормағзи хушкидае нишаста, ин манзарарo бо кибру гурур тамошо мекарданд.

3. Бузургӣ саросар ба гуфтор нест,
Дусад гуфта чун ним кирдор нест.

Абулқосими Фирдавӣ

4. Бо сияҳдил чӣ суд гуфтани ваъз?
Наравад меҳи оҳанин бар санг.

Саъдии Шерозӣ

5. Обаки шўхе чу тифли бекарор,
Мешитобад аз миёни кўхсор.

Муъмин Қаноат

§ 22. КАЛИМАҲОИ МУРАККАБ

• Калимаҳои ҳар ду сутунро аз ҷиҳати сохт мушоҳида кунед. Фарқи калимаҳои сутуни дуюмро аз калимаҳои сутуни якум муайян кунед.

1. Ҳаво, алаф, гов, зоғ, кабуд, об

2. Нодон, ҳамсоя, кўҳ-сор, кўзагар

3. Ҳамкорӣ, беобӣ, то-мактабӣ

1. Сарқанд, садбарг, хоркаш, хушхон, сарлуч

2. Гармоба, сарборӣ, лў-биёшўрак, себарга

3. Рангоранг, гуфтугў, Шаҳрисабз, мардикор

Калимаҳое мавҷуданд, ки аз ду ва зиёда решаҳо сохта шудаанд. Масалан, калимаи «модарарўс» аз калимаҳои решагии «модар» ва «арўс», калимаи «холабача» бошад, аз пайванди калимаҳои решагии «хола» ва «бача» ба вучуд омадааст. Ин гуна калимаҳо ба калимаҳои мураккаб тааллуқ доранд.

Калимае, ки аз ду ва зиёда решаҳо сохта шудааст, калимаи мураккаб номида мешавад.

Калимаҳои мураккаб бо роҳҳои зерин сохта мешаванд:

1. Бо роҳи пайванди бевоситаи решаҳо: садбарг, роҳзан, чормағз...

2. Тавассути миёновандҳои **-у-, -о-, -и-**, пайванд шудани решаҳо: чустуҷў, гуфтугў, даводав, гирдогирд, мардикор, Конибодом, Бурчимулло.

3. Бо воситаи пасвандҳо: панҷшоха, сесола, моҳихўрак, байтбарак.

Машқи 105. Ба калимаҳои зерин зеҳн монед. Калимаҳои мураккабро муайян намуда, ба дафтаратон нависед. Онҳоро аз ҷиҳати маънӣ шарҳ диҳед.

Дудкаш, гесў, пой, панча, наългар, заргар, қомат-баланд, сартарошхона, ширбиринч, забон, ҳалқ, барг, шох, кабуд, талх, обӣ, шиновар, чашма, хок, обанбор, мошоба, задухўрд, бандубаст, пухтупаз, кашокаш, моломол, кашмакаш, мардикор, Шаҳритус, тирукамон.

Машқи 106. Ба калимаҳои мураккаб таваҷҷӯҳ намоед. Ёед, ки онҳо бо кадом роҳҳо сохта шудаанд? Калимаҳои мураккаби бо роҳи пайванди бевоситаи решаҳо сохташуда-ро ба дафтаратон нависед.

Меҳмонхона, симчӯб, равуо, сарулибос, пухтупаз, шустушӯй, мурғкабоб, созишнома, сангпушт, нӯшонӯш, гирогир, соҳибхона, хоҳарарӯс, сарвазир, ошпазӣ, пойтоба, тортанак, шабпарак, бодбарак, рангоранг, раҳмдил, бузриш, хушбахт, пурзӯр, дуродур, пурпечутоб, лойолуд, даҳшатангез, вафодор.

Машқи 107. Ибора ва ҷумлаҳои зеринро бо як калима ифода намуда, калимаҳои мураккаб созед.

Бахти хуш, падари арӯс, духтари тоҷик, ҷое, ки китоб меҳонанд, шахсе, ки моҳӣ мегирад, бачаи хола, хонаи усто, автомобиле, ки бор мекашонад, ҷое, ки хӯрок мепазанд, хабари хуш, рӯзи баъди шанбе, сад ҷамъи сад, марди пир, зани ҷавон, ҷойи бурида гузаштани чор роҳ, кӯчаи танг.

§ 23. КАЛИМАҲОИ ТАРКИБӢ. ИХТИСОРАҲО

• Калимаҳои дар сутунҳо овардашударо аз ҷиҳати сохт мушоҳида кунед. Фарқи калимаҳои сутуни дуюмро аз калимаҳои сутуни якум муайян намоед.

1. Соҳибкор, гулбарг, роҳбар, гулоб	1. Маданию маишӣ, ом-мавию сиёсӣ
2. Занозан, гирогир, гуфтугӯ, мардикор	2. Хонда шудан, гуфта додан, ханда карда истодан
3. Дудаста, чормағзбозӣ, дастшӯяк	3. Тамошо кардан, кор доштан, занг задан

Дар забон ному мафҳумҳое ҳастанд, ки аз ду ва ё зиёда калимаҳои ҷудогона иборатанд. Масалан, калимаи «пой дар ҳаво» (суханони пой дар ҳаво) аз калимаҳои «пой» ва «ҳаво» бо воситаи пешоянди «дар» таркиб ёфтааст. Монанди ҳамин калимаи «чашида дидан» аз калимаҳои «ча-

шидан» ва «дидан» барои ифодаи як маънӣ корбаст шудааст.

Калимаҳои таркибие, ки як мафҳум ва ё номро ифода мекунанд, бандҳои изофӣ ва пайвандҳои **-у(-ю)** доранд: Институти тақмили ихтисоси муаллимон, мактаби интернат, илмию тадқиқотӣ, моддию маишӣ... Ин гуна калимаҳо ба калимаҳои таркибӣ мансубанд.

Калимае, ки аз ду ва ё зиёда калимаҳои ҷудогона барои ифодаи як мафҳум таркиб ёфтаанд, калимаҳои таркибӣ номида мешавад.

Ҷузъҳои калимаҳои таркибӣ ҷудо навишта мешаванд: моддию маишӣ, оммавию сиёсӣ, кор қардан.

Машқи 108. Ба калимаҳои зерин зеҳн монда, сохташонро муайян кунед. Калимаҳои таркибиро ёфта, ба дафтаратон нависед ва шарҳ диҳед.

Олам, гадоӣ, гулгун, худдорӣ, қадпаст, роҳи оҳан, Ҷумҳурии Ўзбекистон, илмӣ тадқиқотӣ, вағони респоран, механика ронанда, бом, девор, тахта, арчазор, гулистон, гулшан, аробакаш, дилрабо, оҳанрабо, муҳандиси сохтмон, чорсаду бисту панҷ.

Машқи 109. Ҷумлаҳоро хонед. Калимаҳои таркибиро муайян кунед. Онҳоро ба дафтаратон навишта шарҳ диҳед.

1. Ин хона ёздаҳболори даҳлезу майдондор буд (*С.Айнӣ*). 2. Қори китобхонаҳо, муассисаҳои маданияту равшаннамоӣ беҳтар гардид (*Аз рӯзнома*). 3. Агар ин тавр намекарда бошетон, ёздаҳ ҳазор тангаи нақди ман додари бо панҷ ҳазор тангаи мақбуз ба ман диҳетон (*С.Айнӣ*). 4. Дар бобати ба ҷо овардани хизмати маданияту маишӣ як қатор тадбирҳо андешида шуд (*Аз рӯзнома*).

Машқи 110. Бо калимаҳои таркибии зерин ҷумла тартиб диҳед ва ба имлои онҳо таваҷҷӯҳ намоед.

Маданияту маишӣ, нав ба нав, мӯ ба мӯ, роҳи оҳан, Ҷумҳурии Ўзбекистон.

Баъзан дар ифодаи мафҳум калимаҳое истифода мешаванд, ки таркибан тафсил ёфтаанд. Масалан, барои ифодаи номи донишгоҳи Самарқанд ё Бухоро калимаи таркибии Донишгоҳи давлатии Бухоро ё Донишгоҳи давлатии Самарқанд истифода мешаванд. Ин гуна калимаҳоро одатан дар шакли ихтисоршуда истифода мебаранд (ДДБ, ДДС). Дар забони тоҷикӣ калимаҳои кӯтоҳшуда аз таркибу ибораҳои изофӣ сохта мешаванд ва онҳо серистеъмоланд. Барои осон кардани истифодаи онҳо шакли ихтисоршудаашонро ба кор мебаранд.

Шакли ихтисоршудаи калимаҳо, ихтисора номида мешавад.

Дар забони тоҷикӣ калимаҳо ба тариқи зайл ихтисоршудаанд:

1) ҳарфҳои аввали калима гирифта мешавад: АИ – Академияи илмҳо, МТЧ – Маркази таълими ҷумҳурӣ, ҶӮ – Ҷумҳурии Ўзбекистон.

2) аз ҳар калима як ҳичо мегиранд: Нашрдавтош – Нашриёти давлатии Тошканд.

Машқи 111. Ихтисораҳои зеринро дуруст хонед ва шакли пурраи онҳоро гӯед.

Н а м у н а: СММ – Созмони Милали Муттаҳид

ҶТ, ДДМТ, АИ, ИМА, ВХҚ, ВАПК, ИТИМ.

Машқи 112. Бо ихтисораҳои ВХҚ (Вазорати хоҷагии қишлоқ) ва ИМА (Иёлоти Муттаҳидаи Амрико) ҷумлаҳо тартиб диҳед.

РОҲҲОИ АСОСИИ КАЛИМАСОЗӢ ДАР ЗАБОНИ ТОҶИКӢ

Яке аз роҳҳои асосии ғанишавии таркиби луғавии забони тоҷикӣ калимасозӣ мебошад. Бисёр калимаҳои наवे, ки дар натиҷаи дигаргуниҳои иҷтимоӣ, инкишофи илму

маданият, хоҷагӣ ва монанди инҳо пайдо шудаанд, бо роҳи калимасозӣ ба вучуд омадаанд. Калимасозӣ дар асоси қонунҳои дохилии забон сурат мегирад.

Забони тоҷикӣ дорои роҳҳои гуногуни калимасозӣ мебошад: калимасозии сарфӣ, калимасозии нахвию сарфӣ, калимасозии сарфию нахвӣ, калимасозии луғавию нахвӣ, калимасозии луғавию семантикӣ.

Калимасозии сарфӣ навъи сермахсултарини калимасозӣ мебошад. **Бо воситаи унсурҳои калимасоз (пешванд, пасванд, миёнованд) сохта шудани калимаҳо, калимасозии сарфӣ ном дорад.**

§ 24. БО ВОСИТАИ ПЕШВАНДУ ПАСВАНДҲО СОХТА ШУДАНИ КАЛИМАҲО

• Ба калимаҳои ҳар ду сутун зехн монед. Гӯед, ки онҳо бо кадом унсурҳои калимасоз сохта шудаанд.

1. Ҳамроҳ, ҳамкор, ҳамкасб, ҳамсинф	1. Заргар, боғбон, ҳарак, сӯзанӣ, гулистон
2. Боақл, бераҳм, нодон, баркамол	2. Дастӣ, занона, нуронӣ, донишманд, рӯякӣ
3. Даромадан, баромадан, фууромадан	3. Ҳамдардӣ, босаводӣ, нодонӣ, томактабӣ

Бо воситаи пешванду пасвандҳо сохта шудани калимаҳо яке аз роҳҳои сермахсули калимасозӣ маҳсуб мегардад. Масалан, калимаҳои «ҳамтабақ», «бепоён», «воҳӯрд» бо воситаи пешвандҳои **ҳам-, бе-, во-**, аммо калимаҳои «даравгар», «чӯбин», «сабзид» бошанд, таваассути пасвандҳои **-гар, -ин, -ид** сохта шудаанд. Ба тарзи омехта (бо воситаи ҳам пешванд ва ҳам пасванд) сохта шудани калимаҳо низ ба назар мерасад. Чунончи, калимаҳои «бераҳмӣ», «ҳамкорӣ», «нокомӣ» бо воситаи пешвандҳои **бе-, ҳам-, но-** ва пасванди **-ӣ** сохта шудаанд.

Машқи 113. Ба калимаҳои зерин таваҷҷӯҳ намуда, бо кадом унсури калимасоз сохта шуданашонро муайян кунед.

Аввал калимаҳои бо пешвандҳо, баъд бо пасвандҳо

сохташударо ба дафтаратон нависед. Онҳоро маънидод кунед.

Ақл, бошараф, панча, хамсол, даштӣ, даста, бахт, қад, писта, дарахтзор, бархӯрд, бозгашт, даргирифт, коргоҳ, коргарӣ, сиёҳдонча, дорой, омӯзгор, олу, бо-тамкин, соф, зулол, шир, безеб, босадоқат, тарс, омад, баҳрӣ, мардона, зотӣ.

Машқи 114. Бо калимаҳои решагии зерин ба воситаи пешвандҳо калима созед. Калимаҳои сохтаатонро шарҳ диҳед.

Шаҳр, чон, қурб, мадор, ҳунар, одоб, вақт, хост, табак, вафо, маънӣ, раҳм.

Машқи 115. Аз калимаҳои содда тавассути пасвандҳо калима созед. Калимаҳои сохтаатонро шарҳ диҳед.

Чашм, гул, тороч, мард, Самарқанд, сафед, даст, тўй, омӯз, хон, санг, рӯз, шаб, гандум.

§ 25. БО РОҲИ ПАЙВАНДИ РЕШАҲО СОХТА ШУДАНИ КАЛИМАҲО

• Ба калимаҳои ду сутун зеҳн монед. Роҳи сохта шудани калимаҳои сутуни дуюмро муайян намоед. Онҳоро шарҳ диҳед.

1. Ҳамроз, босавод, бар-
давом, даргирифт

2. Ҳалвогар, галабон, су-
ханвар, кӯҳӣ

3. Ҳамкорӣ, боақлона,
бераҳмӣ, нокомӣ

1. Ошхона, сартарош,
дилкаш, бодпо

2. Ғунучин, нўшонўш,
рангоранг, рўйчо

3. Панҷшоха, нафасгирӣ,
яхмолак

Дар забони тоҷикӣ бо роҳи пайванди решаҳо низ калимаҳо сохта мешаванд. Дар пайванди решаҳои ин гуна калимаҳо ҳар ду навъи алокаи дастурӣ (алокаи пайваست ва алокаи тобеъ) истифода мешавад. Ин гуна калимаҳо

ба калимаҳои мураккаб мансубанд. Аз ин рӯ, калимаҳои мураккаб аз ҷиҳати иштироки алокаи нахвӣ ду хел мешаванд: калимаҳои мураккаби пайваст, калимаҳои мураккаби тобеъ.

Ҷузъҳои калимаҳои мураккаби пайваст баробарҳуқуқ буда, дар як гурӯҳи онҳо ҷузъҳо бо воситаи миёнвандҳои **-у-, -о-, -и-** алоқаманд мешаванд: давутоз, равуо, гирогир, чоночон, рангоранг, мардикор, рӯйичо, Шаҳрисабз.

Ҷузъҳои калимаҳои мураккаби тобеъ баробарҳуқуқ нестанд. Дар ин навъи калимаҳои мураккаб яке аз ҷузъҳо ба ҷузъи дигар тобеъ буда, онро аз ягон ҷиҳат эзоҳ медиҳад. Масалан, дар калимаи мураккаби «дорухона» ҷузъи якум ба ҷузъи дуюм, вале дар калимаи «модарарӯс» ҷузъи дуюм ба ҷузъи якум тобеъ аст.

Дар сохтани калимаҳои мураккаб гоҳо пасвандҳои **-а, -ак (-як), -ӣ** иштирок мекунанд: дудада, пойтоба, камонғулак, обпошак, дастшӯяк, сарборӣ, шеърхонӣ...

Машқи 116. Ба калимаҳои зерин таваҷҷӯҳ намоед. Калимаҳои бо пайванди решаҳо сохташударо муайян карда, ба дафтаратон нависед.

Дилбар, чордах, поя, пахтазор, чинакҷӣ, модаркалон, пахтакор, сангпушт, сиёҳӣ, пушта, гулистон, гулдон, моҳигир, қадбаланд, кафгир, хушбахт, маҳиннах, оламгир, имрӯза, фиребгар, шубҳанок, кӯдакона, ситорагарм.

Машқи 117. Ба калимаҳои мураккаб зехн монед. Калимаҳои мураккаби решаашон бевосита пайвандшударо муайян карда, ба дафтаратон нависед.

Симхор, амакбача, частухез, гуфтушунид, гурезогурез, кашокаш, мардикор, беморхона, корхона, падарарӯс, сарлашкар, сарвазир, дуродур, абрӯкамон, мӯрчамӣён, садафдандон, чорчарха, ҳафтрӯза, оташгирак.

Машқи 118. Ба калимаҳои мураккаб таваҷҷӯҳ намоед.

Калимаҳои мураккаби бо воситаи миёнванду пасвандҳо сохташударо ёфта нависед ва онҳоро шарҳ диҳед.

Хушрафтор, хушхаво, гулдор, рангоранг, чоночон, печуб, дуаспа, зеризаминӣ, худрӯй, дуошёна, панҷтира, ғўзапоя, шабнам, ангиштсанг, обуранг, хайрухуш, рангубор, хўрохўр, даводав, косахона, сардухтур.

§ 26. ПЕШВАНДУ ПАСВАНДҲОИ КАЛИМАСОЗ ВА ШАКЛСОЗ

• Ба калимаҳое, ки дар сутунҳо оварда шудаанд, зехн монед. Ёед, ки калимаҳои кадом сутун бо илова гаштани пешванду пасвандҳо маъниашонро тамоман тағйир додаанд. Дар маънии калимаҳои сутуни дигар бо илова шудани пешванду пасвандҳо чӣ гуна тағйирот рух додааст?

1. Ҳамсоя, ношинос, бо-савод, нокас
2. Пахтазор, истгоҳ, сабзӣ, оҳанин
3. Сабзид, рақсид, ҷангид, хушиқид

1. Мебурд, бигуфт, бубин, нарав, мағўй
2. Хонача, бузича, духтарча, писарак, мўрчаяк
3. Пастак, калонакак, хубрўякак, зебоякак

Пешванду пасвандҳо пеш аз решаи калима ва баъд аз он омада, маънии калимаҳои решагиро тағйир медиҳанд. Масалан, дар калимаҳои «ҳамном», «боақл», «фаромад» пешвандҳои **ҳам-**, **бо-**, **фар-**, дар калимаҳои «сўзангар», «чармин», «хобид» пасвандҳои **-гар**, **-ин**, **-ид** маънии калимаҳои решагии «ном», «ақл», «омад», «сўзан», «чарм», «хоб»-ро тамоман тағйир додаанд. Монанди ҳамин, «рахм» номи предмет (исм) аст. Бо воситаи пешванди **бе-** аз исм (рахм) аломати предмет сифат (берахм) сохта мешавад. Ин гуна пешванду пасвандҳоро, пешванду пасвандҳои калимасоз меноманд.

Баъзе пешванду пасвандҳо маънии калимаро тағйир намедиҳанд, танҳо тобиши маъноӣ мебахшанд. Масалан, дар калимаи «хонача» пасванди **-ча** ба хурдии «хона» да-

лолат кардааст, вале дар калимаи «гунчишкак» пасванди **-ак** навозишро ифода менамояд. Дар калимаи «биррав» бошад, пешванди **би-** маънии аслии феъли фармоиш **-«рав»**-ро таъйир надода, танҳо ба фармоиш оҳанги қатъият бахшидааст. Ин гуна пешванду пасвандхоро пешванду пасвандҳои шаклсоз меноманд.

Дар забони тоҷикӣ **ме-, би- (-бу), -на, (-ма)** пешвандҳои шаклсоз буда, **-ча, -ак (-як), -акак (-якак), -ича** пасвандҳои шаклсоз мебошанд.

Машқи 119. Ба калимаҳои зерин таваҷҷӯҳ намоед. Калимаҳои пешванду пасвандҳои калимасоз доштара аввал, баъд калимаҳои пешванду пасвандҳои шаклсоз доштара навишта, шарҳ диҳед!

Сўзанак, занак, духтарак, соябон, некӣ, дўстона, дарёча, шаҳрча, суфача, хурдакак, калонакак, хушрўякак, гулгун, афсунгар, бузича, писарча, даргирифт, марав, бигўй, бубин, вохўрд, бозгашт, надав, мерафт, мегуфт.

Машқи 120. Ба калимаҳои зерин пешванду пасвандҳои шаклсоз илова карда нависед. Гўед, ки онҳо ба калимаҳои решагӣ чӣ гуна тобиши маъноӣ бахшидаанд.

Бахш, шин, дех, рав, хўрд, суфа, дар, духтар, бача, хурд, ширин, дўстрў.

Машқи 121. Ҷумлаҳоро нависед. Калимаҳои бо пешванду пасвандҳои шаклсоз омадаро муайян кунед. Ба зерин онҳо хат кашед ва шарҳ диҳед.

1. Соро бо писарчаи худ нони аз хона бардошта овардагиашро ба об тар карда хўрданд (*С.Айнӣ*).
2. Пас, чанд гоҳ он писаракро ҳамроҳ гирифта мегардад (*Ҷ.Иқромӣ*).
3. Пиразан чавони наврасро навозишкорона «набераякам» мегуфт (*«Садои Шарқ»*).
4. Асо дариҷаи мобайни ҳавлии ҳамсоҷро пўшиду ба сўйи хона қадам монд (*Ҷ.Иқромӣ*).
5. Дар тарафи шимоли рўйи ҳавлӣ як хоначаи пастаки офтобрўя буд (*С.Айнӣ*).

6. Бегоҳӣ боронаки нағзакак шуду ҳама чоро тозаю тар кард (*Ҷ.Икромӣ*).

§ 27. ТАРЗИ ТАҲЛИЛИ ТАРКИБИ КАЛИМА ВА КАЛИМАСОЗӢ

Калимаҳо таркибан якранг нестанд. Масалан, калимаи «**кор**» танҳо аз реша иборат буда, ба ҳиссаҳо ҷудо намешавад, вале калимаи «ҳамкорӣ» ба пешванд (**хам-**), реша (**кор**) ва пасванд (**-ӣ**) ҷудо мешавад.

Ба ҳиссаҳо ҷудо кардани калимаро, таҳлили таркиби калима меноманд.

Хангоми таҳлили таркиби калима онро ба ҳиссаҳо (реша, пешванд, пасванд, миёнванд, асос, бандак) ҷудо карда, таркибан аз кадом ҳиссаҳо иборат будани калима шарҳ дода мешавад. Чунончи, дар калимаи «заргар» «зар» реша буда, **-гар** пасванд мебошад.

Дар вақти таҳлили хаттӣ аз аломатҳои шартӣ истифода мебаранд: бѐрахмӣ.

Дар таҳлили калимасозӣ чӣ тавр ва бо кадом роҳу восита сохта шудани калима нишон дода мешавад:

1. Шарҳу маънидоди маънои луғавии калима (масалан, «гул» номи рустании хушбӯй асту «гулзор» ҷоест, ки гулҳои бисёре рустааст, макони гулҳо).

2. Муайян намудани унсури калимасоз ё шаклсоз (калимаи «гулзор» бо пасванди **-зор** сохта шудааст).

3. Таркиби калимаро бо калимаҳои ҳамреша муқоиса кардан (гулзор – гулдон, гулистон, гулшан, гулфом).

4. Аз чӣ таркиб ёфтани асосро муайян кардан (аз гулзор) : гулзор и бобоям.

Машқи 121. Ба калимаҳо тавачҷӯҳ намоед. Калимаҳои сохтаре муайян карда, ба дафтаратон нависед. Онҳоро аз ҷиҳати таркиб таҳлили хаттӣ кунед.

Сабз, сабзӣ, ангур, каламдон, анчир, пахтанок, Мох, ҳамсар, нодонӣ, беҳобӣ.

Машқи 122. Калимаҳои зеринро аз ҷиҳати таркиб ва калимасозӣ таҳлил кунед.

Бераҳмона, хирадмандӣ, бетоқатона, сиёҳдонча, бардавом.

Машқи 123. Аз калимаҳои мураккаб, таркибӣ ва ихтисораҳо истифода бурда, дар мавзӯи «Таътили зимистона» иншо нависед.

Савол ва супоришҳо:

1. Чӣ гуна калимаҳоро калимаҳои решагӣ мегӯянд?
2. Кадом калимаҳо ба калимаҳои ҳамреша мансубанд? Мисол гӯед.
3. Калимаҳо аз ҷиҳати сохт чанд хел мешаванд?
4. Таърифи калимаи соддаро гӯед. Мисол гӯед.
5. Кадом калимаҳо сохтаанд? Бо мисолҳо фаҳмонед.
6. Калимаи мураккаб чист?
7. Фарқи калимаҳои мураккабро аз калимаҳои сохта гӯед. Мисол гӯед.
8. Чӣ гуна калимаҳо калимаҳои таркибианд? Бо мисолҳо фаҳмонед.
9. Ихтисора чист? Мисол гӯед.
10. Калимасозии сарфӣ чист? Бо мисолҳо фаҳмонед.
11. Кадом навъи калимаҳо бо роҳи пайванди решаҳо сохта мешаванд? Мисол гӯед.
12. Дар бораи калимаҳои мураккаби пайваст чӣ гуна калимаҳонед? Мисол гӯед.
13. Калимаҳои мураккаби тобеъ чӣ гуна калимаҳонед? Мисол гӯед.
14. Дар бораи таҳлили таркиби калима чӣ гуна калимаҳонед? Мисол гӯед.
15. Дар хусуси таҳлили калимасозӣ фикратонро гӯед. Бо мисолҳо фаҳмонед.

САРФ ВА ИМЛО

Сарф як баҳши дастури забон буда, тағйирёбии калимаҳо, ҳиссаҳои нутқ, восита ва тарзҳои сохта шудани шаклҳои гуногуни калимаҳоро меомӯзад.

Имло қоидаҳои дуруст навиштани калимаҳо ва шаклҳои дастуриро меомӯзад.

§ 28. ТАКРОРИ ДАРСҲОИ ГУЗАШТА

Ба саволҳо ҷавоб диҳед:

1. Исм чист?
2. Кадом хелҳои исмро медонед?
3. Дар бораи исмҳои шахсу ғайришахс, хосу чинс, ҷондору бечон чиҳоро медонед?
4. Фарқи исми номуайян аз муайян дар чист?
5. Кадом воситаҳои дастурии ифодаи номуайяниро медонед?
6. Фарқи исми ҷамъ аз исми танҳо дар чист?
7. Кадом аломатҳои дастурии исми ҷамъро медонед?
8. Дар бораи имлои исми хос чӣ медонед?

Машқи 125. Ба исмҳо зехн монед. Онҳоро ба хелҳо (хосу чинс, шахсу ғайришахс ва ҷондору бечон) ҷудо карда нависед.

Шер, моҳӣ, малах, зоғ, омӯзгор, заргар, олим, шоир, Далер, Фаррух, Тошканд, Сир, нок, хок, оташ.

Машқи 126. Мисолҳоро хонед. Исмҳои номуайянро ба дафтаратон нависед ва воситаҳои дастурии ифодаи номуайяниро нишон диҳед.

1. Як деҳқон буд, вай ҳар сол гандум мекошт.
2. Як соле гандумаш сабзида майса шуда буд, ки хирсе меомадагӣ шуд.
3. Рӯзе як шағоли гурусна дар ҷустуҷӯи хӯрок ба назди қишлоқ омаду баногоҳ чашмаш ба таги дарахте афтод (аз «Афсонаҳои халқии тоҷикӣ»).
4. Ягон гуноҳ надошта бошанд, барои чӣ онҳоро бароварда сар мезананд? (Ҷ.Иқромӣ).

5. Гумон кардӣ сипоҳе аз дили дашт,
Пас аз ҷанге ба лашкароҳ баргашт.

Мирзо Турсунзода

Машқи 127. Мисолҳоро нависед. Ба зери исмҳои дар шумораи чамъ омада хат кашед. Воситаи дастурии ифодаи шумораи чамъро муайян карда, шарҳ диҳед.

1. Чарогоҳҳояшон ҳам бо рамаҳо ва галаҳо пур буда, бехтарин аспҳо, хачирҳо, гўсфандҳо ва дигар ҳайвоноти хонагӣ дар ин ҷоҳо мерасиданд (*С.Айнӣ*).

2. Дар таги қалъа ва дар наздикиҳои он хонаҳои баъзе давлатмандон, аммо бештар хонаҳои аҳли савдо ва касба: баққолон, қассобон, мисгарон, қадокчиён, бофандагон, дуредгарон воқеъ шуда буданд (*С.Улугзода*).

3. Карк ин суҳан зи фил шуниду кадам ниҳод,
Сар то ба пой чину гирех карда абрўвон.

Сайиди Насафӣ

§ 29. ИСМИ ЗОТ ВА МАЪНӢ

• Ба исмҳои сутунҳо таваҷҷўҳ намоед. Фарқи исмҳои сутунҳоро аз ҷиҳати ифодаи предметҳо муайян кунед. Ёед, ки исмҳои кадом сутун предметҳои ҷисмдорро ифода кардаанд.

1. Санг, рег, хок, дарахт, анор

2. Омўзгор, коргар, асп, мусича

1. Бориш, сабзиш, илм, фикр, ақл

2. Некӣ, бадӣ, тезӣ, оромӣ, ростӣ

Предметҳоро аз ҷиҳати ҷисм доштан ё надоштанишон ба гурӯҳҳо ҷудо кардан мумкин аст. Предметҳое, ки ҷисм доранд, дар ҷазо ҷоеро ишғол мекунанд. Онҳоро дидан, бӯйидан, ҷашидан, палмосидан мумкин аст.

Исмҳое, ки предметҳои ҷисмдорро ифода мекунанд, исми зот ном доранд: ҷўб, кулўх, об, садбарг, анҷир, тилло, гов, заргар...

Предметҳое, ки ҷисман вучуд надоранд, танҳо дар тасавури мо ҷой доранд. Онҳоро бо ақл мешиносем, ҳис мекунем.

Исмҳое, ки предметҳои ҷисман вучуднадоштаро мефаҳмонанд, *исми маънӣ* ном доранд. Исми маънӣ номи аломат, ҳолат, ҳаракат ва ё ягон мафҳуми умумиро ифода мекунад: хирад, воқеа, сустӣ, ҳушёрӣ, ҷустуҷў, дамгирӣ, далерӣ, танбалӣ, гуруснагӣ...

Шарҳи лугат:

Зот – ҷисм

Машқи 128. Ба исмҳо зеҳн монда, аввал исми зот, баъд исми маъниро нависед.

Илм, пахта, себ, дониш, омӯзиш, талаба, наългар, гўсфанд, суҳбат, ташвиш, шодӣ, маърифат, барака, марок, хона, зоғ, мўрча, гамбуск.

Машқи 129. Зарбулмасалҳоро хонед ва мавриди истеъмоли онҳоро гўед. Исмҳои маъниро ёфта, ба дафтаратон нависед.

Шунидан кай бувад монанди дидан? Дониш аз хошиш мешавад. Аклҳоро аклҳо ёрӣ диҳад. Пушаймонӣ суд надорад. Дар таъхир офатҳост.

Машқи 130. Мисолҳоро нависед. Исмҳои маъниро ёфта ба зерашон хат кашед. Онҳоро маънидод кунед.

1. Ҳама кори ту аз хирад дур ва аз якдигар бадтар аст. (*С.Улугзода*). 2. Шодию сарфарозии вай ҳадду поён надошт (*Р.Ҳошим*). 3. Бо ин тундхўй ва кўтоҳандешӣ ту шоистаи подшоҳӣ нестӣ (*С.Улугзода*).

4. Инаш ачиб омад, ки зи чўбаву зи оҳан,
Ин тундиву ин тезиву парриш зи кучо хост.

Носири Хусрав

5. Нерўмандӣ ва пирўзии ман атои Яздонист
С.Улугзода

Машқи 131. Бо исмҳои маънӣ аввал ибора, баъд ҷумла тартиб диҳед.

Бадӣ, ҳушёрӣ, муаллимӣ, завқ, далерӣ, фикр, ақл, раҳм, некӣ, дониш.

§ 30. ИСМИ ЧОМЕЪ

• Ба шакл ва маънии исмҳои дар сутунҳо овардашуда зерин монед. Гӯед, ки исмҳои сутуни дуум аз исмҳои сутуни якум аз кадом ҷиҳат фарқ мекунад?

1. Ақл, зиштӣ, сармо, зиндагӣ

2. Гулҳо, кӯҳҳо, одамон, дарахтон

1. Мардум, лашкар, гурӯҳ, халқ

2. Гала, рама, села, пода

Дар захираи луғавии забон калимаҳои мавҷуданд, ки маҷмӯи предметҳои ҳамчинси якхеларо дар шакли танҳо ифода менамоянд. Масалан, калимаи «рама» шаклан танҳо аст, вале маҷмӯи ғўсфандонро, яъне предмети ҳамчинси якхеларо ифода менамояд: рамаи ғўсфандон. Монанди ҳамин калимаи «села» низ шаклан танҳо аст, вале маҷмӯи предметҳои ҳамчинси якхела гурӯҳи калони моҳиён ё паррандагонро ифода менамояд: селаи моҳиён, селаи гунҷишкон, селаи кабудтарон. Ин гуна калимаҳо ба исми чомеъ мансубанд.

Калимае, ки дар шакли танҳо ба предметҳои зиёди якчинса далолат мекунад, исми чомеъ ном дорад.

Машқи 132. Ба исмҳои зерин таваҷҷӯҳ намуда, ба ҳелҳо чудо кунед. Исми чомеъро муайян намуда, бо онҳо ибора созед:

Н а м у н а: халқ — халқи тоҷик

Халқ, деҳқон, Рустам, Моҳ, ғўсфанд, санг, ғўшт, қавм, мардум, сармо, пода, гала, қабила, оҳан, коҳ, аҳоли, дафтар, қалам, қоғаз, ришта, гурӯҳ, асп, хачир, гов, сипоҳ, лашкар, сафед, сиёҳ, рафт, инсоният, об.

Машқи 133. Ҷумлаҳои навишта, исми чомеъро муайян кунед. Ба зерини онҳо хат кашед ва шарҳ диҳед.

1. На танҳо дар ғўшаву канори Хуросон, балки аз Мовароуннаҳру Туркистон, Ироку Рум ҳам мардум ба даргоҳи Абдурахмони Ҷомӣ рӯ меоварданд (*Аълоҳон Афсаҳзод*). 2. Ҳамин вақт дар майдони пеши қаср халқи ситамдида чамъ омада, аз дасти шоҳи аждаҳобардӯш дод меғуфтанд, ғавғо мекарданд (*С.Улугзода*).

Машқи 134. Бо исмҳои ҷомеъ аввал ибора, баъд ҷумла тартиб диҳед.

Н а м у н а: гала — галаи аспон. Галаи аспон дар марғзор мечарид.

Издихом, аҳолӣ, пода, гуруҳ, села, қабила, халқ.

§ 31. КАЛИМАСОЗИИ ИСМ

Дар забони ҳозираи тоҷик исмҳо бо роҳҳои гуногуни калимасозӣ сохта мешаванд:

1. Ба воситаи пасванд: намак–намак**дон**, гарм–гарм**ӣ**, панҷ–панҷ**а**, хомӯш–хомӯш**ак**, иғво – иғво**гар**, талаб–талаб**гор**.

2. Ба воситаи пешванд: ном–**ҳам**ном, сол–**ҳам**сол, суҳбат–**ҳам**суҳбат.

3. Ба воситаи пешванду пасвандҳо: **ҳам**шира, **ҳам**-касаба, **ҳам**корӣ, **ҳам**нишинӣ.

4. Бо роҳи пайванди решаҳо: ошхона, аробакаш, гулдаста, гуфтугӯ, даводав.

Дар сохтани исмҳо пасвандҳои **-ҷӣ**, **-гар**, **-гор**, **-бон**, **-гоҳ**, **-зор**, **-истон**, **-дон**, **-а**, **-ак**, **-ча**, **-ӣ** (**-гӣ**), **-гарӣ**, **-иш**, **-ор** ва монанди инҳо иштирок менамоянд. Ин пасвандҳо ба калимаҳои решагӣ ҳамроҳ шуда, маънои калимаҳоро тағйир медиҳанд. Тағйирёбии маънои калимаҳо ба навъи пасвандҳо марбут аст. Масалан, пасванди **-ҷӣ** исмҳои ифодакунандаи касби шахс, вале пасванди **-а** исмҳои ифодагари номи предмети месозанд.

Машқи 135. Ба исмҳо зехн монед. Исмҳои бо воситаи пасвандҳо сохташударо муайян намоед. Онҳоро ба дафтарадон нависед ва шарҳ диҳед.

Нақорачӣ, ҳамқадам, меҳмонхона, мироб, ҷодугар, харидор, галабон, мададгор, пурсупос, гурезогурез, сарфарнома, ҳамсинф, оташдон, гулдон, лолазор, оромгоҳ, кӯҳистон, одамгарӣ, хоҳиш, олуҷа, остинча.

Машқи 136. Ҷумлаҳоро хонда, исмҳои бо пасвандҳо сохташударо муайян кунед. Онҳоро ба дафтаратон нависед ва шарҳ диҳед.

1. Он саллакалони шариатчӣ кӣ буд? (*С.Айнӣ*).
2. Азизхон мактабашро тамоm кард, ба ту хостгор мефиристонам (*С.Улугзода*).
3. Ман туро дар чинак дар муддати ҳамин ду моҳ ё чор бор дидам ё панҷ бор (*С.Айнӣ*).
4. Латофат ба укачааш як дунё бозичаҳо харид (*Б.Ортиқов*).
5. Он ҷо манзилгоҳи як ҷӯпон будааст (*С.Улугзода*).
6. Моҳ гирифта олам торикистон шудааст (*А.Деҳотӣ*).
7. Ҷои ту шӯраю регзор, ба боғу чаман туро чӣ кор? (*С.Улугзода*).

Машқи 137. Аз калимаҳои решагии зерин бо воситаи пасвандҳо исм созед.

Аъло, оҳан, хизмат, соя, сӯхт, гӯш, сӯзан, хомӯш, мӯр, гулӯ, дарахт, гӯр, намак, дӯст, одам, шӯр, рафт.

§ 32. ПАСВАНДҲОИ -ЧӢ, -ГАР, -ГОР

• Ба калимаҳои сутунҳо зеҳн монед. Калимаҳои сутуни дуюм аз калимаҳои сутуни якум чӣ фарқ доранд? Гӯед, ки калимаҳои сутуни дуюм аз кадом ҷиҳат ба ҳам наздиканд.

1. Карнай, шикор, ҳисоб, трактор
2. Оҳан, наъл, зар, кӯза, мис
3. Омӯз, хизмат, мадад, хост

1. Карнайчӣ, шикорчӣ, ҳисобчӣ, тракторчӣ
2. Оҳангар, наългар, заргар, кӯзагар, мисгар
3. Омӯзгор, хизматгор, мададгор, хостгор

Пасвандҳои **-чӣ, -гар, -гор** исмҳое месозанд, ки онҳо номи касбу пеша, амалиёту машғулиятро ифода менамоянд: тўпчӣ, сурнайчӣ, сўзангар, наългар, омўзгор, хизматгор.

Исмҳое, ки бо пасванди «**-чӣ**» сохта шудаанд, бо «**и**»-и заданок (**ӣ**) навишта мешаванд: робитачӣ, хизматчӣ, назоратчӣ.

Машқи 138. Ба калимаҳои зерин пасванди **-чӣ** илова карда нависед ва имлои онро фаҳмонед:

Аъло, чинак, рубоб, дойра, иқтисод, ҳисоб.

Машқи 139. Ҷумлаҳоро нависед. Ба зери исмҳои бо пасвандҳои **-чӣ, -гар, -гор** сохташуда хат кашед. Онҳоро шарҳ диҳед.

1. Ошўбгарон хонаро ихота карданд (*Р.Ҷалил*).
2. ...барои пешвоз гирифтани кўмакчиён пеш давид (*С.Айнӣ*).
3. Баъд ба оҳангар шогирд шудам... (*Ҷ.Иқромӣ*).
4. Одамҳои нағзро қаҳт назадааст, ба ман ягонга мададгор ёфт шуда мемондагист (*С.Улугзода*).

Машқи 140. Ба калимаҳои зерин пасванди **-гар** илова карда, исм созед. Бо исмҳои сохтаатон ибора тартиб диҳед.

Савдо, зар, истило, ҳила, тороч, фиреб, ситам.

§ 33. ПАСВАНДҲОИ -ГОҲ, -ЗОР, -ИСТОН, -ДОН

• Исмҳои ин ду сутунро аз ҷиҳати ифодаи маънӣ муқоиса карда гўед, ки исмҳои сутуни дуюм бо илова гаштани кадом пасвандҳо тағйири маъно кардаанд. Фарқи маъноии исмҳои сутунҳоро муайян кунед.

1. Хоб, лашкар, омўзиш, гулў	1. Хобгоҳ, лашкаргоҳ, омўзишгоҳ, гулўгоҳ
2. Ток, алаф, лола, шўра	2. Токзор, алафзор, лолазор, шўразор
3. Гул, най, кўҳ, боғ	3. Гулистон, найистон, кўҳистон, боғистон
4. Оташ, намак, қаҳ, қанд	4. Оташдон, намакдон, қаҳдон, қанддон

Дар забони тоҷикӣ бо воситаи пасвандҳо исмҳое сохта мешаванд, ки онҳо макон ва фаровонии предметҳоро ифода меkunанд. Барои сохтани ин гуна исмҳо пасвандҳои **-гоҳ, -зор, -истон, -дон** истифода мешаванд. Масалан, калимаи «гул» гунҷаи шукуфтаи гиёҳу дарахтонро мефаҳмонад, «гулзор» бошад, фаровон – хеле бисёр будани гулҳо, вале «гулистон» ҷой, макони онҳоро ифода менамояд. Маълум мегардад, ки пасвандҳои **-зор** ва **-истон** исмҳое месозанд, ки онҳо макону фаровонии предметҳоро ифода меkunанд.

Машқи 141. Ба калимаҳои зерин пасвандҳои мувофиқ илова карда, исми макон созед:

Чаро, беша, арча, ўзбек, тоҷик, гул, хум, маҷлис, истиқомат, сабза, рег, санг, нон, шамъ, камин, қарор, пахта, дарахт, араб, қалам.

Машқи 142. Ба ҷойи нуқтаҳо аз пасвандҳои -зор, -истон, гоҳ, -дон мувофиқаширо гузошта нависед. Калимаҳои пасванд иловакардашонро шарҳ диҳед.

1. Мо ба бозор ... рафтем (*С.Улугзода*). 2. Баъд аз он ҳар тарафи даштҳо, кўлҳо, най...ҳо ва пахта...ҳоро аз як сар кофтуков кардааст (*С.Айнӣ*). 3. Моҳ гирифта, олам торик... шудааст (*А.Деҳотӣ*).

4. Ниҳоданд дар паҳлӯи меҳмон,

Ба ҷои тунук суфрае шамъ...

Сайидои Насафӣ

Машқи 143. Исмҳоро хонед. Исмҳои пасванддорро муайян карда, шарҳ диҳед:

Дастгоҳ, хандазор, бемористон, шаҳристон, хонадон, сухандон, кордон, бозор, пойгоҳ, бордон.

§ 34. ПАСВАНДҲОИ -А, -АК

• Исмҳои ҳар ду сутунро аз ҷиҳати ифодаи маънӣ муқоиса кунед. Гӯед, ки исмҳои сутуни дуюм бо илова шудани кадом пасвандҳо тағйири маъно кардаанд. Фарқи маъноии исмҳои сутунҳоро муайян кунед.

1. Забон, чашм, овоз, ди-
моғ

2. Даст, гӯш, гавҳар, пӯст

1. Забона, чашма, овоза,
димоға

2. Дастак, гӯшак, гавҳар-
рак, пӯстак

Номи як миқдор предметҳо бо воситаи калимаҳои решагӣ ифода гаштааст: гӯш, чашм, даст, рӯй, сӯзан, нохун, овоз....

Номи ҳамаи предметҳоро бо калимаҳои решагӣ ифода кардан мумкин намегардад. Аз ин рӯ, дар забони тоҷикӣ бо воситаи пасвандҳои **-а** ва **-ак** низ аз ҳиссаҳои гуногуни нутқи номи предметҳои ҷондору бечон сохта шудаанд: даста, панча, шақшақа, айнак, чирчирак, хомӯшак.

Машқи 144. Ба ҷуфтҳои калимаҳои зерин тавачҷӯҳ карда, фарқи маъноии онҳоро муайян кунед. Гӯед, ки бо иловаи пасванди **-а** исмҳо чиро ифода намудаанд:

Чашм–чашма, даст–даста, пой–поя, дандон–дандона, забон–забона, пушт–пушта, панҷ–панча, ҳафт–ҳафта, банд–банда, гурез–гуреза, мол–мола, кӯб–кӯба, овез–овеза, тарош–тароша.

Машқи 145. Фарқи маъноии ҷуфти калимаҳои зеринро муайян намоед. Гӯед, ки ин исмҳо тавассути пасванди **-ак** чиро ифода кардаанд:

Хар–ҳарак, гӯш–гӯшак, даст–дастак, мардум–мардумак, гавҳар–гавҳарак, пӯст–пӯстак, шин–шинак, чин–чинак, забон–забонак, сӯзан–сӯзанак, хомӯш–хомӯшак, хориш–хоришак, кирм–кирмак.

Машқи 146. Аз калимаҳои зерин исми хос сохта, онҳоро нависед.

Нодир, назир, нигор, нигин, зариф, азиз, шоир, олим, озод, шариф, ҳалим, санг, пир, амин.

Машқи 147. Мисолҳоро навишта, ба зери исмҳои тавасути пасвандҳои **-а** ва **-ак** сохташуда хат кашед. Онҳоро аз ҷиҳати сохт ва маънӣ шарҳ диҳед.

1. Дар гирди қабр сабза ва шукуфаҳо мешинонанд (С.Улугзода). 2. Ба болои бинӣ ва рӯю пешонаи ин духтарча ду-се нағзак бошад ҳам, ин ба хусн ва зебоии ӯ ҳеч зарар намерасонид (С. Айни). 3. Манзура занҳои маҳалларо гун карда кирмак дорондани шудааст (С.Улугзода).

4. Партави рӯи ту ҷаҳоне сӯхт,
Назада оташе забона ҷанӯз.

Қамоли Хуҷандӣ

§ 35. ПАСВАНДҲОИ **-ЧА**, **-АК**

• Ба исмҳои сутунҳо тавачҷӯх намоед. Гӯед, ки дар қадом сутун пасвандҳои **-ча** ва **-ак** шаклсозанд. Онҳо ба исмҳо чӣ гуна тобишҳои маъноӣ бахшидаанд.

1. Бозича, зогча, остинча,
олуча

2. Ғалтак, гаштак, хуш-
так

1. Ҷароғча, дарёча, дегча,
қордча, хонача

2. Писарак, гунҷишқак,
боронак, мӯрҷаяк

Дар боби исм баъзе пасвандҳо ҳамчун пасвандҳои шаклсоз маълуманд. Масалан, пасванди **-ча** ба исмҳои решагӣ (сода) илова гашта, ба маънои аслии онҳо тобиши маъноии хурдӣ медиҳад: қитоб–қитобча, лаълӣ–лаълича, писар–писарча.

Монанди ҳамин, пасванди исмсози **-ак** (**-як**) ба баъзе исмҳо ҳамроҳ шуда, ба маънии аслии онҳо тобиши навозиш мебахшад: духтар–духтарак, мурғ–мурғак, набараяк, боронак, тӯтияк.

Истисно: пасванди **-ча** ба баъзе калимаҳо илова гашта, монанди пасванди **-ак** исми нав месозад: гармӣ–гармича, ширин–ширинча, ало–алоча, най–найча.

Машқи 148. Ба исмҳои зерин зеҳн монда, дар кадом исмҳо шаклсоз будани пасвандҳои **-«ча»** ва **-«ак»**-ро муайян кунед. Онҳоро ба дафтаратон навишта шарҳ диҳед.

Бандак, гулак, қарсак, шаҳрча, табақча, мӯрча, олу-ча, кӯрпача, хоришак, таррак, қачак, хомӯшак, духта-рак, занак, мардак, китобак, Офтобак, ҳавлича, бомча, майдонча, қаламча.

Машқи 149. Мисолҳоро нависед. Исмиҳои пасванди **-ча** доштаро муайян карда ба зерашон хат кашед. Гӯед, ки дар онҳо пасванди **-ча** шаклсоз аст ё исмсоз. Ин исмҳоро аз ҷиҳати маънӣ шарҳ диҳед.

1. Мӯйсафед ба сари оташдон рафта, аз як дегча ба деги дигар бо обгардонча шарбат гузаронида меистод ва бо белчаи кафгирмонанди сафед кардашуда даруни дегчаҳоро мекофт (*С.Айнӣ*). 2. Дар тарафи шарқии рӯи ҳавлӣ, дар паҳлӯи мадон як хоначаи пешайвондор буд... (*С.Айнӣ*). 3. Ин меҳмонон монанди одамони маҳаллӣ таомро бо даст нахӯрда, бо корд бурида бо чангча гирифта меҳӯранд (*С.Айнӣ*).

4. Себу зардолу, олучаву амруд хулу,
Боз анҷири вазирию хиёри хушхор.

Абӯисҳоқи Атъима

5. Ба баргҳои ин шафтолу ширинча рехтааст.

Шарҳи лугат:

Амруд – муруд

Хулу – шафтолуи луччак

Хиёр – бодиринг

Машқи 150. Ба исмҳои зерин пасвандҳои **-ча, -ак (-як)** ҳамроҳ карда нависед. Онҳоро аз ҷиҳати маънӣ шарҳ диҳед.

Корд, ток, дег, писар, духтар, суфа, чўб, тиреза, майдон, набера, гилем.

Машқи 151. Маънои исмҳои зеринро шарҳ дода, вазифаи пасвандҳои **-«ча»** ва **-«ак»**- ро гўед:

гўш	гўшча	гўшак
даст	дастча	дастак
банд	бандча	бандак
сўзан	сўзанча	сўзанак
барг	баргча	баргак

§ 36. ПАСВАНДҲОИ **-И (-ГӢ), -ГАРӢ, -ИШ, -ОР**

• Ба исмҳои ин сутунҳо зехн монда, исмҳои зот ва маъниро муайян кунед. Гўед, ки дар кадом сутун исмҳои маънӣ оварда шудаанд. Онҳо бо кадом пасвандҳо сохта шудаанд.

1. Модар, хамшира, омўзгор, деҳқон	1. Деҳқонӣ, бародарӣ, душманӣ, гуруснагӣ, қозигӣ
2. Асп, гўсола, хачир, гўсфанд, буз	2. Одамгарӣ, навигарӣ, боронгарӣ, калонгарӣ
3. Мусича, булбул, бедона, майна, зоғ	3. Хониш, дониш, осоиш, навозиш, нолиш
4. Хок, санг, об, чўб, девор, каланд	4. Рафтор, гуфтор, гирифтор, сўхтор

Дар забони тоҷикӣ барои ифодаи номи предметҳои бечисм исмҳои маънӣ истифода мешаванд. Исмҳои маънӣ бо воситаи як миқдор пасвандҳо сохта мешаванд.

Пасвандҳои **-ӣ (-гӣ), -гарӣ, -иш, -ор** аз ҷумлаи пасвандҳоеанд, ки исми маънӣ месозанд. Пасвандҳои **-ӣ (-гӣ), -гарӣ, -иш, -ор** исмҳое месозанд, ки бештар номи ало-

мат (тезӣ, далерӣ, чавонӣ), хислат (одамгарӣ, калонгарӣ) ва амал (гуфтор, кӯшиш)-ро ифода менамоянд.

Исмҳое, ки пасвандҳои **-ӣ (-гӣ), -гарӣ** доранд, бо «и»-и заданок (ӣ) навишта мешаванд: косибӣ, зардӯзӣ, коргарӣ, савдогарӣ.

Машқи 152. Ба калимаҳои зерин пасванди **-ӣ (-гӣ)** илова намуда, исм созед. Онҳоро аз ҷиҳати маънӣ шарҳ диҳед:

Гарм, хунук, ташна, шӯх, суст, чавон, камхоб, ҳамсоя, ҷӯра, пазанда, дӯст, боақл, бераҳм, доно, тайёр, сураткаш, боғдор, дӯзанда, душман, пир, мард.

Машқи 153. Ба калимаҳои зерин пасванди **-гарӣ** илова карда, исм созед. Исмҳои сохтаатонро аз ҷиҳати маънӣ шарҳ диҳед.

Ваҳшӣ, хешӣ, мардӣ, силоҳӣ, зӯрӣ, самарқандӣ, борон, одам, истода.

Машқи 154. Ба калимаҳои зерин пасвандҳои **-иш** ва **-ор** ҳамроҳ карда, исм созед. Исмҳои сохтаатонро шарҳ диҳед:

Сабз, бор, бахш, хон, рафт, гуфт, сӯхт, навоз, тарк, хор, сӯз, гирифт, харид, параст, дид, кушт, пайдо.

Машқи 155. Мисолҳоро нависед. Ба зери исмҳое, ки **-ӣ (-гӣ), -гарӣ, -иш, -ор** доранд, хат кашида, шарҳ диҳед.

1. Агар марди мардон бимирад ё ягон кори хилофи мардӣ карда, аз миёна ронда шавад, аз тайёрон яке-ро, ки дар мардӣ мумтоз, дар зӯрӣ беҳамто, ба дуздӣ ва шӯрапуштӣ тухматзада нашуда бошад, интиҳоб мекарданд (*С.Айнӣ*). 2. Дар баробари мардонагӣ диловарии онҳо густоҳии ман ҳеҷ аст (*С.Улугзода*). 3. Канӣ, ҳавлии наве, ки калонигарӣ карда ваъда карда будед? (*Ҷ.Иқромӣ*). 4. Фитнаву шӯриши Баҳром аз ҷон гузаронд (*А.Деҳотӣ*). 5. Кӯбиши дар ҳанӯз давом ме-

кард (*С.Айни*). 6. Акнун вай рафтор ва кирдори бойро ба зери чашм гирифт (*Ҷ.Икромӣ*).

§ 37. ПЕШВАНДИ ҲАМ-

• Ба калимаҳои ишоратшудаи сутунҳо таваҷҷӯҳ кунед. Онҳоро бо ҳам муқоиса карда, фарқи маъноиашонро гӯед.

1. Порсол Хуршеда ҳам бо мо сафар кард
2. Аъзам ҳам касби падарашро интиҳоб кардааст
3. Ман ҳам бо ӯ суҳбат кардам

1. Ин дафъа ӯ бе ҳам-сафар рафт
2. Акнун падару писар ҳамкасбанд
3. Бо Камол ҳамсуҳбат шудам

Бо пешвандҳо сохта шудани исмҳо ба забони тоҷикӣ хос нест. Дар забони адабии тоҷик танҳо бо як пешванд (**ҳам-**) сохта шудани исмҳо дида мешавад.

Пешванди **ҳам-** ба исмҳо илова гашта, исмҳое месозад, ки ба исми шахс мансубанд. Ин пешванд ба чизе ё коре ҳамроҳ буданро ифода менамояд: ҳамкор, ҳамроз, ҳамсуҳбат, ҳамгап...

Машқи 156. Ба исмҳои зерин пешванди **ҳам-** илова намунад, исм созад. Исмҳои сохтаатонро шарҳ диҳед.

Табак, сабақ, фикр, ном, сафар, шаҳр, син, гап, дам, дард, аср, касб, кор, чинс, сарҳад.

Машқи 157. Бо калимаҳои зерин ҷумлаҳо тартиб диҳед. Гӯед, ки ин калимаҳо чиро ифода мекунанд.

Ҳамнишин, ҳамсинф, ҳамаср, ҳамном, ҳамкасб, ҳамсарҳад, ҳамсабақ, ҳамсоя, ҳамхона.

Машқи 158. Ҷумлаҳоро навишта, ба зери исмҳои бо пешванди **ҳам-** сохташуда хат кашед. Исмҳои ишоракардаатонро шарҳ диҳед.

1. Ҳар гоҳ ки модарам хӯрок мепухт, ман аз он хӯрок як коса ба ҳамқишлоқияни худ бурда меодам (*С.Улугзода*). 2. Инро шунида, оҳиста-оҳиста ба хонаи

ҳамсоя гузаштам. 3. Аммо ҳамсўҳбати ман бо суҳанҳои зеринаш маро як дараҷа ба кори худ шинос кард (*С.Айнӣ*). 4. Чӣ тавр канизаки ман бо шумо ҳамгапу ҳамроз шуда мондааст? (*С.Улугзода*). 5. Бегоҳии ҳамон рӯз дар хонаи Ғуломалии адрасбоф ҳашт нафар ҳампеша ва ҳамкасбҳои вай ҳамъ шуда, чой нӯшида... менишастанд (*Ҷ.Иқромӣ*).

СОХТИ ИСМҲО

Исмҳо аз чихати сохт **сода, сохта, мураккаб** ва таркибӣ мешаванд.

Исмҳое, ки ба ҷузъҳо ҷудо намешаванд, исми сода мебошанд: об, ҷўб, китоб, санг, гов, дил, даст, гул.

Исмҳое, ки бо воситаи пешванду пасвандҳо аз калимаҳои решагӣ сохта шудаанд, исми сохта меноманд: ҳамроҳ ҳамном, гулдон, коргар, кўҳсор, арчазор, гўристон.

Исмҳое, ки аз пайванди ду ва ё зиёда калимаҳо сохта шудаанд, исми мураккаб ном доранд: гилкор, хасрўба, садбарг, сарутан, гирдогирд, гулдаста, пахтакорӣ, оташигир, ҳамнишин.

Исмҳое, ки аз ду ва зиёда калимаҳои ҷудогона барои ифодаи мафҳуми умумӣ таркиб ёфтаанд, исмҳои таркибӣ ном доранд: «Баҳористон»-и Абдурахмони Ҷомӣ, «Шоҳнома»-и Абулқосим Фирдавсӣ, Ташкилоти иттиҳодияи байналмилалӣ.

§ 38. ИСМҲОИ МУРАККАБ

• Ба исмҳои дар сутунҳо овардашуда зеҳн монда, сохти онҳоро муайян кунед. Исмҳои сутуни дуюмро шарҳ диҳед.

1. Кўча, девор, бом, хок, ҷўб
2. Тароша, ҳамкор, гулзор, бордон
3. Ваҳши Боло, механики ронанда

1. Рангубор, кофтуков, гуфтугў, сарупо
2. Даводав, гирдогирд, занозан, моллом
3. Мироб, обрўй, тангкўча, гулғунча

Яке аз воситаҳо ва тарзҳои асосии калимасозии исм бо роҳи пайванди калимаҳо сохтани исмҳо мебошад. Бо ин роҳ исмҳои мураккаб сохта мешаванд. Исмҳои мураккаб аз пайванди ду ва зиёда калимаҳо ташкил ёбанд ҳам, аз ҷиҳати ифодаи маънӣ як воҳиди луғавии забонро ташкил медиҳанд. Масалан, калимаи «ошхона» аз пайванди калимаҳои решагии «ош» ва «хона» ташкил ёфтааст. Ҷузъҳои «ошхона» ҳар кадом ба сари худ дорои маънии ҷудогона («ош» – таом, «хона» – утоқ) бошанд ҳам, «ошхона» маънии ягона утоқи таомпазиро ифода мекунад.

Исмҳои мураккабро аз ҷиҳати алоқаи байни ҷузъҳояшон ба ду гурӯҳ ҷудо мекунанд: исмҳои мураккаби навъи пайваست ва исмҳои мураккаби навъи тобеъ.

Машқи 159. Сохти исмҳои зеринро муайян карда, исмҳои мураккабро ба дафтаратон нависед. Онҳоро аз ҷиҳати сохт ва маънӣ шарҳ диҳед.

Даст, ҳамтабақ, сўзангар, равуо, ковоков, симхор, обанбор, хишт, хор, барг, шох, ҳашарчӣ, мисгар, та-лабгор, дандона, сангпушт, харак, сарнайза, росткӯча, пирамард, пиразан, раҳнамо, хобгоҳ, китобдор.

Машқи 160. Исмҳои мураккабе созед, ки калимаҳои «об», «нома», «сар», «хона» яке аз ҷузъҳои онҳо бошанд.

Н а м у н а:

обрез	табрикнома	сармоя	устохона
обанбор	созишнома	сарчашма	корхона

Машқи 161. Бо исмҳои мураккаби зерин ҷумла созед.

Сардухтур, пирамард, даводавӣ, шикастурехт, табобатхона.

Машқи 162. Панҷ исми мураккаб созед, ки дар таркиби онҳо калимаи «чор» бошад.

Н а м у н а: чормағз

• Ба исмҳои мураккаби зерин таваҷҷӯҳ карда, муносибати ҷузъҳояшонро муайян кунед. Гӯед, ки онҳо бо кадом роҳҳо сохта шудаанд.

1. Гап-гап, кўч-кўч, чақ-чақ, пичир-пичир, так-так, омад-омад, қар-қар;

2. Сарупо, сарутан, рангубор, обуранг, рўбучин, пурсуков, додугирифт;

3. Даводав, занозан, кашокаш, гурезогурез, нўшонўш, молломол.

Исмҳои мураккаби нави пайваст аз ду ҷузъ иборатанд. Ҷузъҳои ин нави калимаҳои мураккаб баробархуқуқ, комилмаъно буда, яке дигареро шарҳу эзоҳ намедиханд. Онҳо тавассути алоқаи пайваст алоқаманд мешаванд. Масалан, ҷузъҳои калимаи мураккаби «омад-омад», ки аз тақрори бевоситаи калимаи «омад» иборат аст, баробархуқуқ буда, яке дигареро эзоҳ намедихад, монанди ҳамин, ҷузъҳои шаклан гуногуни калимаи мураккаби «сайругашт», ки аз калимаи «сайр» ва «гашт» тавассути миёнованди **-у-** пайваст шудаанд, низ баробархуқуқанд ва яке дигареро эзоҳ намедихад.

Исмҳои мураккаби нави пайваст асосан бо роҳҳои зерин сохта мешаванд:

1. Аз тақрори бевоситаи калимаҳо: кўч-кўч, гап-гап, омад-омад, гурез-гурез, баромад-баромад, пичир-пичир.

2. Бо воситаи миёновандҳои **-у-** ва **-о-**: шинухез, рўбучин, пурсуков, даводав, молломол, гурезогурез, хайрухуш.

Истисно: Аз исмҳои, мураккаби нави пайвасте, ки тавассути миёнованди **-о-** аз тақрори айни як калима (даводав, занозан) сохта шудаанд, бо воситаи пасванди **-ӣ** исмҳои мураккаб сохта мешавад: занозанӣ, даводавӣ, дуздодуздӣ, муромурӣ, сўзосўзӣ.

Машқи 163. Ба исмҳои мураккаб зехн монда, исмҳои мураккаби нави пайвастро муайян кунед. Онҳоро ба

дафтаратон навишта, роҳҳои сохта шуданашонро нишон диҳед.

Чорпо, китобхона, гап-гап, сарутан, гирудор, равуо, кашокаш, найшакар, мурғобӣ, бодбарак, ак-ак, пичир-пичир, киштукор, нӯшонӯш, гармоба, лабханд, пахтакаш, тахтасанг, кўч-кўч, шустушў, раворав, гирдогирд.

Машқи 164. Чумлаҳоро нависед, исмҳои мураккаби ишоратшударо аз ҷиҳати имло шарҳ диҳед.

1. Зариф **сарулибоси** худро пўшида, омодаи сафар шуд. 2. Баъди борони кўтоҳмуддат **тирукамон** баромад. 3. Тамошобинон **давродаври** майдончаро ихота карданд. 4. Тамошобинон дари арк, аҳли баҳр **гирдогирди** чуқуриро фаро гирифтанд. 5. **Омад-омади** ту маро дубора ҷавон кард. 6. **Дукур-дукури** аспҳо торафт наздик мешуд.

Машқи 165. Бо исмҳои мураккаби навъи пайвасти зерин чумла созед.

Омад-омад, гап-гап, хайрухуш, шустушўй, даводав, молломол, занозанӣ.

§ 40. ИСМҲОИ МУРАККАБИ НАВЪИ ТОБЕЪ

• Ба алокаи ҷузъҳои исмҳои мураккаби ин ду сутун таваҷҷўҳ намоед. Гўед, ки ҷузъҳои исмҳои мураккаби кадом сутун дар асоси алокаи тобеъ корбаст шудаанд.

1. Сарутан, обуранг, нигоҳубин
2. Кашокаш, гурезогурез, кўчоқўч

1. Гулоб, чойхалта, тоҷикдухтар
2. Чўбдаст, соҳибхона, модаркалон

Дар забони адабии тоҷик тарзи калимасозии исмҳои мураккаби навъи тобеъ яке аз роҳҳои асосии калимасозӣ ба шумор меравад. Дар ин навъи исмсозӣ ҷузъҳои исмҳои мураккаб баробархуқуқ нестанд, зеро ки яке дигареро

эзоҳ медиҳад. Аз ин рӯ, чузъи эзоҳдиханда ба чузъи асосӣ (эзоҳшаванда) тобеъ аст.

Чузъи эзоҳдиханда – тобеи ин гуна исмҳои мураккаб метавонад пеш аз чузъи асосӣ –эзоҳшаванда ояд, ё баъд аз он қарор гирад. Масалан, дар исми мураккаби навъи тобеи «осиёсанг» чузъи якум –осиё ба чузъи дуум –санг тобеъ аст (санги осиё), вале дар исми мураккаби «соҳибхона», баръакс, чузъи дуум –хона ба чузъи якум –соҳиб тобеъ шудааст (соҳиби хона).

Бо дарназардошти ин хусусият исмҳои мураккаби навъи тобеъ ба ду гурӯҳ чудо мешаванд: исмҳои мураккабе, ки чузъи дуумашон асосӣ ва исмҳои мураккабе, ки чузъи якумашон асосӣ.

Машқи 166. Ба исмҳои мураккаб зехн монда, исмҳои мураккаби навъи тобеъро муайян кунед. Онҳоро ба дафтара-тон навишта, аз ҷиҳати муносибати чузъҳоишон шарҳ диҳед.

Бандубаст, меҳмонхона, мироб, занозан, гап-гап, гулгунча, обрӯй, киштукор, гуфтугӯ, гурез-гурез, шабнам, модарарӯс, нӯшонӯш, кофтуков, ошхона, зардолу, сардаста, найшакар, шустушӯй, молмомол, пирмард, мӯйсар, корхона.

Машқи 167. Исмҳои мураккаби навъи тобеъро аз рӯи муносибати чузъҳоишон ба гурӯҳҳо чудо кунед ва ба тартиби зерин нависед.

1. Исмҳои мураккаби тобее, ки чузъи якумашон ба чузъи дуум тобеъ; 2. Исмҳои мураккаби тобее, ки чузъи дуумашон ба чузъи якум тобеъ.

Намакоб, тахтасанг, мӯйлаб, пиразан, торикшаб, тангкӯча, гандумбирён, мурғобӣ, ҷавонмард, сиёҳхок, саркор, мироб, носкаду, лаълпора, миршаб, миршикор, хокистартӯда, сихкабоб, девонахона, сарҳавз, додарарӯс, калӯшқуҳна, яккабед, бобокалон.

Машқи 168. Алоқии чузъҳои исмҳои мураккабро муайян намоед. Бо онҳо аввал ибора, баъд ҷумла тартиб диҳед.

Амакбача, ангиштсанг, пунбадона, соҳибкор, чорбоғ, душанбе.

Машқи 169. Чумлаҳоро нависед. Исмҳои мураккаби навъи тобеъро муайян карда, аз ҷиҳати алоқаи ҷузъҳояшон шарҳ диҳед.

1. Зудтар хез, боғ меравем, ман ба ту гунчишкбача даст гирифта медиҳам (*С.Айнӣ*). 2. Ман аз ин сухани сартарош огоҳӣ ёфта, ба сари Қорӣ-ишкамба бо диққат назар андохта будам (*С.Айнӣ*). 3. Дар охири мунозира соҳибхона аҳли маҷлисро зиёфат кард (*С.Айнӣ*). 4. Ман занҳои хоҳишмандро рӯйхат кардам (*С.Улугзода*). 5. Падарам маро аз ҷойҳобам оғӯш карда, ҳаросон ба рӯи ҳавлӣ давид (*Ҳ.Ирфон*).

§ 41. ИМЛОИ ИСМҲОИ МУРАККАБ

• Исмҳои мураккабро навишта, ба имлои онҳо таваҷҷӯҳ намоед.

1. Садбарг, гулдаста, гарданбанд, сарфармондеҳ, падарарӯс, нозуксанам;

2. Себарга, сепоя, чоркунча, навсозӣ, пешвозгирӣ, дудилагӣ, даводавӣ;

3. Гуфтушунид, рафтуомад, гирогир, даводав, хезохез, ҷустуҷӯй;

4. Мовароуннаҳр, маликушшуаро, дорулфунун, Равзат-ус-сафо, Ҳабиб-ус-сияр;

5. Гап-гап, омад-омад, кўч-кўч, пичир-пичир, қарқар, гулдур-гулдур.

Ҷузъҳои исмҳои мураккаби зерин якҷоя навишта мешаванд:

1. Исмҳои мураккабе, ки аз пайванди бевоситаи ду ва ё зиёда калимаҳо (решаҳо) сохта шудаанд: сарчашма, пирмард, аробакаш, сарфармондеҳ, сартарошхона.

2. Исмҳои мураккабе, ки ба воситаи пасвандҳои **-а, -ак, -ӣ (-гӣ)** сохта шудаанд: дуоба, чорчўба, пойтоба, бодбарак, тортанак, чомашўй, чормағзбозӣ, дилшикастагӣ.

3. Исмҳои мураккабе, ки тавассути миёнвандҳои **-у-** ва **-о-** сохта шудаанд: гуфтугӯ, додугирифт, задухӯрд, пурсупос, хайрухуш, кашокаш, гурезогурез.

Бо нимтире навишта мешавад:

1. Исмҳои мураккабе, ки ба воситаи артикли **-ал** корбаст шудаанд: Мусталаҳот-уш-шуаро, Ғиёс-ул-луғот, Сихоҳ-ул-фурс, Кашф-ул-луғат...

2. Исмҳои мураккабе, ки аз такрори калимаҳо сохта шудаанд, бо нимтире навишта мешаванд: гап-гап, гурез-гурез, дукур-дукур, чақ-чақ, гинг-гинг.

Машқи 170. Ҷумлаҳоро нависед. Исмҳои мураккаби навъи пайвастро муайян карда, имлои онҳоро гӯед.

1. Сонитар гап-гап баромад, ки Ҳошим Корвон қасам хӯрда будааст (*С.Улғзода*). Саргарми чақ-чақ чойро ҳам фаромӯш кардаам (*С.Айнӣ*). 3. Омад-омади бекро шунида гурехта рафтааст (*С.Улғзода*). 4. Аз шустушӯ ва молмоли ходимҳо беҳол шуд (*Ҷ.Иқромӣ*). 5. Рост мегӯяд, чӣ суд аз он кашокашҳо? (*А.Деҳотӣ*). 6. ... номи ёро аз сарбоз шунида ба пурсуков даромадам (*С.Айнӣ*).

Машқи 171. Ҷумлаҳоро хонед. Исмҳои мураккаби навъи тобеъро ёфта, имлои онҳоро гуфта диҳед.

1. Он вақт депои Когон корхонаи нав буд (*Ҷ.Иқромӣ*). 2. Домод ва додарарӯс чанд вақт қозибозӣ карда бошанд ҳам, Эшонқулбой чизе гирифта натавонист (*С.Айнӣ*). 3. Ман яккаписар будам, амакам ҳам фарзанд надошт (*С.Айнӣ*). 4. Русзанаки ҳамсоя сатили пуробро ба сепоя овозон карда монд (*Ҷ.Иқромӣ*). 5. Ҳамон рӯз бой ва усто як соат ба болои Истад гапгузаронак карданд (*Ҷ.Иқромӣ*). 6. Ҳайвончаронии баъд аз пешини Соро бисёр дароз нақшид (*С.Айнӣ*).

Машқи 172. Ба исмҳои мураккаби навъи пайваст ва тобеъ мисолҳо нависед ва имлои онҳоро шарҳ диҳед.

§ 42. БА ИСМ ГУЗАШТАНИ СИФАТ

• Ба калимаҳои ишоратшуда савол гузошта, кадом ҳиссаи нутқ будани онҳоро муайян кунед.

1. Яке марди **пир**, дигаре чавон буд.

2. Аз дўсти **нодон** душмани **доно** беҳтар аст.

3. Шахси **хушомадгўй** ба воя нарасад беҳ.

1. **Пирон** тадбири бисёр корҳоро медонанд.

2. **Доно** аспашро таъриф мекунад, **нодон** худашро.

3. Обрўи **хушомадгўй** на дар кўза, на дар чўй.

Дар забони тоҷикӣ аз дигар ҳиссаҳои нутқ баъзе калимаҳо ба исм мегузаранд. Яке аз ин гуна ҳиссаҳои нутқ, ки калимаҳояшон ба исм мегузарад, сифат мебошад.

Сифатҳо бо роҳҳои зерин ба исм табдил меёбанд:

1. **Бевосита:** Тарсура хатар ёр аст. Ба як чавонмард чил хунар кам аст.

2. **Ба воситаи пасвандҳои ҷамъбандии -ҳо ва -он:** Мўйсафедҳои гузар аз дур частухезҳои шайхи «араб»-ро тамошокунон дар зери лаб меҳандиданд. Оқилон аз пайи нуқат нараванд.

3. **Тавассути артикли номуайянии -е:** Ҷавоне аз хирадманде мепурсад. Қамар омада аз гулруҳе гап мезад.

Сифатҳои исмшуда одатан ба шахс далолат мекунанд. Аз хубон шарофат, аз бадон касофат.

Машқи 173. Мисолҳоро нависед. Сифатҳои ба ҷои исм омадаро муайян карда шарҳ диҳед.

1. Аз хурдон хато, аз бузургон ато. 2. Доно ба ҳар диёр азизу муқаррам аст. 3. Дар маҷлис беинтизомеро танбеҳ меоданд. 4. Ба танбал кор фармо, панд бишнав. 5. Бинобар он Мулло Вафо ғазалҳои худро ба он ҷавонон ёд кунанд...

Машқи 174. Сифатҳоро бо воситаи пасвандҳои ҷамъбандии **-ҳо**, **-он** ва артикли номуайянии **-е** ба исмҳо табдил диҳед. Бо онҳо ибора созед:

Донишманд, нокас, хуб, бад, соҳибҷамол, тарсонҷак, ҷавон.

Машқи 175. Чумлаҳоро хонед. Сифатҳои исмшударо муайян кунед ва роҳҳои ба исм гузаштани сифатҳоро нишон диҳед.

1. Хурду калон ва пиру ҷавони гузари Ҳочӣ – маҳдум равон шуданд (*С.Айнӣ*). 2. Донишмандон ба ду гурӯҳ тақсим шуданд (*Ф.Муҳаммадиев*). 3. Камзаминҳо ва безаминҳо чоряккорӣ, ятимӣ мекарданд (*С.Айнӣ*). 4. Бо бадон бад бошу бо некон накӯ (*С.Шерозӣ*). 5. Биное ва нобиное дар роҳ рафиқи сафар буданд (*А.Дониш*).

§ 43. ТАРЗИ ТАҲЛИЛИ ИСМ

Дар вақти таҳлили исм аломатҳои сарфӣ ва вазифаи нахвӣ он дар назар дошта мешавад. Таҳлил аз гузоштани савол оғоз мегардад (кӣ?, кӣҳо?, чӣ?, чӣҳо?).

1. Аломатҳои сарфӣ:

а) аломати сарфии исм: муайян ё номуайян, танҳо ё ҷамъ.

б) сохт: содда, сохта, мураккаб, таркибӣ

в) ҳел: ҷондор ё бечон, ҳос ё ҷинс, зот ё маънӣ, шахс ё ғайришахс, ҷомеъ.

2. Вазифаи нахвӣ: Ба вазифаи кадом аъзои ҷумла омадааст?

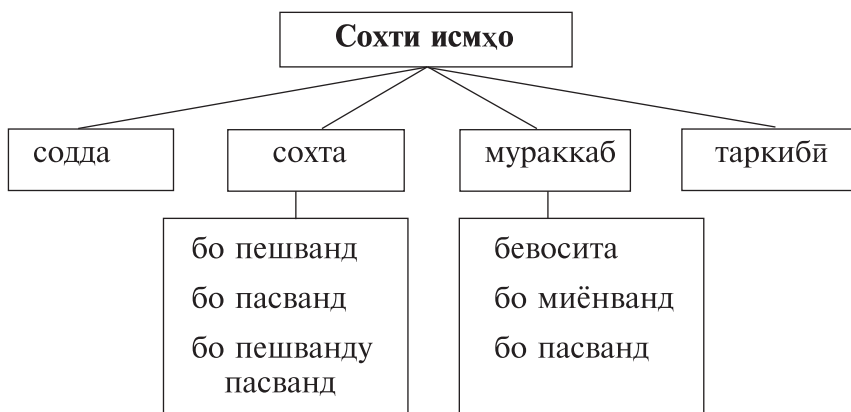
Намуна: таҳлили калимаи **кӯҳистон**. **Кӯҳистон** дар ҳар айёми сол таровати ҳоса дорад.

Таҳлили шифоҳӣ	Таҳлили хаттӣ
Калимаи кӯҳистон исм аст, чунки предметро ифода карда, ба саволи чӣ? ҷавоб мешавад. Дорои чунин аломатҳои сарфӣ мебошад: исми муайян буда, шаклан сохта мебошад, решааш калимаи кӯҳ аст. Аз ҷиҳати ҳел: исми ҷинс, ғайришахс, бечон, зот мебошад. Ба вазифаи мубтадо омадааст.	Кӯҳистон – исм, чунки: 1. Предметро ифода мекунад. 2. Исми муайян буда, шаклан танҳо мебошад. 3. Исми бечон, ҷинс, зот, ғайришахс аст. 4. Ба саволи чӣ ҷавоб мешавад.

Машқи 176. Ҷумлаҳоро нависед. Исмҳои ишорашударо таҳлили хаттӣ кунед.

1. Бегоҳӣ **боронаки** нағзакак шуд (*Ҷ.Иқромӣ*). 2. – Не, – гуфт боз маҳдум, – шумо талаб кардаед, **талабгор** аввал сар мекунад (*С.Айнӣ*). 3. Рав, Маҳкам дар ҷойи Сафар **дидбон** шудааст (*С.Улугзода*). 4. Дар гирдаш пашшаю **хомӯшакҳо** парвона шуда буданд (*аз маҷалла*). 5. Чорум Қорӣ Шариф ном дошт, ки падараш **қордгарӣ** мекард (*С.Айнӣ*).

Машқи 177. Нақшаро аз назар гузаронед ва бо мисолҳо шарҳ диҳед.

Савол ва супоришҳо:

1. Иismi зот чӣ гуна предметхоро ифода менамояд? Мисол гӯед.
2. Иismi маънӣ ифодагари чӣ гуна предметхост? Бо мисолҳо фаҳмонед.
3. Иismi чомеъ чист? Фикратонро бо мисолҳо собит намоед.
4. Роҳҳои калимасозии исмро гӯед. Бо мисолҳо фаҳмонед.
5. Кадом пасвандҳои исмсозро медонед? Мисол гӯед.
6. Пасвандҳои -чӣ, -гар, -гор номи чӣ гуна исмхоро месозанд? Мисол гӯед.

7. Исмҳои ифодагари макон ва фаровонии предметҳо бо кадом пасвандҳо сохта мешаванд? Мисол гӯед.
8. Пасвандҳои -а ва -ак номи чӣ гуна предметҳоро месозанд? Мисол гӯед.
9. Кадом пасвандҳои ифодагари хурдӣ ва навозишро медонед? Мисол гӯед.
10. Кадом пасвандҳо исми маънӣ месозанд? Бо мисолҳо фаҳмонед.
11. Кадом пешванди исмсозро медонед? Мисол гӯед.
12. Исмҳо аз ҷиҳати сохт чанд хел мешаванд? Бо мисолҳо фаҳмонед.
13. Фарқи исмҳои мураккаби навъи тобеъ аз исмҳои мураккаби навъи пайваст дар чист? Мисол гӯед.
14. Исмҳои мураккаби навъи пайваст бо кадом роҳҳо сохта мешаванд? Бо мисолҳо фаҳмонед.
15. Исмҳои мураккаби навъи тобеъ чӣ тавр сохта мешаванд? Мисол гӯед.
16. Имлои исмҳои мураккабро бо мисолҳо фаҳмонед.
17. Роҳҳои исмшавии сифатро нишон диҳед. Бо мисолҳо фаҳмонед.
18. Дар хусуси тарзи таҳлили исмҳо чихоро медонед? Исми «боронгарӣ» -ро таҳлили шифохӣ кунед.

СИФАТ

§ 44. ТАҚРОРИ ДАРСҲОИ СИНФИ V

Ба саволҳо ҷавоб диҳед:

1. Сифат чист?
2. Кадом хелҳои сифатро медонед?
3. Дар бораи сифати аслий чихоро медонед?
4. Сифати нисбӣ чӣ гуна сифат аст?
5. Сифати аслий чанд дараҷа дорад?
6. Кадом дараҷаи сифатро дараҷаи оддӣ мегӯянд?
7. Дараҷаи қиёсӣ чӣ гуна дараҷаи сифат аст?
8. Дар бораи дараҷаи олии сифат чихоро медонед?
9. Сифатҳои таъкидӣ аз дигар сифатҳо чӣ фарқ дорад?

Машқи 178. Ба сифатҳо таваҷҷӯҳ намоед ва гӯед, ки онҳо тавсифи кихоро ифода менамоянд.

1. Аълочӣ, боинтизом, боодоб ва фаъол.
2. Пешқадам, мохир, ҷамоатчӣ ва навовар.
3. Ғамхор, меҳрубон, хуб, неқҳоҳ ва дилсӯз.
4. Мағрур, худписанд, танбал, дурӯғгӯй ва бад.

Машқи 179. Ба сифатҳо зеҳн монда, ба хелҳо ҷудо кунед. Аввал сифатҳои асли, баъд сифатҳои нисбиро нависед.

Сурх, ширин, падарӣ, бародарона, талх, бамаза, хушбӯй, ҷӯбин, хонагӣ, даштӣ, бадбӯй, калон, баланд, фикрӣ, ҷармин, ҷустӣ, паст, вазнин, ғафс, ихтиёрӣ, модарӣ, имрӯза, нав, борик, танг, бачагона, дӯстона, тоҷикӣ, саҳт.

Машқи 180. Дараҷаи сифатҳои зеринро муайян намоед ва бо тартиби зерин ба дафтаратон нависед: 1) дараҷаи оддӣ, 2) дараҷаи қиёсӣ, 3) дараҷаи олий.

Сафед, сиёҳ, калонтар, баландтар, зеботарин, беҳтарин, фарох, паст, гарм, хубтар, хурдтар, тангтар, бадтарин, саҳттарин, нозуктарин, суғ, зард, хунук, мулоим, фарбеҳтар, салқинтар, вазнинтар, сабуктарин, душвортарин.

Машқи 181. Ҷуфти исму сифатҳои зеринро аввал бо банди изофӣ, баъд бе банди алоқаманд кунед. Гӯед, ки дар вақти тағйирёбии алоқа исм ҷои худро иваз мекунад ё сифат.

Н а м у н а: *иморат – баландтарин. Иморати баландтарин – баландтарин иморат.*

Шаҳр – калонтарин, кор – душвортарин, сармоя – пуқиматтарин, шахс – меҳрубонтарин, дӯст – наздиктарин, деҳа – сернуфустарин, фасл – хубтарин, рӯзҳо – дарозтарин, шабҳо – кӯтохтарин, одам – хушбахттарин.

Машқи 182. Мисолҳоро хонед. Сифатҳои ишорашударо ба ҳелҳо (сифати аслий, сифати нисбӣ) чудо карда нависед.

1. Мо ҳам **нағзтар, бароҳаттар** ва **серу пурратар** зиндагӣ кардан мехоҳем (*Ҷ.Иқромӣ*). 2. Ҳамин ки дар домани кӯҳе ё марғзоре мерасед, ҳамроҳи боди **фори рами баҳорӣ** ба димоғатон як хушбӯйи **латифе** мерасад (*С.Айнӣ*). 3. Қамар дурбини **калону афсарӣ** оварда буд (*Ф.Муҳаммадиев*). 4. Барои кишти **тирамоҳӣ** тайёри миданд... (*С.Айнӣ*). 5. Воқеан, мушкул аст, ба ҳаёли одамӣ даррасад, ки ба аёдати беморе дурбини **сахрони ҳарбӣ** биоваранд (*Ф.Муҳаммадиев*).

Машқи 183. Ба исмҳои зерин сифатҳои нисбии мувофиқ илова карда, дар шакли ибора нависед.

Н а м у н а: забони тоҷикӣ

Забон, замин, рӯзнома, хона, мурғ, бел, қалам, чадвал, кор, коса.

§ 45. ДАРАҶАҲОИ ҒАЙРИҚИЁСИИ СИФАТ

• Ба сифатҳои ҳар ду сутун зехн монда, ифодаи дараҷаи аломатро муайян намоед. Гӯед, ки сифатҳои сутуни дуюм чӣ гуна будани аломати предметҳоро ифода менамоянд.

1. Сафед, сурх, сиёҳ, зард, сурхтарин, калонтарин

1. Сафедча, сиёҳтоб, сурхча, суп-сурх, калон-калон

Дараҷаи ғайриқиёсии сифат аз меъёри муътадил кам ё зиёд будани аломати предметро бе муқоисаи предметҳои ҳамчинс нишон медиҳад: барфи сап-сафед, шоҳии кабудча.

Дараҷаи зиёди аз меъёри муътадил беш будани алома-

ти предмет, ҳодиса ва воқеаро нишон медиҳад. Дараҷаи зиёди бо роҳҳои зерин ифода мегардад:

1. **Бо роҳи такрори бевоситаи сифат:** калон-калон, дароз-дароз, чигда-чигда.

2. **Тавассути сифатҳои таъкиди:** суп-сурх, кап-кабуд, каппа-калон, дуппа-дуруст.

Дараҷаи камии сифат ба меъёри муътадил нарасидани аломати предметро мефаҳмонад. Дараҷаи камии сифат бо пасвандҳо ифода мегардад:

1. **Бо пасванди -ча:** сурхча, зардча, заҳирча.

2. **Бо пасванди -тоб:** оташтоб, нукратоб, сиёҳтоб

3. **Бо пасвандҳои -ча ва -тоб:** сиёҳчатоб, зардчатоб, сурхчатоб.

Истисно: пасвандҳои **-ак (-як)** ва **-акак (-якак)** бо сифатҳо илова гашта, камро зиёдии аломатро бо тобиши маъноии навозиш, гоҳо таҳқир ифода менамоянд: кампираки қадпастаки мичморукак, одами серманаҳак, мусичаи уболак; таоми нағзакак, сахни тангакак, дастони гармакак, танбеҳи сахтакак, бачаи хурдакак.

Машқи 184. Ба исмҳои зерин сифатҳои мувофиқ илова карда, ибораҳои созад, ки дар онҳо сифат дараҷаи камро зиёдии аломатро ифода намоянд.

Н а м у н а: матои нағзакак, пардаи суп-сурх, ранги сиёҳча.

Матоъ, парда, ранг, даст, борон, девор, пирохан, хол, духтарча, шаб, дандонҳо, дастархон, ришта, гўшвора.

Машқи 185. Сифатҳоро навишта, ба зери пасвандҳо хат кашед. Гўед, ки камро зиёдии аломат тавассути кадом пасвандҳо ифода мегарданд.

Наздикак, сурхча, сурхтоб, сурхчатоб, сурхак, сурхакак, калонак, калонакак, сиёҳча, сиёҳтоб, сиёҳчатоб, сиёҳак, сиёҳакак, фарбеҳча, фарбеҳакак, зебоякак.

Машқи 186. Ибораҳои зеринро истифода бурда, ҷумлаҳо тартиб диҳед.

Хоначаи пастак, нони гармакак, лойи лағжонак, духтарчаи зебоякак, кўчаи тангакак.

Машқи 187. Ҷумлаҳоро нависед, сифатҳоро муайян карда, вазифаи пасвандҳои **-ча**, **-тоб**, **-ак (-як)**, **-акак (-якак)**-ро шарҳ диҳед.

1. Аз дарвозаи пастаки он ҳавлӣ касе баромада рафт (*Ҷ.Иқромӣ*). 2. Торҳои зардчае, ки дар миёнаи риши сафедаш менамуданд, дар ҷавонӣ малламӯй будани ӯро нишон меоданд. 3. Музаффар кирми хокистарранги сабзтобро қапида, ба дуруни шиша меандозад, ки муносиби зиёнкориаш мукофот ёбад (*Ф.Муҳаммадиев*). 4. Бегоҳӣ боронаки нағзакак шуду ҳама чоро тару тоза кард. (*Ҷ.Иқромӣ*).

СОХТИ СИФАТ

Сифатҳо аз ҷиҳати сохт содда, сохта, мураккаб ва таркибӣ мешаванд.

§ 46. СИФАТҲОИ СОДДА ВА СОХТА

• Ба сифатҳои сутунҳо таваҷҷӯҳ намоед. Гӯед, ки сифатҳои сутуни дуум аз сифатҳои сутуни якум бо ҷияшон фарқ мекунанд.

1. Меҳрубон, пир, сабз, зард
2. Талх, ширин, ғафс, паст

1. Меҳрубона, пирона, сабзина, зардина
2. Бамаънӣ, баодоб, бе-зеб, ногувор

Барои ифодаи аломати предметҳо баробари сифатҳои содда, сифатҳои сохта низ истифода мегарданд.

Сифатҳои содда аз калимаҳои решагӣ иборат буда,

сифатҳои сохта тавассути пешванду пасвандҳо аз ҳиссаҳои гуногуни нутқ сохта мешаванд. Масалан, сифати «паст» аз калимаҳои решагӣ иборат буда, сифати «боақл» тавассути пешванди **бо-**, аммо сифати «занона» бо воситаи пасванди **-она** аз исм (ақл, зан) сохта шудаанд.

Сифатҳое, ки танҳо аз реша иборатанд, сифати содда номида мешаванд: кабуд, сурх, танг, васеъ, талх...

Сифатҳое, ки бо пешванду пасвандҳо аз калимаҳои решагӣ сохта шудаанд, сифати сохта ном доранд: баодоб, бебок, ногувор, сафолин, шубҳанок, мардона, оилавӣ...

Машқи 188. Ба сифатҳои зерин зехн монед. Онҳоро аз ҷиҳати сохт ба гурӯҳҳо ҷудо кунед. Сифатҳои сохтаро навишта шарҳ диҳед.

Обод, калон, базеб, саодатманд, кабуд, майда, лоғаракак, нукрагин, зебо, баланд, паст, бараҳна, боғайрат, бемурувват, нодон, сард, гарм, тоза, ҷўбин, деворӣ, хонагӣ, сиёҳ, ширин, талх, бамаза, занона, ногувор, сурхча, зардчатоб.

Машқи 189. Матнро навишта, ба зерин сифатҳои содда ва сохта хат кашед. Гӯед, ки кадом хели сифат бештар истифода шудааст.

1. Оби нукрафои дарёи Сир дар зерин шуои Офтоб медурахшид. Деҳоти дар канори он воқеъшуда бо кулбаҳои майдаи кулҳдевор, дарахтони гуногун, заминҳои майда-майда ба қафо тозон мерафтанд. Садои паравоз, ки ба сӯи баландӣ бори гаронро зӯр зада мекашид, ба гӯш мерасид. Дам ба дам шамоли гарм дуди ангиштро ба вагон медаровард (*Р. Ҷалил*).

Машқи 190. Ба исмҳои зерин сифатҳои мувофиқ ёфта ибора созед. Бо ибораҳои сохтаатон се ҷумла тартиб диҳед.

Себ, рӯз, либос, хона, ҳаво, мӯй, ресмон, гурба, дарвоза, дӯст.

Машқи 191. Цумлаҳоро нависед. Ба ҷойи нуқтаҳо сифати мувофиқро аз қавсайн интиҳоб карда гузоред.

1. Шароити пурхатар, вазъияти ..., муборизаи ...и бар гардан афтода, худ ба ин чувозкаши ...илми ҳарбро ёд меоданд. 2. Аз маслиҳатҳои ...и бародархондааш Восеъ бори дигар ба доноӣ ва дурандешии Нозир тан дод. 3. Восеъ бо шамшери ...сари роҳ тӯдаҳои ...ро гирифта, бо як ваҷоҳати ... Истед! нагурезед, ки нобуд мешавед, гӯён фарёд зад. 4. Зан аз нова офтобаи ...-ро бо оби ... чашма пур карда овард (*С.Улугзода*).

(кӯҳистонӣ, таҳлуканок, оқилона, хунин, воҳиманок, сафолин, бараҳна, гурезон, сард).

§ 47. ПАСВАНДҲОИ -Ӣ (-ГӢ -ВӢ), -ИН (-ГИН)

• Ба сифатҳои сохтаи ҳар ду сутун таваҷҷӯҳ намоед. Ӯед, ки сифатҳои сутуни дуюм аз сифатҳои сутуни якум чӣ фарқ доранд. Қадом пасвандҳо маънии калимаҳоро тамоман тағйир додаанд?

1. Зардча, гулобитоб,	1. Шикорӣ, хонагӣ, тар-
сурхчатоб	биявӣ
2. Пастак, калонакак, зе-	2. Сафолин, чӯбин,
боякак	шармгин, нукрагин

Пасванди **-Ӣ (-ГӢ, -ВӢ)** серистеъмол буда, аз ҳиссаҳои гуногуни нутқ сифатҳое месозад, ки бештар мансубият, замон, макон ва аз ҷӣ сохта шудани предметро ифода мекунад. Пасванди **-Ӣ** пас аз ҳамсадо, қаринаҳои он (**-ГӢ, -ВӢ**) пас аз садонокҳо меоянд: кишти тирамоҳӣ, мурғи даштӣ, солҳои бачагӣ, қори тарбиявӣ, рӯймоли пашмӣ, девори тахтагӣ.

Пасванди **-Ӣ** пас аз садонокҳои «о» чун ётбарсар (йи) талафуз мегардад: хатои имлоӣ, себи бобой, баромади иҷтимоӣ, дастаи фидоӣ,

Пасванди **-ИН (-ГИН)** сифатҳое месозанд, ки аз ҷӣ сох-

та шудан ва дорои кадом аломат будани предметро мефаҳмонанд. Пасванди **-ин** баъд аз ҳамсадо, **-гин** пас аз садонокҳо истифода мешаванд: ҳавзи сангин, кўпруки оҳанин, мураббои олуҷагин, телпаки пўсти баррагин...

Истисно: пасванди **-ин** пас аз ҳамсадои «х» ва гоҳо «м» дар шакли **-гин** меояд: андўҳгин, шармгин, ғамгин...

Машқи 192. Ибораҳоро навишта, ба сифатҳо зеҳн монед. Сифатҳоро аз ҷиҳати сохт ва маънӣ шарҳ диҳед:

Косаи сафолин, либоси хонагӣ, мусофирони самарқандӣ, тоҷирони бухороӣ, анъанаи бобой, бобои барфӣ, соати кисагӣ, духтари шармгин, гўшвори нуқрагин, ҷиҳати тарбиявӣ, бели оҳанин, сайёҳони фарангӣ

Машқи 193. Ба ҷойи нуқтаҳо пасвандҳои мувофиқ гузошта, ибораҳоро нависед. Гўед, ки пасвандҳои гузоштаатон аз кадом ҳиссаи нутқ сифат сохтаанд.

қаҳрамони афсона..., суҳанони оташ..., даррандаи ҳашм..., зулфи анбар..., иншои адаб..., хотираи абад..., ҳаёти оила..., вазифаи хона..., дарвозаи тахта...

Машқи 194. Матнро нависед. Сифатҳоро муайян карда, аз ҷиҳати сохт ва маънӣ шарҳ диҳед.

Чўра ба хона даромад. Дар чизу чораи хона ягон дигаргунӣ дида намешуд. Ҳамон шкафи чўбин ва рафи китоб, ҳамон шамъдони шишагӣ, ҳамон қолинчаи деворӣ ва дар зерӣ он ҳамон қаравоти оҳанин... ҳатто ҷойи мизи корӣ ҳам дигар нашуда буд.

Машқи 195. Байтҳоро навишта, сифатҳоро муайян намоед. Гўед, ки онҳо бо кадом пасвандҳо сохта шудаанд.

Ҳама шаб дар ин умедам, ки насими субҳгоҳӣ,
Ба паёми ошноӣ бинавозад ошноро.

Ҳофизи Шерозӣ

Гарчи хиндӣ дар узубат шаккар аст,
Тарзи гуфтори дарӣ ширинтар аст.

Муҳаммад Иқбол

Кӯҳи барфин – оби ширин дорад он,
Чашмаву рӯди булӯрин дорад он.

Мирзо Турсунзода

§ 48. ПАСВАНДҲОИ -ОНА (-ЁНА, -ГОНА), -НОК, -МАНД

• Ба сифатҳои дар сутунҳо овардашуда зеҳн монед. Пасвандҳои сифатсозро муайян карда, сифатҳои бо онҳо сохташударо шарҳ диҳед.

1. Дӯстона, пирона, ра-
фикона
2. Ваҳшиёна, чудогона,
сегона

1. Зарарнок, воҳиманок,
саводнок
2. Дардманд, хунарманд,
хирадманд

Пасванди **-она (-ёна, -гона)** пасвандҳои сифатсози сестремол буда, сифатҳое месозад, ки аломати предметро бо тобиши таъинот, замон, инчунин, ба аломату амал ва ҳислат доро буданро ифода менамояд: тасвири шоирона, чашмони пирона, раками нӯхгона, иттифоқи сегона, муносибати гадоёна, хонаи бенавоёна.

Пасванди **-нок** сифатҳое месозад, ки дорои чизе буданро мефаҳмонанд: хиндуи салланок, суханони ҳикматнок, одами шубҳанок, хабари воҳиманок.

Пасванди **-манд** сифатҳое месозад, ки ба аломат, ҳислат ва ҳосият доро будани предметро ифода менамоянд: кампири дардманд, ҷавонони саодатманд, меҳмони иззатманд, устои хунарманд.

Машқи 196. Ибораҳоро нависед. Сифатҳоро муайян намуда, ба зери пасвандҳояшон хат кашед. Сифатҳои муайянкардаатонро маънидод кунед:

Баҳои солона, либоси идона, рафтори мардона, бозии бачагона, куттиҳои чудогона, суханони муллоёна,

муборизаи шиддатнок, шахси илмнок, одами саводнок, пири хирадманд, олими шуҳратманд, марди до-нишманд.

Машқи 197. Ба ҷои сунуктаҳо пасванди мувофиқ гузошта ҷумлаҳоро нависед. Сифатҳои пасванд иловакардаатонро шарҳ диҳед.

1. Ин ҳафта падарам дар баҳши шаб... кор мекунамд.
2. Ҳамаи халқҳои Ватани мо дар як оилаи бародар... зиндагӣ мекунамд. 3. Мавҷҳо дар зерини белҳо бо оташи ҳаворанги навозишкор...и худ шуълавар мегардиданд. 4. Дармони беминнат, офаридаи табиати хирад... ва дастони саховат... бародарону хоҳарони меҳрубон (Ф.Муҳаммадиев).

Машқи 198. Ба исмиҳо пасвандҳои **-она (-гона, -ёна), -нок, -манд** илова карда сифат созед. Сифатҳои сохтаатонро маънидод кунед.

Модар, дӯст, тантана, ғам, бача, гадо, шубҳа, саодат, давлат, зафар.

§ 49 ПАСВАНДҲОИ -А (-Я), -О, -ОН

• Ба сифатҳои ҳар ду сутун тавачҷӯх намуда, пасвандҳои сифатсозро муайян кунед. Гӯед, ки онҳо барои ифодаи кадом маънӣ оварда шудаанд.

1. Қалами ранга, суҳбати имрӯза	1. Судхӯри гузаро, сухани буро
2. Шаҳри қадима, одами гуреза	2. Чашмони дурахшон, фили дамон

Пасванди сифатсози **-а (-я)** пасванди каммаҳсул буда, аз ҳиссаҳои гуногуни нутқ сифатҳое месозад, ки замон, макон ва ё аломати предметро ифода менамоянд: деҳаи хароба, чораҳои лозима, шахси гуреза...

Пасвандҳои **-о (-ё)** ва **-он** пасвандҳои сермаҳсул буда, аз асоси замони ҳозираи феъл сифатҳое месозанд, ки ба ҳислате доро будани предметро мефаҳмонанд: дасти тавоно, булбули гӯё, Офтоби тобон, дарёи хурӯшон.

Машқи 199. Ба ибораҳои зерин зеҳн монда, сифатҳои сохтаро муайян кунед. Гӯед, ки пасванди **-а** аз кадом ҳиссаҳои нутқ сифат сохтааст:

Қулфи овеза, бачаи озода, асбобҳои лозима, анъанайи қадима, одами гуреза, қоғазӣ ранга, деҳаи хароба, хонаи вайрона.

Машқи 200. Ба ибораҳои зерин таваҷҷӯҳ кунед. Сифатҳои сохтаро муайян намуда маънидод кунед. Гӯед, ки пасвандҳои **-о** ва **-он** аз кадом ҳиссаи нутқ сифат сохтаанд: духтари доно, забони гӯё, марди тавоно, овози шунаво, хати хоно, Офтоби сӯзон, баҳри дамон, ситораи дурахшон, шамъи фурузон, реги равон.

Машқи 201. Байтҳоро ифоданок хонед. Сифатҳои бо пасвандҳои **-о** ва **-он** сохташударо ёфта шарҳ диҳед. Гӯед, ки онҳо аз кадом ҳиссаи нутқ сифат сохтаанд.

Фиристода омад чу боди дамон,
Расонид нома бари паҳлавон.

Абулқосими Фирдавӣ

Шамоиле, ки дар авсофи хусни таркибаш,
Маҷоли нутқ намонад забони гӯёро.

Саъдии Шерозӣ

Тавоно бувад, ҳар кӣ доно бувад,
Зи дониш дили пир барно бувад.

Абулқосими Фирдавӣ

Мағзарон рӯзи саломат ба маломат, Ҳофиз,
Чӣ таваққӯъ зи ҷаҳони гузарон медорӣ.

Ҳофиз Шерозӣ

§ 50. ПЕШВАНДҲОИ СИФАТСОЗ

• Мисолҳои ҳар ду сутунро хонда шарҳ диҳед. Гӯед, ки чаро **бо-**, **ба-**, **бе-** дар сутуни якум ҷудо, вале дар сутуни дуум якҷоя навишта шудаанд.

1. Бо маслиҳати падарам ба мактаб ба кор даромадам.

2. Бузургӣ ба ақл аст, на ба сол.

3. Дар синфи мо ду нафар бе кори ҷамъиятӣ буданд.

1. Ҷомаи бомаслиҳат кўтоҳ намеояд.

2. Собир бачаи баақл аст.

3. Одами бекор – дарахти бебор.

Пешвандҳои **бо-**, **ба-**, **но-**, **бе-** пешвандҳои сифатсоз мебошанд. Ин пешвандҳо аз ҳиссаҳои гуногуни нутқ сифати аслии месозанд: дунёи боумед, ҷавони баодоб, духтари бебок, тухмати ноҳақ...

Пешвандҳои **бо-**, **ба-** аз исм сифатҳое месозанд, ки ба ягон аломат ё ҳосият доро будани предметро мефаҳмонанд: зани бамаънӣ, бачаи бофаросат, марди ботадебир, ҷавони баодоб.

Пешванди **бе-** аз исм ва пешванди **но-** аз ҳиссаҳои гуногуни нутқ сифатҳое месозанд, ки аз ягон аломат ё ҳосияте маҳрум будани предметро ифода менамоянд: чизи ноёб, ҳодисаи ногувор, ҷазои бепоён, баҳори беҳазон.

Машқи 202. Ба ибораҳои зерин монда, сифатҳои сохтаре муайян кунед. Гўед, ки сифатҳо бо кадом унсури калимасоз сохта шудаанд. Сифатҳоро аз ҷиҳати сохт ва маънӣ шарҳ диҳед.

Одами босавод, духтари боақл, душмани беамон, шахси ношинос, дашти беоб, ҳаракатҳои нолоиқ, сухани бамаврид, хомӯшии ногувор, меҳмонони нохонда, ҳайвони безабон, одами беомус, бачаи бағайрат, кўдаки бофаросат, марди нобино.

Машқи 203. Бо ибораҳои зерин ҷумла тартиб диҳед ва гўед, ки сифатҳои таркиби ибора бо кадом пешвандҳо сохта шудаанд.

Сухани бамаврид, ҷои нобоб, бачаи баодоб, шахси боқарам, бахти безавол.

Машқи 204. Ба ҷои сенуқтаҳо пешванди мувофиқ гузош-

та, ибораҳоро нависед. Сифатҳоро аз ҷиҳати сохт ва маънӣ шарҳ диҳед:

ҷои ...боб, гули ...хор, меваи ...пухта, ҳавои ...ғубор, оши ...намак, кори ...тамом, чойники ...чой, дарахти ...мева, ҷавони ...одоб.

Машқи 205. Ҷумлаҳоро хонед. Сифатҳои сохтаро муайян намуда шарҳ диҳед.

1. Ин гуна як сағи боақлу бономус бо яке аз одамони беномуси амир ҳамном шавад... (*С.Айнӣ*). 2. Зокир одами босавод буд, то он дам дар милитсияи Тўс хизмат мекард (*С.Улугзода*). 3. Ба як духтари ношинос ҷавони бегона чӣ ҳам гуфта метавонист (*С.Айнӣ*). 4. Содик он ҳайвони безабони меҳрубони худро хуб хорумол кард (*С.Айнӣ*).

СИФАТҲОИ МУРАККАБ

Бо роҳи пайванди ду ва ё зиёда калимаҳо сохта шудани сифатҳо роҳи сермаҳсули калимасозии сифат аст. Бо ин роҳ сифатҳои мураккаб сохта мешаванд.

Сифатҳои мураккабро аз ҷиҳати муносибати байни ҷузъҳояшон ба ду гурӯҳ ҷудо меkunанд: сифатҳои мураккаби пайваст ва сифатҳои мураккаби тобеъ.

§ 51. СИФАТҲОИ МУРАККАБИ НАВЪИ ПАЙВАСТ

• Ба мисолҳои зерин зехн монда, роҳҳои сохта шудани сифатҳои мураккабро муайян кунед.

1. Риши тор-тор, фуруши дона-дона, гиребони пар-пар, коғази рах-рах.

2. Гапҳои майда-чуйда, кафи дағар-бугур.

1. Корҳои гуногун, куртаҳои хелмахел, ҷанги танбатан, суҳбати рӯбарӯ, борони пайдарпай.

2. Духтари рӯмолбасар, одами зиндадаргӯр, ҳарфҳои ётбарсар.

Алокаи байни чузъҳои сифатҳои мураккаб ду хел мешавад: алокаи пайваст ва алокаи тобеъ.

Бо алокаи пайваст чузъҳои сифатҳои мураккаби навъи пайваст алоқаманд мешаванд. Дар сифатҳои мураккаби пайваст чузъҳо ба ҳамдигар пайваст шуда, ҳар кадом мустақил, баробархуқуқ мебошанд ва яке аз он чузъҳо маънои чузъи дигарро такмил медиҳад, пурра мекунад.

Сифатҳои мураккаби пайваст бо роҳҳои зерин сохта мешаванд:

1. Такрори бевоситаи исм: чити рахрах, мӯйи фатила-фатила, нолаҳои зорзор.

2. Такрори ноқиси калимаи маънодор (як чузъ бемаъно буда, ба чузъи маънодор тақлидан талаффуз мегардад): гапҳои майда-чуйда, кафи дағар-буғур.

3. Такрори ҳамон як калима ва ё вожаҳои мухталиф бо воситаи миёнвандҳои **-о-, -ма-, -ба-, -дар-, -бар-**: гулҳои рангоранг, куртаҳои хелмахел, ҳамсои дарбадар, такрори пайдарпай; суханони пойдархаво, марди кулоҳбарсар, зани рӯмолбасар.

Машқи 206. Ибораҳоро навишта, ба тарзи сохта шудани сифатҳои мураккаби пайваст зехн монед. Онҳоро аз ҷиҳати сохт ва маънӣ шарҳ диҳед.

Дили реш-реш, мӯйи мавч-мавч, роҳҳои дуродур, рафиқи чоноҷон, пардаҳои хелмахел, комёбиҳои навбанав, амалҳои тозабатоза, муаммоҳои печдарпеч, зарбаҳои пайдарпай, духтари тоқибасар, ҷавони кулоҳбарсар, матои нестдарҷаҳон.

Машқи 207. Ба сифатҳои мураккаби пайвасти зерин таваҷҷӯҳ намуда, имлои онҳоро шарҳ диҳед.

Дафтари рах-рах, нолаҳои зор-зор, корҳои майда-чуйда, девори дағар-буғур, гулҳои рангоранг, хонаҳои дарунбадарун, мочароҳои пайдарпай, ҳавлии девордармиён, ҳарфҳои ётбарсар, зани рӯмолбасар.

Машқи 208. Бо сифатҳои мураккаби пайвасти зерин ҷумла тартиб диҳед.

Дарунбадарун, мўбамў, рўбарў, дона-дона, майда-чуйда, пайдарпай, рахрах.

§ 52. СИФАТҲОИ МУРАККАБИ ТОБЕЪ

• Ба ибораҳои ҳар ду сутун зехн монда, сифатҳои мураккабро муайян кунед. Фарқи сифатҳои мураккаби су-туни дуумро аз ҷиҳати алоқаи ҷузъҳо аз сифатҳои му-раккаби су-туни якум гӯед.

1. Матои рах-рах, мева-ҳои гуногун

2. Сурудҳои навбанав, куртаҳои хелмахел

3. Ҳарфҳои ётбарсар, одами зиндадаргӯр

1. Ҷавони гулдаст, марди сиёҳпир, камони дурзан

2. Зани муштипар, матои парипашша

3. Овози дупўста, дастаи бистнафарӣ, орзуи якум-рӣ

Ҷузъҳои сифати мураккаби тобеъ бо алоқаи тобеъ алоқаманд мешаванд. Аз ин рӯ, яке аз ҷузъҳои он ба дигаре тобеъ мешаваду ҷузъи тобеъ ҷузъи асосиро шарҳу эзоҳ медиҳад.

Аз рӯи ҷузъи тобеъ сифатҳои мураккаби тобеъ ду хел мешаванд: а) ҷузъи якум ба ҷузъи дуум тобеъ; б) ҷузъи дуум ба ҷузъи якум тобеъ. Масалан, дар сифати мураккаби тобеи «соҳибҷамол» ҷузъи якум – соҳиб ҷузъи асосӣ буда, ҷузъи дуум – ҷамол ба ҷузъи якум тобеъ, аммо дар сифати мураккаби тобеи «дарёдил» ҷузъи дуум – дил асосӣ буда, ҷузъи якум – дарё ба ҷузъи дуум тобеъ аст.

Сифатҳои мураккаби тобеъ бо роҳҳои зерин сохта мешаванд:

1. Бевосита ҳамроҳ шудани калимаҳо: ситорагарм, парчагул, ҳақгӯй, мевадор, қоматбаланд, дилтанг, сероб, ҳамешабаҳор, дилкаш.

2. Аз ибораи изофӣ бо пасванди **-ӣ (-гӣ)** кафши сарипой, иди умумихалқӣ, телпаки пўстибаррагӣ.

3. Аз калимаҳои мустақил бо воситаи пасвандҳои **-а** ва **-ӣ**: кори ҳафтсоата, салтанати дубора, ҳайвони дубаҳра, орзуи якумрӣ, гурӯҳи бистнафарӣ, ҷои хиштрзӣ.

Машқи 210. Ба сифатҳои мураккаби ибораҳо таваҷҷӯҳ намоед. Таркиби сарфии онҳоро муайян карда, аз ҷиҳати маънӣ шарҳ диҳед.

Машқи 211. Шарҳи сифати ибораҳои зеринро нависед.

Деги чоргуша, марди шастсола, нақшай панҷсола, маймуни качпо, духтарчаи сурхрӯй, зани бадтабиат, мардуми нозуктабъ, бачаи ҳақгӯй, чароғи хирасӯз, дилбари мавзунқомат, одамони дилтанг, дугонаи ҷамоллаққул, шахси бадгап.

Машқи 212. Чумлаҳоро хонед. Сифатҳои мураккабро ёбед ва аз ҷиҳати сохт шарҳ диҳед.

1. Дар осмон танҳо ситораҳои нимравшан метофтанд (*Ҷ.Иқромӣ*). 2. Моҳи ҳафтрӯза ба фуру рафтани наздик расида буд (*С.Айнӣ*). 3. Пӯлод ду кӯчаро тай намуда, ба як маҳаллаи коргарнишин расид. (*Р.Ҷалил*). 4. Шӯрбои серравғани лабчасп ва зағораи гарми дастсӯзро тайёр карданд (*С.Айнӣ*). 5. Аспи бодрафтори Пӯлод ҳаракат мекард, ки аз ҳамаи аспҳо пеш гузарад (*Р.Ҷалил*).

Машқи 213. Чистонро нависед. Сифатҳои мураккабро муайян намуда шарҳ диҳед.

Як саволе бо ту дорам, эй рафиқи бохунар,
Дар биёбоне бидидам як аҷоиб ҷонвар:
Мўрпову морчашм, лаклакпару аждаршикам,
Уштурзону, шерсина, филгардан, аспсар.

§ 53. СИФАТҲОИ ТАРКИБӢ

• Ба сифатҳои сутунҳо зехн монда, сохти онҳоро муайян кунед. Гӯед, ки фарқи сифатҳои сутуни дуюм аз сифатҳои сутуни якум дар чист.

1. Дехқони чӯбдастдор,
борони барфрезадор, хав-
лиии шохсуфадор

1. Одами пушту панох-
дор, зани ғаму дарднок,
гарданбанди абрешими
сурхдор

2. Ресмони пашмибузӣ,
фатири равшанизардӣ

2. Машғулияти оммавию
сиёсӣ, масъалаҳои иҷти-
моиву сиёсӣ

**Сифатҳое, ки аз ду ва зиёда калимаҳои ҷудогона ба-
рои ифодаи мафҳуми умумӣ таркиб ёфтаанд, *сифатҳои
таркибӣ* номида мешаванд. Ҷузъҳои сифатҳои таркибӣ
ҷудо навишта мешаванд: луғати тоҷикию русӣ, корди да-
стаи оҳаниндор.**

Сифатҳои таркибӣ бо роҳҳои зерин қорбаст мешаванд:

1. Аз таркибҳои исмӣ тавассути пасванди **-нок** ва асоси
замони ҳозираи феъли «**доштан**» (**дор**): кори хавфу хатар-
нок, марди ғаму дарднок, одами пушту панохдор, занак
хешу табордор.

2. Аз сифатҳои нисбии пайдарпай омада тавассути пай-
вандаки **-у(-ю, -ву)**: масъалаҳои иҷтимоиву сиёсӣ, қорҳои
илмиву техникӣ, аҳволи моддию маънавӣ, муассисаҳои
маданияи равшаннамоӣ.

Машқи 214. Ба ибораҳо зехн монда, сифатҳоро аз ҷихати
сохт ба ҳелҳо ҷудо кунед. Ибораҳои сифати таркибидошта-
ро ба дафтаратон нависед.

Гули садбарг, девори баланд, рафтори мардона, луғати тоҷикию русӣ, муассисаҳои маданияу равшаннамоӣ, калами сурх, мизи қорӣ, газалҳои навбанава, биноҳои ду-се ошонадор, найи ҷӯпонӣ, Офтоби тобон, сари сабз, мурғи посӯхта, ҳавлии калони рӯидаричанок, сандуқи оҳанӣ, ҳавои соф.

Машқи 215. Ҷумлаҳои зеринро хонед. Сифатҳои таркибиро муайян намуда шарҳ диҳед.

1. Мо дар дарси забони хориҷӣ аз луғати немисӣ русӣ истифода бурдем.

2. Халқи мо ҳаракати миллию озодихоии халқҳои гуногунро дастгирӣ мекунад.

3. Қори китобхонаҳо ва муассисаҳои маданияу равшаннамоӣ беҳтар гардид.

4. Дар бобати ба ҷо овардани хизмати маданияу маишӣ як қатор тадбирҳо андешида шуд (*Аз рӯзнома*).

5. Ин хона ёздаҳболори даҳлезу майдондор буд (*С.Айнӣ*).

Машқи 216. Бо сифатҳои таркибии зерин аввал ибора баъд ҷумла тартиб диҳед.

Иҷтимоию сиёсӣ, моддиву маънавӣ, илмиву техникӣ, одами яроқи чарминдор, амали ҳавфу хатарнок.

Машқи 217. Дар мавзӯи «**Зимистон**» иншо навишта, дар он сифатҳои таркибиро истифода баред.

§ 54. ТАРЗИ ТАҲЛИЛИ САРФИИ СИФАТ

Нақшаи таҳлил:

1. Кадом ҳиссаи нутқ аст ва ба кадом савол ҷавоб мешавад?

2. Аломатҳои сарфӣ: а) асли ё нисбӣ; б) агар асли бошад, дараҷааш; в) агар нисбӣ бошад, унсурҳои сифатсозаш.

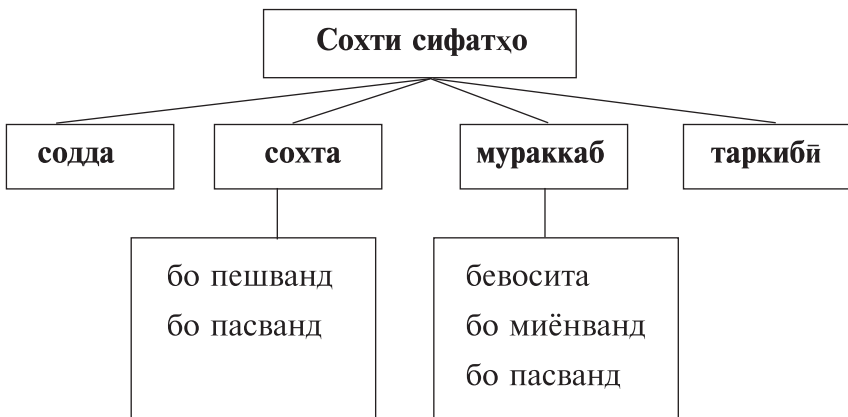
3. Аз ҷиҳати сохт: содда, сохта, мураккаб ё таркибӣ.

Намунаи таҳлил:

Як зани ҷавони ситорагарм ба ҳавлӣ даромад.

1. Ў дар миёнаи дарахтони **кӯхӣ** озодона сайругашт
менабуд (*С.Айнӣ*). 2. Риши **сиёхи** пахну **дарозшро**
қабза карда истода аз Ҳасан пурсид (*С.Улугзода*).
3. Мо, саисон, одамони **оворагард** мебошем (*С.Айнӣ*).
4. Ин овози одамизод мани **нимбеҳушро** ба ҳуш мео-
вард (*С.Улугзода*).

Машқи 219. Нақшаро аз назар гузаронида, ҳар якеи онҳоро маънидод кунед.

Савол ва супоришҳо:

1. Дарачаи зиёдии аломат чӣ тарз ифода мегардад? Мисол гӯед.
2. Дарачаи камии аломат бо кадом унсурҳои шаклсоз ифода меёбад? Бо мисолҳо фаҳмонда диҳед.
3. Сифати содда чист? Мисол гӯед.
4. Сифати сохта чист? Бо мисолҳо фаҳмонед.
5. Кадом пасвандҳои сифатсозро медонед? Бо мисолҳо фаҳмонда диҳед.
6. Пешвандҳои сифатсоз кадом пешвандҳоянд? Мисол гӯед.
7. Дар бораи пасвандҳои **-а (-я), -о (-ё), -он** чӣхоро медонед? Мисол гӯед.
8. Сифати мураккабро таъриф кунед. Мисол гӯед.
9. Сифатҳои мураккаби навъи пайваст бо кадом роҳҳо сохта мешаванд? Мисол гӯед.
10. Фарқи сифати мураккаби пайваст аз сифати мураккаби тобеъ дар чист? Бо мисолҳо фаҳмонед.
11. Сифати мураккаби тобеъ бо кадом роҳҳо сохта мешавад? Мисол гӯед.
12. Таърифи сифати таркибиро гӯед. Мисол гӯед.
13. Сифатҳои таркибӣ бо кадом роҳҳо корбаст мешаванд? Мисол гӯед.
14. Фарқи сифати таркибӣ аз сифати мураккаб дар чист? Бо мисолҳо фаҳмонда диҳед.
15. Дар хусуси тарзи таҳлили сифатҳо чӣхоро медонед?
16. Сифати «рангоранг»-ро таҳлил кунед.

§ 55. ШУМОРА

• Ба калимаҳои ишорашуда зеҳн монда, маънии луғавии онҳоро муайян кунед. Гӯед, ки онҳо чиро ифода мекунанд?

1. $30 + 20 = 50$

2. **Чор** ҷамъи **се ҳафт** мешавад.

3. **Ў панҷ** писар дорад.

4. Соли **сию якум** ба ин ҳомада будам.

Калимаҳое мавҷуданд, ки бо маънои хоси луғавиашон аз дигар калимаҳо фарқ мекунад. Онҳо ададҳои мучаррад (адади холис, озод) се, чор, бист, сӣ, панҷоҳ..., миқдори предметҳо (се хона, чор дарвеш, бист мурғ, панҷоҳ мард) ва ҳангоми шумурдан тартиби предметҳоро (синфи шашум, хонаи ҳафтум, ошёнаи нӯҳум, соли ҳаштодум) ифода менамоянд. Ин гуна калимаҳо ба шумора (ҳиссаи нутқ) мансубанд.

Шакли бо рақамҳо ифодаёфтаи ададҳои мучаррад дар фанни риёзӣ истифода мешаванд: 1, 2, 4, 20, 30, 50...

Он ҳиссаи нутқ, ки адад, миқдори предметҳо ва дар вақти шумурдан тартиби онҳоро ифода менамоянд, шумора номида мешавад.

Шумора ба саволҳои **чанд?**, **чӣ қадар?**, **чандум?**, **чандто?** ҷавоб мешавад: ҳафт, ҳашт, даҳ, бист, чордаҳто китоб, садто дафтар, боби чорум, саҳифаи сиюм.

Машқи 220. Ба шумораҳо таваҷҷӯҳ намуда, онҳоро аз ҷиҳати маънои луғавӣ ба гурӯҳҳои адади мучаррад, миқдори предмет, тартиби шумури предмет ҷудо карда нависед.

Панҷ, шаш, се кўча, чордах кабўтар, сӣ қалам, хонаи чорум, чилди панҷум, даҳ, нуздаҳ, чил, ҳафт бародар, ҳашт гўсфанд, бори дуюм, ҷои шашум, шаст, панҷоҳу як ҳавлӣ, майдони сеюм.

Машқи 221. Ҷумлаҳоро нависед. Ба зери шумораҳо хат кашида, ҷиро ифода намудани онҳоро гўед.

1. Шаш аспакӣ асп давонда баромад (*Р. Ҷалил*).
2. Дар поёни сандалӣ ду мўйсафед менишаст (*С.Айнӣ*).
3. Дар хона ду кампир ба истиқболи он ба по хеста буданд (*Ҷ. Иқромӣ*). 4. Дар рўзҳои панҷум, шашум, ҳафтум ва ҳаштуми март... дар даруни арк ҳам ҷои ҳолӣ намонд (*С.Айнӣ*). 5. Соли сию якум ба Вахш кўчида омадем (*С.Улугзода*).

Машқи 222. Бо шумораҳои зерин ҷумла тартиб диҳед.

Чил, панҷоҳу як, шашум, нӯҳум, дусаду панҷоҳу ҳашт, ҳабдах.

• Ба калимаҳои ишорашуда зехн монед. Гӯед, ки шумораҳо дорои кадом аломатҳои сарфӣ ва вазифаи нахвист.

1. Панҷоҳ **нафар** талаба, шаст **дона** қалам, чорта китоб, сӣ **сар** гӯсфанд;

2. Дуюм, шашум, чорумин, сиюмин.

1. **Хафт** духтар, **чордах** дафтар, **панҷ** дарахт, **бисту се** талаба;

2. Хонаи **сиюм**, синфи **шашум**, моҳи **ёздаҳум**, сайёраи **дахум**.

Шумораҳо низ монанди дигар ҳиссаҳои нутқ дорои аломатҳои сарфӣ мебошад. Шумораи микдорӣ нумератив қабул мекунад. Масалан, дар ибораи «хафт нафар омӯзгор» дар байни шумора (хафт) ва предмети шумурдашаванда (омӯзгор) нумеративи «нафар» истифода шудааст.

Пасвандҳои **-ум (-юм), -умин (-юмин)** аз шумораи микдорӣ шумораи тартибӣ месозанд: панҷ-панҷум, сӣ-сиюм, як-якумин, ду-дуюмин.

Шумораҳо дар ҷумла ба вазифаи муайянкунанда меоянд: **дах** қалам, **бист** савор, шахси **сеюм**, солҳои **хафтодум**.

Машқи 223. Ба калимаҳои зерин таваҷҷӯҳ кунед. Шумораҳоро муайян намуда, ба дафтаратон нависед.

Нӯҳ, одам, гул, ширин, панҷоҳ, баланд, гиёҳ, гов, сеюм, хок, себ, олу, даҳ, нуздаҳ, бисту сеюм, об, кӯҳ, хушбӯй, қадбаланд, чордах, хафтум, се, дарахт, болор, як, ҳазор, панҷсад, чилу чор, талх, сафед, дувоздаҳ, ду-юмин.

Машқи 224. Бо шумораҳои зерин аввал ибора баъд ҷумла тартиб дода, аломати сарфӣ ва вазифаи нахвии онҳоро муайян кунед.

Хафтод, чордахум, панҷумин, сеюмин, дуюм, нӯҳ, ҳазор.

Машқи 225. Чумлаҳоро нависед. Шумораҳоро муайян кунед.
муда шарҳ диҳед.

1. Имшаб чор кас омада, ба муқобили сесад кас
чанг кардем ва душманро мағлуб кардем (*Р.Чалил*).
2. Дар як ҷои ин саҳро як работи васеъ, ки атрофаш
бо ҳафт поҳса девор печонида гирифта шуда буд, ба
назар менамуд (*С.Айнӣ*). 3. Дар ғўшаи аз ҳама дур-
тари хона, дар назди печка панҷумин иштироккунан-
даи маҷлис Ҳошим Корвон ҷойгир буд (*С.Улугзода*).
4. Меҳмонхона бо лампаи чилум гарм ва равшан
шудагӣ буд (*С.Айнӣ*). 5. Дусаду панҷоҳ нафар дар
муқобили чор ҳазор кас, албатта, кам аст (*С. Айнӣ*).

ХЕЛҲОИ ШУМОРА

Шумораҳо аз ҷиҳати маъно ва аломатҳои дастуриашон ба ҳелҳои зерин ҷудо мешаванд: шумораи миқдорӣ ва шумораи тартибӣ.

§ 57. ШУМОРАИ МИҚДОРӢ

- Ба шумораҳо зехн монда гӯед, ки онҳо чиро ифода кардаанд.
 1. Як, ду, даҳ, чордах, бисту чор, сию панҷ, ҳазор, се ҳазор...
 2. **Чор** нафар оҳангар, **даҳ** сар гов, **панҷ** дона анор, **шастто** ниҳол....
 3. **Ҳафт-ҳашт** духтар, **даҳ-понздаҳ** асп, **сад-дусад** ҳазор пул.....
 4. **Чоряки** дуҷоми соли таҳсил, **аз панҷ се ҳиссаи** За-мин, **сеяки** кор.....

Шуморае, ки адади холису мучаррад ва миқдори предметхоро ифода намуда, ба саволҳои чанд?, чандто?, чӣ қадар? ҷавоб мешавад, *шумораи миқдорӣ* номида мешавад. Масалан, ду понзах – як сӣ гӯем, ададҳо мучаррадаанд, вале

дар ибораҳои «ду бузича», «**понздаҳ** гунчишк», «**сӣ** ниҳол» шумораҳо (ду, понздаҳ, сӣ) миқдори предметҳо (бузича, гунчишк, ниҳол) -ро ифода менамоянд.

Шумораи миқдорӣ миқдори муайян, тахминӣ ва касрии предметҳоро мефаҳмонад. Чунончи, «**шаш** талаба» миқдори муайян, «**панҷ-шаш** талаба» миқдори тахминии талабагон аст, вале «**сеяки** талабагон» се ҳиссаи миқдори умумии талабагонро нишон медиҳад.

Аз ин рӯ, шумораи миқдорӣ ба ҳелҳои зерин чудо мешавад: **шумораи аслӣ, шумораи тахминӣ ва шумораи касрӣ.**

1. Шумораи аслӣ: панҷ қалам, чор нафар деҳқон, сесад сар ғўсфанд, даҳ дона себ, нӯҳто чормағз.

Шуморае, ки миқдори муайяни предметҳоро мефаҳмонад, шумораи аслӣ номида мешавад: Ҳазор монеа баромаданаши мумкин (*Ҷ.Иқромӣ*).

2. Шумораи тахминӣ: ҳафт-ҳашт китоб, понздаҳ-бист беҳ бодом, сӣ-чил нафар фаррош, чор-панҷто қалам.

Шуморае, ки адади предметҳоро тахминан ифода мекунад, шумораи тахминӣ ном дорад: Заминҳои бист-сӣ деҳқонро ба даст даровард (*С.Айнӣ*).

3. Шумораи касрӣ: сеяки нон, аз нӯҳ се ҳиссаи халтаи орд, чоряк соат.

Шуморае, ки ҳиссае аз адади бутунро ифода менамояд, шумораи касрӣ меноманд: Аз сад яки айби ўро ба раис гуфтам (*Р.Ҷалил*).

Машқи 226. Ба шумораҳои миқдорӣ таваҷҷўҳ намоед. Онҳоро ба ҳелҳои шумораи аслӣ, шумораи тахминӣ ва шумораи касрӣ чудо карда нависед.

Шаш, нӯҳ, се-чор, даҳ-понздаҳ, сеяк, чоряк, дувоздаҳ, чордаҳ, сӣ-чил, дусад-сесад, бисту ду, чилу чор, панҷоҳу нӯҳ, сию ду, бисту панҷ, панҷоҳу се, шасту нӯҳ, бист-бисту панҷ, чил-панҷоҳ, сад-саду панҷоҳ, аз се як, дуним, шашяк, сад, ҳазор, ду-се, аз панҷ ду.

Машқи 227. Ба шумораҳои зерин ибора созед. Бо

ибораҳои сохтаатон ҷумла тартиб диҳед. Хелҳои шумораи микдори муайян кунед.

Ҳафт, сад-дусад, чоряк, понздаҳ, сӣ-чил, аз шаш ду, панҷоҳу се.

Машқи 228. Ҷумлаҳоро нависед. Хелҳои шумораҳоро муайян намуда шарҳ диҳед.

1. Бозор бо як сару ҳазор савдо ва як дилу ҳазор ҳаёл ба хонаи худ даромад (*С.Айнӣ*). 2. Ин гапҳоро шумо дар даруни меҳмонхона дар байни понздаҳ-бист нафар ёру ҷӯра зада метавонед (*С.Айнӣ*). 3. Лекин машинаи рост ба ҷои шумо раванда аз сад якто наояд, дигар ҳамааш то нисфи роҳ меравад (*Ф.Ниёзӣ*). 4. Аз рӯи сандалӣ гирифта то поёни меҳмонхона чор дона шамъи нимчагии ҷойдорӣ нур мепошиданд (*С.Айнӣ*).

§ 58. НУМЕРАТИВҲО

• Ба мисолҳои сутунҳо зехн монед. Гӯед, ки дар мисолҳои сутуни дуюм дар байни шумора ва предмети шумурдашаванда кадом калимаҳо истифода шудаанд. Вазифаи онҳоро муайян кунед.

1. Се мард, сӣ-чил ангишткан
2. Шашсад гӯсфанд, чилу чор анор
3. Даҳ китоб, сад ниҳол

1. Се нафар мард, сӣ-чил тан ангишткан
2. Шашсад сар гӯсфанд, чилу чор дона анор
3. Даҳто китоб, сад бех ниҳол

Калимае, ки барои таъкиди микдори предмет кор фармуда мешавад, нумератив ном дорад.

Нумеративҳо одатан дар байни шумора ва предмети шумурдашаванда меоянд: ҳафт **нафар** талаба, сад **сар** буз, даҳто себ, чил **бех** анҷир.

Нумеративи **-то (-та)** бо ҳамаи исмҳо истифода мешавад: чилто қалам, даҳто кабӯтар, бистто харгӯш.

Нумеративи «нафар» ба исмҳои шахс, «адад» ва «дона» ба исмҳои бечон далолат мекунад: ҳафт нафар ҳофиз, чор дона олу, панҷ нафар омӯзгор, шаш дона тухм.

Нумеративи «сар» бо исмҳои ки номи ҳайвонотро ифода мекунад, кор фармуда мешавад: даҳ сар гов, сесад сар гӯсфанд, чил сар буз, ду сар асп.

Ғайр аз ин, калимаҳои халта, бандча, чуфт, порча, даста, тӯб, тонна, гектар, таноб ва монанди инҳо ба вазифаи нумератив кор фармуда мешаванд: панҷ халта орд, ду бандча пиёз, се тӯб чит, ду чуфт кафш, даҳ порча матоъ, як даста гул, чор таноб замин, се тонна ангиштсанг...

Машқи 228. Ба ҷои сенуктаҳо нумеративҳои мувофиқ гузошта, ибораҳоро нависед ва шарҳ диҳед.

Се... қалам, даҳ... китоб, се ... талаба, ҳафт ... навозанда, сад ... гӯсфанд, даҳ ... асп, панҷ ... себ, нӯҳ ... тухм, се ... кабӯтар, се ... биринҷ, чор ... гандум, ду ... райҳон, се ... пойафзол, се ... гул, ду ... чит, ёздаҳ ... респон.

Машқи 229. Ба ҷои сенуктаҳо исмҳои мувофиқ гузошта ибораҳоро нависед. Бо онҳо се ҷумла тартиб диҳед.

Як даста..., се дона..., панҷ нафар..., ду чуфт..., чор тан..., чил бех..., дувоздаҳто..., даҳ литр..., ду таноб..., панҷоҳ нусха..., ду сар...

Машқи 230. Ҷумлаҳоро нависед. Нумеративҳоро муайян намуда шарҳ диҳед.

1. Ақаллан сӣ-чил тан ангиштканҳои рафтаре мегардондӣ... (*С.Айнӣ*).
2. Дусаду панҷоҳ нафар дар муқобили чор ҳазор кас, албатта, кам аст... (*С.Айнӣ*).
3. Ба як қитъаи замини вай чил бех анор шинонданд (*С.Улугзода*).
4. Бо ҳамаи ин як ҳазору шашсад сар гӯсфандамон дар як сол ду ҳазору ду сар шуд (*С.Айнӣ*).
5. Аз 64 хоначаи тахтаи шохмот 32-тоаш сиёҳ мешавад.

На муна: халта: даҳ халта гандум: Даҳ халта гандум-ро ба осииб бурданд.

Сар, нафар, -то, бех, дона, ҷуфт, тўб.

§ 59. ШУМОРАИ ТАРТИБӢ

- Ба шумораҳои ҳар ду сутун зеҳн монед. Гӯед, ки шумораи сутуни дуюм аз ҷиҳати ифодаи маънӣ аз шумораи сутуни якум чӣ фарқ дорад.

1. Ҳафт, дувоздах, бисту
ду, ҳазор

2. Панч-шаш, дах-ду-
воздах, сй-чил

3. Сеяк, шашяк, аз се як, чоряк

1. Якум, чорум, дахум,
бисту панчум, сеюм,
сиюм, чилу сеюм, сию
якум

2. Якумин, дуюмин, бистүмін, сиюмин

Шумораҳое, ки дар вақти шумурдан тартиби предметхоро мефаҳмонанд, шумораи тартибӣ ном дорад. Шумораи тартибӣ ба саволи чандум? ҷавоб мешавад. Масалан, «шаш китоб» гӯем, шумораи «шаш» миқдори предмет – китобро ифода мекунад, вале дар ибораи «синфи шашум» шумораи «шашум» тартиби предмет–синфро мефаҳмонад. Шумораи тартибӣ дар вақти шумурдан истифода мешавад: чилди якум, боби дуум, ошёнаи сеум, хонаи чорум.....

Шумораи тартибӣ аз шумораҳои микдорӣ бо воситаи пасвандҳои **-ум (-юм), -умин (-юмин)** сохта мешавад: якум, дюм, сеюм, чорум, бистум, сиюм, якумин, дюмин, сеюмин, даҳумин, сиюмин...

Машқи 233. Шумораҳоро ба ҳелҳо ҷудо карда, аввал шумораҳои микдорӣ баъд шумораҳои тартибиро нависед: панҷ, даҳум, шаш, шашяк, чор-панҷ, дуюм, се-чор, шаст, якум, се, чор, сеюм, чорумин, сиюмин, бисту се, чилу панҷ, даҳ-понздаҳ, сеяк, чоряк, сеюмин, ҳазору як, дусад, бист-бисту панҷ, ҳафтяк, шашум.

Машқи 234. Аз шумораҳои миқдории зерин бо воситаи пасвандҳои **-ум (-юм), -умин (-юмин)** шумораи тартибӣ созад.

Як, ду, се, бист, даҳ, сӣ, чор, панҷ, шаш, чил, панҷоҳ, бисту як.

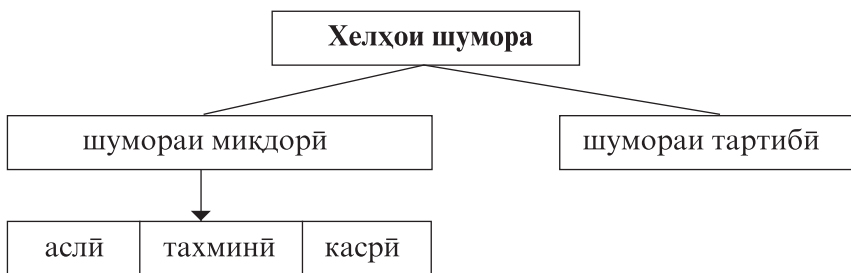
Машқи 235. Аз шумораҳои тартибии зерин аввал ибораи изофӣ, баъд ҷумла тартиб диҳед.

Сеюм, нӯҳум, чорум, сию дуюм, шашум, ёздаҳум, бисту якум, нӯҳум.

Машқи 236. Ҷумлаҳоро нависед. Ба зери шумораҳои тартибӣ хат кашида, пасвандҳояшонро нишон диҳед.

1. Дар баробари ҳамин бригадаҳои дуюм ва чаҳорумро... танқид кард (*Ф.Ниёзӣ*). 2. Соли сию якум ба Вахш кўчида омадем (*С.Улугзода*). 3. Меҳмонхона бо лампаи чилум гарм ва равшан шудагӣ буд (*С.Айнӣ*). 4. Лекин тири дуҷуи муаллим, ки дарҳол, пас аз тири якум баромада буд, Мансурбойро аз по афтонд (*Ҷ.Иқромӣ*). 5. Ман рафта, мувофиқи одат, аввал бо одами пешгоҳнишин вохўрдӣ кардам, дуюм бо бинипучук, сеюм бо камонбинӣ (*С.Айнӣ*). 6. Сардорамон тарҷумон ва ду муйсафедро ба қабати дуввум гусел карданд (*Ф.Муҳаммадиев*).

Машқи 237. Нақшаро аз назар гузаронед ва ба келҳои шумора мисолҳо нависед.

Шумораҳо аз ҷиҳати сохт чор хел мешаванд: **содда, сохта, мураккаб ва таркибӣ.**

§ 60. ШУМОРАҲОИ СОДДА ВА СОХТА

• Ба шумораҳои сутунҳо таваҷҷӯҳ намуда, фарқи онҳоро аз ҷиҳати сохт муайян кунед. Гӯед, ки шумораҳои сутуни дуюм бо кадом пасвандҳо сохта шудаанд.

1. Як, ду, сӣ, чор, ҳашт, нӯх

2. Даҳ, бист, сӣ, чил, сад, ҳазор

1. Якум, даҳум, бистум, чилум, ҳазорум

2. Дуюм, сеюм, сиюм, якумин, сиюмин

Шумораҳо аз ҷиҳати сохт низ якранг нестанд. Масалан, шумораи «се» аз як реша, вале шумораи «сеюмин» аз решаю пасаванди «-юмин» иборат аст.

Шумораҳое, ки аз як реша иборатанд, шумораи содда ном доранд: ду, се, панҷ, ҳафт, нӯх, даҳ, сӣ, чил, шаст.

Шумораҳое, ки реша ва пасванд доранд, шумораи сохта мебошанд: якум, дуюм, сеюм, чорум, сиюм, якумин, сеюмин, сиюмин.

Шумораҳои сохта бо воситаи пасвандҳои **-ум (-юм) ва -умин (-юмин)** аз шумораҳои содда сохта мешаванд: якум, чорум, даҳум, дуюм, сеюм, сиюм, якумин, чорумин, бистумин, дуюмин, сеюмин, сиюмин.

Машқи 238. Ба шумораҳои зерин зеҳн монед. Онҳоро ба шумораҳои содда ва сохта ҷудо карда нависед.

Ду, се, чор, дуюм, сеюм, чорум, сиюмин, чорумин, якумин, шаш, ҳафт, ҳашт, шашум, ҳафтум, ҳаштум, шашумин, ҳафтумин, дуюмин, нӯх, даҳ, бист, сӣ, чил, даҳум, бистум, сиюм, чилум, сеюмин, чорумин.

Машқи 239. Аз шумораҳои соддаи зерин шумораи сохта созед.

Як, ду, се, чор, панҷ, даҳ, бист, сӣ, чил, шаст, шаш, сад.

Машқи 240. Бо шумораҳои соддаю сохтаи зерин аввал ибора, баъд ҷумла тартиб диҳед.

Ҳафт, ҳашт, нӯҳ, ҳафтум, даҳум, дуҷум, сеюм.

Машқи 241. Ҷумлаҳоро хонед. Шумораҳои содда ва сохтaro муайян намуда, ба дафтаратон нависед.

1. Писараш соли ду бор ба ризои падараш меҳмондорӣ рӯирост мекард (*С.Айнӣ*). 2. ... бо ду ангушти дасти ростат аз ин дору як чимдӣ гирифта... ба чашмат мерезӣ (*С.Айнӣ*). 3. Худатон дида истодаед, ки дар мо шаш мактаб мавҷуд аст (*Р.Ҷалил*). 4. Бозор пас аз ин қарздорӣ ҳашт соли дигар ба ҳўчаин хизмат кард (*С.Айнӣ*). 5. Дар ҳафтаи дуҷум писари амаки падарам Иброҳимхоҷа ба Дарвешобод рафтагор шуд (*С.Айнӣ*). 6. ... тирамоҳи сеюми дар қишлоқ ташкил шудани пункти тиббӣ хола ўро гирифта ба шаҳр омад (*Р.Ҷалил*). 7. Фасли деҳқонии дуҷумин соли ҷанг ҳам дар ин деҳа мисли солҳои гузашта бо натиҷаҳои хуб ба анҷом расид (*Ф.Ниёзӣ*).

§ 61. ШУМОРАҲОИ МУРАККАБ ВА ТАРКИБӢ

• Ба шумораҳои ҳар ду сутун таваҷҷўҳ намуда, фарқи шумораҳои сутунҳоро аз ҷиҳати сохт муайян кунед.

1. Дусад, сесад, чорсад, панҷсад

2. Чордах, чоряк, шашяк, ҳафтяк, дувоздах, сеяк, ҳаштяк, ҳабдах

1. Бисту як, сию чор, панҷоҳу се, чилу чор

2. Чорсаду чилу панҷ, ду ҳазору шашсаду навад, ҳазору нўҳсаду наваду панҷ

Шумораҳо аз чихати сохт мураккаб ва таркибӣ низ мешаванд. Масалан, шумораи мураккаби «сесад» аз шумораҳои соддаи «се» ва «сад» сохта шудааст. Шумораи таркибии «бисту панҷ» бошад, аз шумораҳои «бист» ва «панҷ» бо воситаи пайвандаки -у таркиб ёфтааст.

Шумораҳое, ки аз ду реша сохта шудаанд, шумораи мураккаб номида мешавад: чордах, дусад, шашсад, нӯхсад, чоряк, шашяк.

Шумораҳое, ки аз ду ва ё зиёда шумораҳо бо воситаи пайвандаки -у (-ю) таркиб ёфтаанд, шумораи таркибӣ ном дорад: бисту як, чилу панҷ, сию чор, ҳазору шашсаду сию панҷ, шашсаду чор.

Машқи 242. Ба шумораҳои зерин зехн монда, сохти онҳоро муайян кунед. Шумораҳои мураккаб ва таркибиро ба дафтаратон нависед.

Дусад, сесад, чор, панҷ, сад, бисту се, сию шаш, чилу як, чорсад, сеяк, чоряк, шаш, ҳафт, ҳашт, чорум, сеюм, бисту чорум, сию дуюм, панҷсад, ҳафтсад, шашяк, ҳазору сесаду панҷ, ҳазору нӯхсаду ҳаштоду се, нӯх, дах, ҳаштсад, ҳафтяк.

Машқи 243. Ҷумлаҳоро нависед. Шумораҳои мураккаб ва таркибиро муайян карда шарҳ диҳед.

1. Оқибати бозӣ ба «сади ману сади ту» қарор ёфт (*С.Айнӣ*). 2. Боз чоряк соат вақт мондааст (*Ф.Ниёзӣ*). 3. Агар дардатон зӯр бошад, бунакатон панҷсад нею шашсад (*С.Айнӣ*). 4. ... маблағи қарздории Бозор дар соли сеюм – ба дусад бист танга, дар соли чорум – ба дусад ҳаштоду шаш, дар соли панҷум – ба сесад ҳафтоду як, дар соли шашум – ба чорсад ҳаштоду ду танга расид (*С.Айнӣ*). 5. Ҷузҷонӣ умри ўро (*Абӯалӣ ибни Синоро*) панҷоҳу се сол нишон медиҳад (*Р.Ҳошим*).

Машқи 244. Бо шумораҳои мураккаб ва таркибии зерин ҷумла тартиб диҳед.

Дусад, шашяк, чорсад, чордах, ҳаштоду ду, сию чор, ҳазор, сад, чор.

Машқи 245. Аз шумораҳои содда шумораҳои мураккаб ва таркибӣ созад. Шумораҳои сохтаатонро шарҳ диҳед.

Ду, сад, чор, бист, панҷ, ҳафт, ҳазор, се, чил, шаст, шаш, нӯҳ.

§ 62. ИМЛОИ ШУМОРА

1. Якҷоя навишта мешаванд:

а) Шумораҳои мураккаб: дусад, сесад, панҷсад, чордах, дувоздах.

б) Пасванди шумораи тартибӣ: чорум, даҳум, сеюм, сиюм, якумин, дуюмин.

2. Ҷудо навишта мешаванд:

а) Шумораи касрӣ аз шумораҳои аслий: яку ним, сею чоряк, дую ним (вале дуним).

б) Шумораҳои таркибие, ки бо пайвандаки **-у (-ю, -ву)** корбаст шудаанд: бисту як, сиву се, дусаду сию чор, ҳазору чилу як.

3. Бо нимтире навишта мешаванд:

а) Пасвандҳои **-ум (-юм)** бо шумораҳои тартибии бо рақам ифодаёфта: синфи 5-ум, хонаи 3-юм, ҳавлии рақами 28-ум, чилди 12-ум.

б) Шумораҳои тахминӣ: як-ду (1–2), даҳ-понздах (10–15), сӣ-чил (30–40).

в) Нумеративи **-то (-та)** бо шуморае, ки бо рақам ифода ёфтааст: 3-то, 5-то, 20-то, 10-та, 100-то, вале бо шуморае, ки бо ҳарф ифода гаштааст якҷоя: сето, панҷто, бисто, садта, даҳто...

Истисно: агар шумораи тартибӣ бо рақами римӣ ифода ёбад, пасванд навишта намешавад: синфи III (синфи сеюм), анҷумани IV омӯзгорон, чилди II.

Машқи 246. Ҷумлаҳоро нависед. Ба зери шумораҳои тартибӣ хат кашида, ба имлояшон диққат диҳед.

1. Мо 3-юми май ба осорхона меравем. 2. Муҳаббат имсол синфи 9-умро тамом мекунад. Сабоҳат дар партаи 2-юм менишаст. 4. Мо рӯзи 7-уми ноябр ба шаҳр рафтем. 5. Шарофат дар синфи VII, хоҳари ӯ дар синфи V ва додарчааш дар синфи II мехонанд.

Машқи 247. Шумораҳои тартибии зеринро бо рақам навишта, ба имлои пасванди **-ум (-юм)** диққат диҳед. Бо шумораҳо ҷумла тартиб диҳед.

Ҳафтодум, сию сеюм, саду дуум, ҳазору нӯҳсаду панҷоҳу сеюм, нӯҳум, ёздаҳум, бисту дуум.

Машқи 248. Шумораҳои миқдории зеринро бо ҳарф навишта, ба имлои онҳо диққат диҳед.

14 талаба, 25 қалам, 133 гӯсфанд, 66 ниҳол, 200 рӯз, ҳафт-ҳашт китоб, 15–20 дарахт, сӣ-чил сол, $\frac{1}{3}$ ҳиссаи нон, $\frac{1}{4}$ соли таҳсил, $\frac{1}{6}$ Замин.

Машқи 249. Рақамҳоро бо ҳарф ифода карда, ҷумлаҳоро нависед ва ба имлои онҳо диққат диҳед.

1. Ана ҳисоб кунед, аз солҳои 1927–1928, ки вай 7–8 сола буд, чанд сол гузаштааст (*Ф.Ниёзӣ*). 2. Соли 1918 барои меҳнаткашони Туркистон бисёр бад омад (*С.Айнӣ*). 3. Абдуллоҳи Ансорӣ 2-юми шаъбони соли 396 (маи 1006) дар Ҳирот таваллуд шудааст. 4. Таърихи вафоти ўро аввали рамазони соли 428 қамарӣ, 18 июли 1037 мелодӣ мешуморад.... Вале аксарият соли таваллуди ўро 980 ва вафоташро 1037 қабул кардаанд (*Р.Ҳошим*).

Шарҳ: ҳангоми солшуморӣ шумораи тартибӣ бо шумораи миқдорӣ ифода мегардад: соли 1980–соли ҳазору нӯҳсаду ҳаштодум.

§ 63. ТАРЗИ ТАҲЛИЛИ САРФИИ ШУМОРА

Нақшаи таҳлил:

1. Кадом ҳиссаи нутқ аст ва ба кадом савол ҷавоб мешавад? Дар ҷумла ба кадом вазифа меояд?

2. Аломатҳои сарфӣ: а) миқдорист ё тартибӣ;

б) агар шумораи миқдорӣ бошад, хелаш (аслӣ, таҳминӣ, касрӣ).

в) аз ҷиҳати сохт: содда, сохта, мураккаб ё таркибӣ;

г) бо нумератив омадааст, ё бе он.

Намунаи таҳлил:

Аспакиҳо рӯзи **бисту панҷум** ба шаҳр расиданд.

Таҳлили шифохӣ	Таҳлили хаттӣ
Бисту панҷум шумора аст, тартиби предmetro ифода карда, ба саволи чандум? ҷавоб мешавад. Дорои чунин аломатҳои сарфист: шумораи тартибӣ, аз ҷиҳати сохт таркибӣ аст, ба вазифаи муайянкунанда омадааст.	Бисту панҷум – шумора аст, чунки: 1. Тартиби предmetro ифода мекунад. 2. Шумораи тартибӣ. 3. Ба саволи чандум? ҷавоб мешавад. 4. Аз ҷиҳати сохт таркибӣ аст.

Машқи 249. Ҷумлаҳои хонед. Шумораҳои ишорашуда ро ба дафтаратон навишта, таҳлили хаттӣ кунед.

1. Арбоб Камол **панҷох** сар ғўсфанду **як сар** маркабро ба дасти Одина супурда, ўро ба хизмати ҷўпонӣ ва ҳезумкашӣ фармуд (*С.Айнӣ*). 2. Аз миён **бист** рӯзи дигар гузашт (*Р.Ҷалил*). 3. Агар ҳамин даъворо карда, ҳамон **шашяки** ним таноб заминро мегирифт ҳам, ба ў чӣ мерасид? (*С.Айнӣ*). 4. Чунон эҳтиёткорона ва ҳушёрона қадам мемонданд, ки **панҷ-шаш** қадам дуртар аз ҳамдигар рафта шарфаи пой якдигарро базўр мешуниданд (*Р.Ҷалил*). 5. Агар ин тавр намекарда бошетон, ё наметавониста бошетон **ёздаҳ ҳазор** тангаи нақдаи ман додари бо **панҷ ҳазор** тангаи мақбуз ба ман диҳетон (*С.Айнӣ*).

Машқи 250. Нақшаро аз назар гузаронед ва бо мисолҳо шарҳ диҳед.

Маркаб – ҳайвони саворӣ, хар

Мақбуз – ба даст омада

Ато – бахшиш, инъом

Мулук – чамъи малик, подшоҳ

Савол ва супоришҳо:

1. Шумора чист? Мисол гўед.
2. Шумора ба кадом саволҳо ҷавоб мешавад? Бо мисолҳо фаҳмонед.
3. Шумора чанд хел мешавад? Мисол гўед.
4. Шумораҳои миқдорӣ чанд хеланд? Бо мисолҳо фаҳмонда диҳед.
5. Шумораи аслий чист? Мисол гўед.
6. Шумораи тахминӣ чист? Мисол гўед.
7. Кадом хели шумораи миқдорино шумораи касрӣ мегўянд? Мисол гўед.
8. Шумораи тартибӣ чист? Бо мисолҳо фаҳмонед.
9. Шумораҳои тартибӣ бо кадом пасвандҳо сохта мешаванд? Мисол гўед.
10. Нумератив чист? Бо мисолҳо фаҳмонед.
11. Шумораҳо аз ҷиҳати сохт чанд хеланд? Мисол гўед.
12. Шумораи соддаро таъриф кунед. Мисол гўед.
13. Шумораи сохта бо кадом пасвандҳо сохта мешавад? Мисол гўед.
14. Шумораи мураккаб чӣ гуна шумора аст? Мисол гўед.
15. Шумораи таркибӣ чист? Бо мисолҳо фаҳмонед.
16. Дар бораи имлои шумораҳо ҷиҳоро медонед? Бо мисолҳо фаҳмонед.
17. Тарзи таҳлили шумораро гўед. Фикратонро бо мисолҳо собит намоед.
18. Шумораи «сию чор»-ро таҳлили шифоҳӣ кунед.

§ 64. ЧОНИШИН

• Ба калимаҳои ишорашудаи ҳар ду сутун зеҳн монед. Гӯед, ки калимаҳои ишорашудаи сутуни дуюм ба кадом ҳиссаҳои нутқ далолат кардаанд.

1. **Падарам** то синни чил-солагиаш паҳлавон будааст.

2. Дар барам куртаи сафеди **суфта** буд.

3. Ман **даҳ** дафтар дорам.

1. **Вай** қадбаланд, қома-таш рост, ришаш сипсиёх, пўсти рўяш сиёхтоб буд.

2. **Ин гуна** либоси тоза маро хурсанд карда буд.

3. Бародарам ҳам **хамин қадар** дафтар дорад.

Дар таркиби луғавии забон калимаҳое мавҷуданд, ки ба ҷои исм, сифат ва шумора кор фармуда мешаванд. Чунин калимаҳо предметҳо, аломату микдорро ифода накарда, балки ба онҳо далолат мекунанд. Ин гуна калимаҳо ба ҷонишинҳо мансубанд. Масалан, дар ҷумлаҳои «Мавлоно Ҷалолиддин танҳо бо таҳаллуси «Балхӣ» эҷод накардааст. Ў бо лақаби «Румӣ» низ шуҳрат доштааст», ҷонишини «ӯ» ба исм – Мавлоно Ҷалолиддин далолат кардааст.

Калимаҳое, ки ба предметҳо, аломату микдори онҳо далолат карда, ба ҷои исм, сифат ва шумора кор фармуда мешаванд, ҷонишин ном доранд.

Ҷонишин дар ҷумла ба вазифаи мубтадо, хабар ва аъзоҳои пайрав меояд.

1. **Ту** хавотир нашав (*Р.Ҷалил*).

2. Подшоҳ **туӣ**, фармон аз **туст** (*С.Улугзода*).

3. Модари бечора **ӯро** аз ҷони худ азизтар мешуморад (*С.Айнӣ*).

Машқи 252. Ҷумлаҳоро навишта, ба ҷонишинҳои ишорашуда зеҳн монед. Гӯед, ки онҳо ба ҷои кадом ҳиссаҳои нутқ кор фармуда шудаанд.

1. **Вай** чӣ овард? (*С.Айнӣ*). 2. **Мо** ба деҳа бо роҳи давродавр рафтани шудем (*С.Улугзода*). 3. Аммо ҳеч

Машқи 253. Ҷумлаҳоро хонед ва ба вазифаи кадом аъзои ҷумла омадани ҷонишинҳои ишорашударо гӯед.

Ман модарамро фақат як бор дидаам (*Ф.Ниёзӣ*).
2. Акнун **шумо** падари вай ҳастед, мурдаю зиндааш
дар дасти шумост (*С.Улугзода*). 3. Нур Носирович, дар
ҳамин хел рӯз...чӣ кор мекунад (*Р. Ҷалил*). 4. Магар ин
чо кўчабоғ буд, ки **ин** хел фориғбол меояд (*Ф.Ниёзӣ*).
5. Барои мирзоӣ хату-саводам **он қадар** кор намеоянд...
(*С.Айнӣ*). 6. **Моёнро** мудирӣ мактаб ва муаллимон пеш-
воз гирифтанд (*С.Улугзода*). 7. Он чизеро, ки ману Во-
ронов **чандин** моҳ ин қониб қустуҷўяш мекардем, ҳамин
рӯз ёфт шуд (*Ф. Мухаммадиев*).

Машқи 254. Ба ҷонишинҳои зерин зеҳн монед. Ба кадом ҳиссаҳои нутқ далолат кардани онҳоро муайян карда, ба дафтаратон нависед.

Ман, шумо, ў, ҳамин қадар, ин гуна, ҳамон хел, он қадар, чӣ қадар, чандин, ҳама гуна, худ, ҳама.

Машқи 255. Мисолҳои зеринро нависед. Ҷонишинҳоро муайян карда, ба зерашон хат кашед ва шарҳ диҳед.

1. Ман воқеаи мактабхонии худро дар «Мактаби
куҳна» ном асари худ батафсил зикр кардам (*С.Айнӣ*).
2. Маро бубахш, ки дарҳол гапро аз ин фочиаҳо сар
кардам (*Ф.Ниёзӣ*). 3. Шумоён дар ин ҷо маълумоти
нағз мегиред (*С.Улугзода*).

4. Ту то суратпарастӣ, аҳли маъниро кучо бинӣ?

Ба чашми аҳли маънӣ метавон дид аҳли маъноро.

Камоли Хучандӣ

5. Мо нагӯем баду майл ба ноҳақ накунем,

Ҷомаи кас сияҳу далқи худ азрак накунем.

Ҳофизи Шерозӣ

ХЕЛҲОИ ҶОНИШИН

Ҷонишинҳо аз рӯи маъно ба хелҳои зерин ҷудо мешаванд: **шахсӣ, нафсӣ-таъкидӣ, ишоратӣ, саволӣ, таъинӣ, номуайяний, манфӣ, муштарак.**

§ 65. ҶОНИШИНҲОИ ШАХСӢ

- Ба ҷадвали зерин таваҷҷӯҳ намоед. Гӯед, ки ҷонишинҳои шахсӣ дорои чанд шахс ва чанд шумораанд. Чаро онҳоро ҷонишинҳои шахсӣ меноманд?

Шумораҳо		
	Шахсҳо	Ҷамъ
Шахси якум — гӯянда	ман	мо, моён
Шахси дуум — шунаванда	ту	шумо, шумоён,
Шахси сеум — ғойб	ӯ, вай	онҳо, онон

Ҷонишинҳои шахсӣ ба ҷойи исмҳои, ки шахсро ифода мекунанд, кор фармуда мешаванд. Ин гурӯҳи ҷонишинҳо ба шахси гӯянда (ман, мо), шунаванда (ту, шумо) ва ғойб (ӯ, вай, онҳо, онон) далолат менамоянд. Гӯяндаи суҳанро шахси якум, шунавандаро шахси дуум ва ғойбро шахси сеум меноманд. Ин се шахс дар шумораи танҳо ва ҷамъ воқеъ мегарданд (нигаред, ба ҷадвали ҷонишинҳои шахсӣ).

Истисно: ҷонишинҳои шахси сеум (ғайр аз ӯ) на фақат ба исмҳои шахс, балки ба исмҳои ғайришахс (ҳайвонот, паррандагон, ҳашарот, наботот ва монанди инҳо) низ да-

лолат мекунад: **Кабкҳо** дар ин дара маскан гирифтанд.
Онҳо субҳгоҳон хушхонӣ мекунад.

Шарх: ҷонишини шахси дуюми шумораи чамъ (шумо) барои эҳтиром ба ҷои ҷонишини шахси дуюми шумораи танҳо (ту) меояд: Далер аз бобояш пурсид:

– Шумо кай ба шаҳри Чирчиқ омадед?

– Имрўз.

Ҷонишини **ман** бо пасванди **-ро** ояд, ҳарфи **н** меафтад.

Хуш аст аз ту саломе **маро** дар охири умр,

Чу нома рафт ба итмом, «вассалом» хуш аст.

Камоли Хуҷандӣ

Машқи 256. Чумлаҳоро нависед. Ба зери ҷонишинҳои
шахсӣ хат кашида шарҳ диҳед.

1. Ман дар ҳақиқат ба шумо некӣ карданӣ ҳастам (*С.Улугзода*). 2. Мо як ҳафта ҳар шаб зиёфат ташкил кардем (*С.Айнӣ*). 3. Ҳеҷ касро шарик нагирам, туро шарик мегирам, охир мову ту ошноӣ деринаку (*С.Улугзода*). 4. Ҳамаи шумоён – хонашери майдонғариб (*С.Айнӣ*). 5. Моёнро мудирӣ мактаб ва муаллимон пешвоз гирифтанд (*С.Улугзода*). 6. Пиразан ба коса боз об оварда, ба ӯ дароз намуд (*Р.Ҷалил*). 7. Дар охири ин тамошогоҳи ҳаёли як манзара меомад, ки вай хоб набуд (*С.Айнӣ*).

Машқи 257. Ҷумлаҳоро навишта, ба зери ҷонишини шумо хат кашед. Гӯед, ки ҷонишини шумо ба вазифаи кадом шахс омадааст. Чаро?

1. Ака Махдум, шумо ба ман меҳрубонии бародарона кардед (*С.Айнӣ*). 2. Акнун шумо падари вай ҳастед, мурдаю зиндааш дар дасти шумост (*С.Улугзода*). 3. Шумо бо падари ман дар кучо чӣ гуна чӯра шуда будед? (*С.Айнӣ*). Шумо дар ин хусус ба гапи ҳеҷ кас гӯш накунед, Шодигул, маслиҳати ман ба шумо ҳамин (*С.Улугзода*). 5. Бисёр хуб, шумо имрӯз дар қатори мардикорон кор накунед, ман ба шумо як кори муносиби худатон мефармоям (*С.Айнӣ*).

Машқи 258. Бо ҷонишинҳои шахсӣ худатон чор ҷумла тартиб диҳед.

§ 66. ҶОНИШИНҲОИ НАФСӢ-ТАЪКИДӢ

• Ба ҷумлаҳои ҳар ду сутун таваҷҷӯҳ намуда, маънии ифодакардаи ҷонишини «худ»-ро муайян кунед.

1. Ман китобро ба рафи-
кам додам.

2. Ҳамин якрӯза кор аст.

1. Ман китоби худро ба
рафикам додам.

2. Худи ҳамин якрӯза кор
аст.

Ҷонишинҳои **худ**, **хеш**, **хештан** ҷонишинҳои нафсӣ-таъкидӣ мебошанд. Ҷонишини **худ** бештар бо исму ҷонишинҳои шахсӣ омада, соҳибият ва таъкидро ифода менамояд. Ҷонишини «худ» дар ифодаи соҳибият баъд аз исму ҷонишинҳо, дар ифодаи таъкид бошад, пеш аз онҳо омада, бо бандаки изофӣ алоқаманд мегардад. Масалан, дар ҷумлаи «Ӯ ҷомадони худро наёфта ҷомадони маро гирифт» ҷонишини «худ» соҳибиятро ифода кардааст, аммо дар ҷумлаи «Худи Сафаров наомад» ҷонишини «худ» исм – «Сафаров»-ро таъкид намудааст.

Ҷонишини «худ» бандакҷонишин қабул карда, дар шаклҳои «худам», «худат», «худаш», «худамон», «худатон», «худашон» истифода мегардад: Худам ба дари хонаҳои мардум гашта ба ин синну сол расидаам (*С.Айнӣ*).

Ҷонишинҳои «хеш» ва «хештан» муродифи ҷонишини «худ» буда, бештар дар назм истифода мешаванд:

Хешро меҳонам акнун боз дар оғӯши ӯ,
Боз меҳонам суруди тозае бар гӯши ӯ.

Мирзо Турсунзода

Машқи 259. Ҷумлаҳоро нависед. Ҷонишинҳои нафсӣ-таъкидиرو муайян намуда шарҳ диҳед.

1. Аз пайи вай худатон ҳам зудтар биед (*С.Айнӣ*).
2. Дузди калон худи арбоб (*Р.Ҷалил*). 3. Ман па-
дари худро надидаам, кӣ будани ӯро ҳам намедонам
(*С.Айнӣ*). 4. Хошим худаш кишт, худаш даравид, ху-

Все учебники Узбекистана на сайте UZEDU.ONLINE
даш кўфт (*С.Улугзода*). 5. Ба ин кори ман худи шумоён
шоҳид ҳастед (*С.Айнӣ*).

Машқи 260. Қумлаҳоро навишта, қонишинҳои нафсӣ-
таъкиди ро муайян намоед. Гӯед, ки онҳо кадом вазифа ро
ичро кардаанд.

1. Ниҳоле, дарахте нест, ки чун одам тарҷимаи
ҳоли худ, қиссаи саргузашти худро надошта бошад
(*А.Шукӯҳӣ*). 2. Ё аз болохона поин фурумада дар наз-
диктари рафчаҳо барои худ нишастгоҳ сохта аз он
чо он занро дар зери чашми худ гирифт (*С.Айнӣ*). 3.
Ман воқеаи мактабхонии худро дар «Мактаби кӯҳна»
ном асари худ батафсил зикр кардам (*С.Айнӣ*). 4. Бо-
боҷонов қавли худро...ба чо овард (*С.Улугзода*).

Машқи 261. Қумлаҳоро хонед. Қонишинҳои нафсӣ-
таъкиди ро ёфта, вазифаи онҳоро муайян кунед.

1. Бекористии трактор на фақат занаш, балки худи ўро
ҳам шарманда кард (*Р.Ҷалил*). 2. Худи Қурбоналиев ҳам
мефаҳмид, ки бисёр вақт ин якравии худдонамиҳо чӣ тавр
ба ў зарар меовард (*А.Шукӯҳӣ*). 3. Ҳатто худи ман ҳам ба
игвои шайтон даромада гурехтани шуда будам (*С.Айнӣ*).
4. Бегоҳирӯзӣ пахтаҳоро баркашондему дар худи сари
хирман Шарифаҷон кабӯтарро аз дасти ман гирифта, ба
сандуқи дилаш овехт (*Р.Ҷалил*).

Машқи 262. Қонишини «худ»-ро дар қумла бо бандак-
қонишинҳо биёред.

§ 67. ҚОНИШИОИ ИШОРАТӢ

• Ба калимаҳои ишоратшуда зеҳн монед. Гӯед, ки онҳо
чиро ифода менамоянд.

1. Ана, **ҳаминҳо** буданд гули сари сабади маҷлис
(*С.Айнӣ*). 2. **Ин** мақоларо Аҳмад навиштааст. 3. ...хо-
наводае, ки то имрӯз **ин гуна** рӯзи сахтро надида буд,
ғамхона шуд (*С.Айнӣ*).

Калимахое, ки ба предметхо ё ба аломати онхо ишорат мекунанд, ҷонишини ишоратӣ ном доранд. Ҷонишинҳои ин, он, ҳамин, ҳамон, чунин ҷонишинҳои ишоратӣ мебошанд.

Ҷонишини **ин** ба предмети наздик, ҷонишини **он** ба предмети аз ғўянда дур ишора менамоянд: **ин** ҳавлӣ, **он** кўҳ, **ҳамин** кор, **ҳамон** шаб, **чунин** рафтор... **Инҳо** заҳрпечакҳои ҳаёти моанд (*А.Шукӯҳӣ*).

Он рӯз, ки ҳафтсола будӣ,
Чун гул ба чаман ҳавола будӣ.

Низомии Ганҷавӣ

Ҷонишинҳои **ҳамин** ва **ҳамон** ишораро таъкид менамоянд: Таклифи ман ҳамин ки аз ёрӣ рӯ гардондан даркор не (*А.Шукӯҳӣ*). Ростӣ, ҳамон вақтҳо ман ҳам дар андеша афтода будам.

Ҷонишинҳои ишоратӣ бо калимаҳои **хел, гуна, навъ, тавр, сон** дар як таркиб омада, аломати предметро ишора мекунанд: ин хел, ин гуна, ин тавр, ин навъ, ин сон, он хел, он гуна, он тавр, он навъ, он сон, ҳамин хел, ҳамин гуна, ҳамин навъ, ҳамин тавр, ҳамон хел, ҳамон навъ, ҳамон гуна. Ин тавр бошад, ту метавонӣ аз пайи кори худ шавӣ (*С.Улугзода*).

Ҷонишинҳои ин хел, ин гуна, ин тавр, ин сон ва он хел, он гуна, он тавр, он сон ба якдигар хусусияти ҳаммаъноӣ доранд. Ба ҷойи ин гуна овоз ин хел, ин тавр, ин сон овоз низ гуфтан мумкин аст.

Машқи 263. Ҷумлаҳоро нависед. Ҷонишинҳои ишоратиро муайян намуда шарҳ диҳед.

1. Занат ҳам, модари занат ҳам дар ҳамин ҷо (*Р.Ҷалил*). 2. Он чӣ, ки падарамро метарсонд, рӯй дод, яъне модари ўгаӣ мо номехрубон баромад (*С.Улугзода*). 3. Дар он гуна вақтҳо дар баданам ларза меафтод (*С.Айнӣ*). 4. Ва шогирди хуб он аст, ки ҳар чӣ аз устод омўхта бошад, ба кор бурда тавонад (*Абӯалӣ Сино*). 5. Дигар мо ба он тавр саҳву хатоҳо роҳ намедихем (*Ҷ.Иқромӣ*).

Машқи 264. Ба чумлаҳои зерин аз ҷонишинҳои дар кав-
сайн овардашуда мувофиқашро илова намуда хонед.

1. Шаҳр дар даҳ соли охир хеле обод шудааст.
2. Дарё аз қишлоқи мо ҷорӣ мешуд. 3. Абдулло буд, ки
ба дарсҳои ман ёрӣ мерасонд. 4. Расмро ман бори аввал
медидам. Рӯз ҳаво хеле гарм буд (ин, он, ҳамин, чунин,
ҳамон).

Машқи 265. Бо истифодаи ҷонишинҳои ишоратӣ ҷумла
тартиб диҳед.

§ 68. ҶОНИШИНҲОИ САВОЛӢ

• Ба калимаҳои ишоратшуда таваҷҷӯҳ намоед. Гӯед, ки
онҳо чиро ифода менамоянд ва нисбат ба кадом хели
предметҳо кор фармуда мешаванд.

1. Мардак дар **чӣ** хаёлу шумо дар **чӣ** хаёл? (*Ф. Ниёзӣ*).

2. **Кӣ** медонист, ки он лаҳза аз дилаш **чиҳо** мегузашт?
(*А. Самад*).

3. Бигӯ рӯзҳои охир ба **куҷоҳо** рафта будӣ? **Киҳо**
ҳамроҳат буданд? (*Ф. Муҳаммадиев*).

**Ҷонишинҳое, ки пурсишро ифода меkunанд, ҷонишини
саволӣ мебошанд. Ҷонишинҳои кӣ? (киҳо?), чӣ (чиҳо?), чӣ
хел?, чӣ гуна?, кай?, кучо?, чанд?, чаро?, кадом?, чӣ тавр?,
чӣ тарз?** ба ҷонишинҳои саволӣ мансубанд: Бигӯ, ки дар
куҷоҳо будӣ, чӣ дидию чӣ шунидӣ? (*Р. Қалил*).

Ҷонишинҳоро аз ҷиҳати он, ки нисбат ба кадом
мафҳум истифода мешаванд, ба гурӯҳҳои зерин ҷудо кар-
дан мумкин аст:

1. Нисбат ба мафҳумҳои ифодагари шахс: кӣ?, киҳо?

2. Нисбат ба мафҳумҳои ифодагари предметҳои ғай-
ришахс: чӣ?, чиҳо?

3. Нисбат ба сифат: чӣ гуна?, чӣ хел?, кадом?

4. Нисбат ба замон: кай?

5. Нисбат ба макон: кучо?

6. Нисбат ба миқдор ва тартиби предмет: чанд?, чӣ
қадар?, чандум?

7. Нисбат ба сабаб: чаро?

8. Нисбат ба ҳолат: чӣ тавр?, чӣ тарз?

Машқи 266. Ҷумлаҳои нависед. Ҷонишинҳои саволиро муайян карда шарҳ диҳед.

1. Аз кӣ чӣ гуна сирро фаҳмидӣ? (*С.Айнӣ*). 2. Дадод, вай ангиштро чӣ хел меҳӯрад? 3. Чӣ тавр нағз, чӣ тавр форам аст ин! (*Ҷ. Иқромӣ*). 4. Кадом писар? Наход ки зани ман писар ёфт (*Ҷ.Иқромӣ*). 5. Дар хонаи сиёҳ чанд кас менишаст? (*С.Айнӣ*). 6. Дар ошёнаи чандум зиндагӣ мекунад? 7. Дар Тошканд чӣ қадар пул кор кардед? (*С.Улугзода*).

Машқи 267. Ба ҷои сенуқтаҳо ҷонишинҳои мувофиқ гузошта хонед.

1. Ту дар ... сол таваллуд шудай? 2. Ҳоло ба ... даромадаӣ? 3. Ту хонданро ... ёд гирифтӣ? 4. Ба ту хондани ... маъқул аст? 5. Пас аз тайёр кардани дарсҳо ба ... кор машғул мешавӣ? 6. ... кор кард?

Машқи 268. Бо истифодаи ҷонишинҳои саволӣ ҷумла тартиб диҳед.

Шарҳ: Ҷонишинҳои чӣ? ва кӣ? бо бандаки хабарии аст ояд, садоноки «а» меафтад: кист?, чист?: Ту кистӣ, чанд рӯз аст, ки дар дарсхонаи мо менамояӣ, аммо кӣ будани туро намедонам (*С.Айнӣ*).

§ 69. ҶОНИШИНҲОИ ТАӢИНӢ

• Ба ҷумлаҳои дар сутунҳо овардашуда зехн монда, ва-зифаи калимаҳои ишорашударо муайян кунед.

1. Ба маъракаи пахтачинӣ иштирок карданд.

2. Дар пеши хона полиз ва майдончаи ниҳолзоре буд.

1. Ба маъракаи пахтачинӣ **ҳама** иштирок карданд.

2. Дар пеши **ҳар** хона полиз ва майдончаи ниҳолзоре буд.

Ҷонишинҳое, ки предмет ё аломати онро бо тарзи умумӣ таъин менамоянд, ҷонишинҳои таъинӣ ном доранд.

Масалан, дар ҷумлаи «ҳамаашон омаданд» ҷонишини

мусобиқаанд. Хоҳарон медонанд, ки инсон дар ҷамъият ба шарофати меҳнати софдилонаю нек ҳунарманд мешавад. Барои ҳамин ҳам онҳо ба чорво аз тахти дил нигоҳубин карда аз ... гов зиёда аз нақша шири аълосифат меҷўшанд (ҳама, ҳар як, ҳар се, ҳар сар).

§ 70. ҶОНИШИНҲОИ НОМУАЙЯНӢ

• Ба калимаҳои ишоратшудаи сутуни дуюм зехн монед. Ёӯед, ки калимаҳои ишоратшудаи сутуни дуюм чӣ гуна предметҳо, аломат ва микдорро далолат мекунанд.

1. Имсол хоҷагиҳо ҳосили баланд рӯёниданд.

2. Дастаи ҳаваскорони мактаб имшаб концерт медиҳад.

3. Соро кори илмии тадқиқоти худро тамома карда меомадааст.

1. Имсол **баъзе** хоҷагиҳо ҳосили баланд рӯёниданд.

2. Дастаи ҳаваскорони мактаб **ягон** шаб концерт медиҳад.

3. Соро **ким-кадом** кори худро тамома карда меомадааст.

Ҷонишинҳое, ки ба шахсу аломатҳои номуайян ва микдори номуайяни предметҳо далолат мекунанд, ҷонишини номуайяни ном дорад. Ҷонишинҳои **фалон, фалонӣ, бисмадонӣ, беҳмадон, баъзе, ягон, чанде, якчанд, чандин, ким-кӣ, ким-чӣ, ким-кадом, ким-чӣ хел, ким-чӣ гуна, ким-чӣ тавр** ба ҷонишинҳои номуайяни мансубанд: **Фалонӣ** имсол даҳ тоқӣ ғалла коштааст, **бисмадонӣ** понздаҳ тоқӣ... **Нуралӣ** ва **Каримов** баъд аз он **ким-чӣ** гуна мубоҳисае сар карданд... аз **ким-кадом** анбор биринҷ ё мош гирифта меоварданд. (*С.Улугзода*). Ҷонишинҳои номуайяни **ким-кӣ, фалонӣ, бисмадонӣ** ба шахси номуайян, ҷонишинҳои **ким-чӣ гуна, ким чӣ хел, ким-чӣ тавр** ба аломати номуайян, ҷонишинҳои **чанд, чанде, якчанд, чандин** бошад, ба микдори номуайяни предметҳо далолат мекунанд: **Фалонӣ** аз **фалон** гузар амри хайр доштааст (*С.Айнӣ*).

Давлат ба **ким-чӣ** хел хаёлҳо рафта буд (*Ф.Ниёзӣ*). **Чанд** гурӯҳ меҳмони дигар ҳам омада ош хӯрда рафтанд (*С.Айнӣ*).

Ҷонишинҳое, ки ба набудани шахсу предмет ё аломати предмет далолат мекунад, ҷонишини манфӣ ном дорад.

Калимаи «ҳеч» ба ҷонишини манфӣ мансуб аст. Ҷонишини «ҳеч» бо калимаҳои **кӣ? чӣ? кадом? кас, чиз, як, гуна** дар як таркиб меояд: **ҳеч кӣ, ҳеч чӣ, ҳеч кадом, ҳеч кас, ҳеч чиз, ҳеч як, ҳеч гуна**: Аммо ҳеч кадоми ин бозиҳо дили маро хуш намекард (*С.Улугзода*). Ҳеч гуна гап ба гӯши командир намедаромад (*Ҳ. Карим*).

Шарҳ: Хабарӣ ҷумлаи бо ҷонишини манфӣ тартиб додашуда дар шакли инкорӣ меояд: Ҳеч кадоми он бандиён лаб намекушоданд (*С.Айнӣ*). Тамоми рӯз бо ҳеч кас ҳамгап нашудам ва аз ҳеч кас чизе напурсидам (*С.Улугзода*).

Машқи 274. Ҷумлаҳоро нависед. Ҷонишинҳои манфиро муайян намуда, вазифаи онро шарҳ диҳед.

1. Аммо Аслонхоҷа дар аввали кор ба бародараш ҳеч роҳи чораву тадбирро нишон надодааст (*С.Айнӣ*).
2. Бе ҳеч гуна машқ қалам ба даст гирифта, бо дастҳои ларзон он ҳарфҳоро дар қоғазе сархатвор навиштам (*С.Айнӣ*).
3. Ҳеч яке аз он сифатҳоро мо дар ошноӣ деринаамон надида будем (*С.Улугзода*).
4. Дили пурсаховати ӯ ҳоло чашмаеро ба хотир меовард, ки оби зулолашро аз ҳеч кас дарег намедорад (*А.Самад*). Ҳеч гуна шакку шубҳа дар роҳи мо пеш наёмад ва ҳеч гуна туҳмат моро аз он қасд бознадошт (*Абӯалӣ Сино*).

Машқи 275. Ба ҷои сенуктаҳо ҷонишинҳои манфии мувофиқ гузошта, ҷумлаҳоро нависед.

1. ... овозе ба гӯшам нарасид (*Ҷ.Иқромӣ*).
2. Хати маро ба ғайр аз худам ... хонда наметавонист (*С.Айнӣ*).
3. Барои ҳар кас ва ҳар чиз як ном лозим аст, ки ... набошад, дар ғайби он кас ва он чиз он номро ба забон гирифта, аз вай гап зананд (*С.Айнӣ*).
4. Бе ... машқ ба даст қалам гирифта, бо дастҳои ларзон он ҳарфҳоро дар қоғазе сархатвор навиштам (*С.Айнӣ*).
5. ... нест, ки ба хондан наярзад ва охир ... ҳикоят аз

нуқтае, ки ба кор ояд, холи набошад (*Абулфазли Байҳақӣ*).

Машқи 276. Қонишинҳои зеринро истифода намуда, чор ҷумла тартиб диҳед.

Ҳеч, ҳеч кадом, ҳеч кас, ҳеч чӣ.

§ 72. СОХТИ ҚОНИШИНОҲО

• Ба қонишинҳои ишорашуда зехн монда, сохти онҳоро муайян кунед.

1. **Мо** – **ману шумо** айбдор ҳастем (*Ҷ.Иқромӣ*).

2. Сафар дар ҷустуҷӯи **ҳамин** роҳ ба фикр фуру рафт (*Ф.Ниёзӣ*).

3. Ҷигатой **чандин** ҳазор саворони ҷаррофро ... ба сафар баровард... (*С.Айнӣ*).

4. **Ҳар як** савор зӯр мезад, ки ба наздики буз равад (*С.Улугзода*).

Қонишинҳо аз ҷиҳати сохт чор хел мешаванд: **содда, сохта, мураккаб ва таркибӣ**.

Қонишини содда аз калимаҳои решагӣ иборат аст: ман, ту, худ, кӣ?, кучо?, ин, он, ҳеч, кадом.

Қонишинҳое, ки аз қонишини содда бо воситаи пешванд сохта шудаанд, **қонишини сохта** ном дорад: ҳамин, ҳамон.

Қонишинҳое, ки аз ду ва зиёда решаҳо иборатанд, **қонишини мураккаб** номида мешаванд: чандин, чандон, ончунон, якчанд.

Қонишинҳое, ки аз ду қонишин ва ё аз қонишини соддаю калимаҳои ҷудогона таркиб ёфтаанд, **қонишини таркибӣ** ном дорад: ҳар кӣ, ҳеч кадом, ҳар кас, ҳар чиз, чӣ қадар.

Машқи 277. Қонишинҳоро аз ҷиҳати сохт ба хелҳо ҷудо карда, ба дафтаратон нависед.

Ӯ, худ, хеш, кӣ, ин хел, ҳамин хел, ин гуна, ҳар, якчанд, чандин, ҳеч, фалон, ҳеч кас, чандон, ҳеч як, ҳар

кадом, ҳеч кас, ҳама, ин сон, вай, ту, чӣ хел, чӣ гуна, чӣ, чанд, ҳамин, ҳамон, ҳеч гуна.

Машқи 278. Қумлаҳоро хонед. Қонишинҳоро муайян карда, аз ҷиҳати сохт шарҳ диҳед.

1. Ҳар шаб донишҷӯён дар хонаи ӯ чамъ мешуданд, ман қисмате аз «Шифо» меҳондам ва дигаре аз китоби «Қонун» меҳонд (*Абӯалӣ Сино*). 2. Ҳофизҳо меоянд ё не? Чаро дер карданд? (*Ҷ.Ақобир*). 3. Ҳар кӣ обе медиҳад, баҳри савобе медиҳад (*Қамоли Хуҷандӣ*). 4. Ҳар кадоми чашмаҳои дар ин чашмасор буда ба қадре сероб аст, ки як санг ё ним санги осӣро мегузаронад (*С.Айнӣ*). 5. Вакил сарлавҳаи манзумаҳо ва якчанд сатри онҳоро шунаво хонд (*С.Улугзода*).

Машқи 279. Ба қонишинҳои сохта, мураккаб ва таркибӣ қумлаҳо нависед.

§ 73. ИМЛОИ ҚОНИШИН

1. Қонишинҳои саволии **кӣ?** ва **чӣ?** дар алоҳидагӣ ва дар дохили қонишинҳои таркибӣ бо «**и**» -и заданок (**ӣ**) навишта мешаванд: Кӣ омад?, чӣ гуфти?, ҳар кӣ, ҳар чӣ, чӣ тавр, чӣ хел, чӣ қадар.

2. Қонишинҳои мураккаб якҷоя навишта мешаванд: якчанд, чандин, чандон, ончунон...

3. Қонишинҳои номуайянии зерин бо нимтире навишта мешаванд: ким-кӣ, ким-чӣ, ким-кадом, ким-чӣ хел.

4. Қузьҳои қонишинҳои таркибӣ чудо навишта мешаванд: ин гуна, он гуна, ин қадар, он қадар, ҳар як, ҳеч як, ҳар қадар, чӣ гуна, чӣ хел, чӣ қадар, чӣ навъ ва ғайра.

Машқи 280. Қумлаҳоро нависед. Қонишинҳоро муайян намуда, имлои онҳоро шарҳ диҳед.

1. Ба сари шумо чӣ балоҳоро оварданд ва шавҳаратонро чаро парронданд? (*С.Айнӣ*). 2. Чӣ кор кард? (*Ҷ.Иқромӣ*). 3. Шумо аз уҳдааш набароед, кӣ мебарояд? (*Ф.Ниёзӣ*). 4. Чӣ хел ҳила будааст? (*Ҷ.Иқромӣ*).

Машқи 281. Ҷумлаҳоро хонда, ҷонишинҳои мураккаб ва таркибиро муайян кунед. Онҳоро ба дафтаратон навишта, имлояшонро шарҳ диҳед.

1. Чунон писар бош, ки Ватан ҳам туро доимо ёд кунаду дӯст дорад (*Ф. Ниёзӣ*). 2. Нуралӣ он рӯз ва рӯзи дигар ҳамин гуна хаёлҳо мекард (*С. Улугзода*). 3. Дар ин гуна зиёфатҳо ман ҳам яке аз меҳмонони рӯйирост будам (*С. Айни*). 4. Якчанд савора аз даруни беша баромада, ба сӯи мо меомаданд. 5. Аммо вай, албатта, ҳеҷ чӣ нагуфт (*П. Толис*).

Машқи 282. Ҷумлаҳоро навишта, ҷонишинҳои но-
муайяниро муайян кунед ва имлои онҳоро шарҳ диҳед.

1. Мамараҷаб ба саҳифаҳои дафтар бахудаю бехуда чашм давонда, баъзан бо қалам ким-чӣ аломатҳо ме-гузошт (*Ф.Ниёзӣ*). 2. Агар зинда бошем, – гуфт Қодирмӯйсафед, – ким-чӣ хел рӯзҳои шодмониро аз сар мегузaronем (*Ҷ.Иқромӣ*). 3. Ё ким-чӣ гуна коғазро хонда, ба ким-чӣ гуна фикру ҳаёл ғарқ шуда ништа буд (*С.Улугзода*). 4. Ба ким-кадом маҷлиси машваратии вилоят рафта буданд (*С.Улугзода*).

§ 74. ТАРЗИ ТАҲЛИЛИ САРФИИ ҶОНИШИН

Нақшаи таҳлил:

1. Кадом ҳиссаи нутқ аст, ба кадом савол ҷавоб мешавад ва вазифааш дар ҷумла.

2. Аломатҳои сарфӣ: а) Ба кадом ҳиссаи нутқ далолат мекунад; б) Хели ҷонишин: шахсӣ, нафсӣ-таъкидӣ, саволӣ, ишоратӣ, таъминӣ, номуайяни, манфӣ; в) Аз ҷиҳати сохт: содда, сохта, мураккаб, таркибӣ.

Намунаи таҳлил:

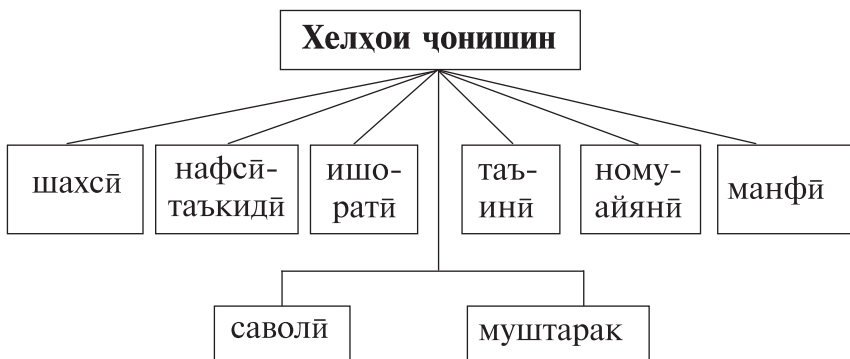
Дигар мо ба **он гуна** суханҳо бовар накардем.

Таҳлили шифоҳӣ	Таҳлили хаттӣ
Он гуна чонишин аст, ба аломати предмет ишора мекунад (сифат) ва ба саволи чӣ гуна ҷавоб мешавад. Дорои чунин аломатҳои сарфист: чонишини ишоратӣ буда, аз ҷиҳати сохт таркибӣ аст. Ба вазифаи муайянкунанда омадааст.	Он гуна-чонишин, чунки: 1. Ба аломати предмет далолат мекунад. 2. Чонишини ишоратӣ. 3. Ба сифат ишора карда ба саволи чӣ гуна? ҷавоб мешавад. 4. Аз ҷиҳати сохт таркибӣ аст.

Машқи 283. Ҷумлаҳоро хонед. Чонишинҳои ишорашуда ро ба дафтаратон навишта, таҳлили хаттӣ кунед.

1. Дар даруни молхона якчанд сар хобида буданд.
 2. Муаллим, инро бинед, Собир бо сиёҳӣ **ким-чӣ** навиштааст.
 3. **Ҳеч** овозе ба гӯшам нарасид (*Ҷ. Иқромӣ*).
 4. **Ҳар як** сухани ӯ дар бораи чингиламӯям ба мани пирсол як қабат гӯшт меафзуд (*Ҳ. Карим*).
 5. Ӯ ҳавлӣ ва ҷои истиқомат надошт (*С. Айни*).
 6. Мана ба **ҳаминҳо** барои ба хизмати аскарӣ рафтан розигӣ доданд.

Машқи 284. Нақшаро аз назар гузаронида, ба ҳар яки онҳо мисолҳо нависед.

Савол ва супоришҳо:

1. Ҷонишин чист? Мисол гӯед.
2. Ҷонишинҳо ба ҷои кадом ҳиссаҳои нутқи меоянд? Мисол гӯед.
3. Ҷонишин чанд ҳел мешавад? Бо мисолҳо фаҳмонда диҳед.
4. Ҷонишини шахсӣ чист? Бо мисолҳо фаҳмонед.
5. Дар бораи ҷонишини нафсӣ-таъкидӣ чиро медонед? Мисол гӯед.
6. Ҷонишини ишоратӣ чист? Бо мисолҳо фаҳмонед.
7. Ҷонишини таъиниро номбар кунед. Онҳо ҷиҳоро таъин менамоянд?
8. Кадом ҷонишинҳоро ҷонишини саволӣ меноманд? Мисол гӯед.
9. Дар хусуси ҷонишинҳои номуайяни ҷиҳоро медонед? Мисол гӯед.
10. Ҷонишини манфӣ чист? Бо мисолҳо фаҳмонед.
11. Дар бораи имлои ҷонишинҳо ҷиҳоро медонед? Мисол гӯед.
12. Тарзи таҳлили ҷонишинро фаҳмонед. Мисол гӯед.
13. Ҷонишинҳо аз ҷиҳати сохт чанд ҳел мешаванд? Мисол гӯед.
14. Ҷонишини «ҳар-кӣ»-ро таҳлили хаттӣ кунед.

ФЕЪЛ

§ 75. ТАКРОРИ ДАРСҲОИ СИНФИ V

Савол ва супоришҳо:

1. Феъл чист? Бо мисолҳо фаҳмонед.
2. Дар бораи асосҳои феъл чихоро медонед? Мисол гӯед.
3. Кадом бандакҳои феълиро медонед? Мисол гӯед.
4. Тасриф чист? Феъли «хондан» ва «навиштан»-ро тасриф кунед.
5. Фарқи феълҳои бавосита аз феълҳои бевосита дар чист? Мисол гӯед.
6. Кадом пешвандҳои шаклсозии феълро медонед. Мисол гӯед.

Машқи 285. Ҷумлаҳоро нависед. Феълҳоро муайян карда, асос ва бандакашонро шарҳ диҳед.

1. Чӣ меҳандӣ, ин ҷо ҷойи масхарабозӣ-мӣ? (*Ф.Ниёзӣ*). 2. Акнун камтар арзи маро шунавед (*Ҷ.Иқромӣ*). 3. Акнун ман рафтам, шаб ҳам бевакт шуд (*Ф.Ниёзӣ*). 4. Вақте ки комиссия омад, ана баъд ба кори амалӣ сар мекунем (*Ҷ.Иқромӣ*). 5. Тухмҳои таърифӣ якта намонда шикастаанд (*Ф.Муҳаммадиев*).

Машқи 286. Ба асосҳо таваҷҷӯҳ намоед. Онҳоро бо тартиби зерин ба дафтаратон нависед.

1) Асоси замони гузашта. 2) Асоси замони ҳозира.
хӯр, часп, шукуф, ҷӯш, хӯрд, часпид, шукуфт, ҷӯшид, бор, боф, дав, кан, борид, бофт, давид, канд, куш, кушо, кӯш, лес, кушт, кушод, кӯшид, лесид, хон, нӯш, нӯшид, пӯшид, андоз, банд, бар, деҳ, бин, дид, дод, андохт, баст, бурд.

Машқи 287. Ҷумлаҳоро хонда, феълҳоро муайян кунед. Онҳоро бо тартиби зерин ба дафтаратон нависед:
1) Феълҳои бевосита. 2) Феълҳои бавосита.

1. Акбар дар суфачаи дарвозахона нишаст (*Р.Ҷалил*).
2. Ба котиб гуфтам, ки идораро шўёнад (*Р.Ҷалил*).
3. Аҳмадбек ба қафо нигарист (*Ф.Муҳаммадиев*). 4. Ҳамаи чор абзоли зиндагониро мухайё карда, ба илова онҳоро меҳононанд, ҳунар меомўзонанд (*Ҷ.Иқромӣ*).
5. Фурсате гузашту Ҷамилаи дар рўйи ҷойгаҳ ҳамёзау дарозкашида чашмакони сиёҳашро пӯшид. (*Р.Ҷалил*).
6. ... имсол деҳқонони он ҷоро кор фармуда, ҳамон заминҳоро гандум ва шолӣ корондам (*С.Айнӣ*).

Машқи 288. Ҷумлаҳоро навишта, феълҳоро муайян кунед. Гўед, ки пешвандҳои ин феълҳо чӣ гуна пешвандҳо мебошанд.

1. Телефон накунад, мулоқот начўед, мактуб нанависед, ба ҳар кас салому паём нафиристед (*Ф.Муҳаммадиев*). 2. Дар гирду атроф ким-чӣ хел одамҳои

ношинос мегарданд, воқеанависӣ мекунанд (*Ҷ.Иқромӣ*). 3. Ба хонаи духтараш биравад ва дастнигари домодаш бишавад? (*Ҳ.Карим*). 4. Аз вай шохи дарахт кулчахоро биёр (*Ҷ. Иқромӣ*). 5. Аз гунҷишк тарсӣ – арзан макор. 6. Охир, ўро панҷохудусола мегўянд-ку! (*Ф.Муҳаммадиев*). 7. Аммо ин сангпушти бузурги раъдовоз ханўз ба нимаи роҳ нарасидааст (*Ф. Муҳаммадиев*).

§ 76. ТАРЗҲОИ ФЕЪЛ

- Ба феълҳои ишорашуда зехн монед. Гўед, ки дар ҷумлаҳои кадом сутун иҷрокунандаи амал мубтадост.

1. Ҳақимҷон чой овард.	1. Чой оварда шуд.
2. Талаба дарсашро тайёр кард.	2. Дарс тайёр карда шуд.
3. Чўпон гўсфандонро бештар дар ҷангалзор меҷаронид.	3. Кўчаҳо мумфарш кунонида шуданд.

Дар забони тоҷикӣ амал ду тарзи иҷро дорад: **фоилӣ** ва **мафъулӣ**. Дар тарзи **фоилӣ** мубтадо иҷрокунандаи амал аст, аммо дар тарзи **мафъулӣ** мубтадо иҷрокунандаи амал нест. Масалан, дар ҷумлаи «Собир қарорро навишт» иҷрокунандаи амал (Собир) мубтадо аст, вале дар ҷумлаи «Қарор навишта шуд» «қарор» мубтадо бошад ҳам, иҷрокунандаи амал нест, яъне амал аз тарафи «қарор» иҷро нашуда, балки дучори амал гардидааст. Аз ин рӯ, мубтадои мантиқӣ пуркунандаи ҷумла мебошад. Аз ин ҷиҳат ин тарзи суҳанрониро тарзи мафъулӣ меноманд.

Тарзи мафъулӣ ба воситаи феълҳои ёридиҳандаи **шудан** ва **гардидан** сурат мегирад.

Машқи 289. Ҷумлаҳоро нависед. Феълҳоро ёфта тарзи онҳоро муайян кунед.

1. Ман чизи фармудаи шуморо мухайё кардам (*С.Улугзода*).
2. Тамоми чизҳо дар вақташ ба бригадаи Тоҷибой саркор тақсим карда шуданд (*Ҳ.Карим*).
3. Дар ним соат ширчой тайёр шуд (*С.Айнӣ*).
4. Ма-

рия қомати зебои худро рост кард (*Р.Ҷалил*). 5. Дар тоқчаҳо китобҳо болои ҳам чида шудаанд (*С.Улуғзода*). 6. Ман тобистони соли 1916-ро бештар бо саёҳат гузаронидам (*С.Айнӣ*)

Машқи 290. Ба феълҳои зерин зехн монда, тарзи онҳоро муайян кунед. Онҳоро бо тартиби зерин нависед:

1. Тарзи фоилӣ, 2. Тарзи мафъулӣ.

Овардан, гузоштан, навишта шудан, нишастан, сурда шудан, омадан, рафтан, хестан, изҳор карда шудан, шунида шудан, хўрда шудан, паридан, сохта шудан, чарондан, зада шудан, чинонда шудан, хомӯш карда шудан.

Машқи 291. Ҷумлаҳоро хонед. Ҳамаи феълҳо бо феъли ёридохандаи шудан омадаанд, кадоми онҳо тарзи мафъулӣ ва кадомашон фоилианд?

1. Ё сангсор карда мешавад (*С.Айнӣ*). 2. Ин тавр бошад, ман аз ҳамин вақт сар карда зарбдор шудам... (*С.Айнӣ*). 3. Лашкаркашӣ бе ҳила намешавад (*Р.Ҷалил*). 4. Дар рӯи Бобочон аломати хурсандӣ, вале дар симои Хайрӣ чиддиат ва ҳайрат пайдо шуданд. 5. Як ҷо равам, дуртар аз баҳр, дар болои регзор гулхани баланде афрӯхта шуда буд (*А.Баҳорӣ*). 6. Ин хел бошад, меҳнати мо чӣ мешавад? (*С.Улуғзода*).

Машқи 292. Ба тарзҳои фоилӣ ва мафъулӣ сетой мисол навишта, онҳоро шарҳ диҳед.

§ 77. ФЕЪЛҲОИ МОНДА ВА ГУЗАРАНДА

• Ҷумлаҳои сутунҳоро муқоиса кунед. Гӯед, ки амали онҳо чӣ гуна иҷро шудааст.

1. Наргис аз мактаб рафт.
2. Гов дар марғзор чарид.
3. Имрӯз коса шикаст.

1. Наргис мактуб навишт.
2. Гов алафро хўрд.
3. Ман косаро шикастам.

Феълхое мавчуданд, ки таъсири амали онҳо ба предмети дигар мегузарад. Масалан, дар ҷумлаи «Далер хезумро шикаст» таъсири амали феъли «шикаст» ба предмети дигар (хезум) гузаштааст. Вале, таъсири амали гурӯҳи дигар феълҳо ба предмети дигар намегузарад. Чунончи, дар ҷумлаи «Об омад» таъсири амали феъли «омад» ба предмети дигар нагузашта, амал дар иҷрокунандаи амал (об) мондааст.

**Феълхое, ки таъсири амали онҳо ба предмети дигар на-
мегузарад, *феъли монда* номида мешавад: Асп медавад. Со-
бир хобидааст.**

Феълхое, ки таъсири амали онҳо ба предмети дигар ме-
гузарад, *феъли гузаранда* ном дорад: Солеҳ мактубро хонд.
Барот пахта мечинад.

Истисно: Дар забони тоҷикӣ баъзе феълҳо ҳам гузаранда, ҳам монда мешаванд. Гузаранда ё монда будани онҳо дар ҷумла муайян мегардад. Ҷунончи, дар ҷумлаи «Фаррух обро рехт» иҷрокуандаи амал – рехт Фаррух аст ва предмети дигар (об) ба таъсири амали ӯ дучор гардидааст. Вале дар ҷумлаи «Баргҳо рехтанд» иҷрокуандаи амал «баргҳо» буда, предмети дигар ба таъсири амал дучор нагардида, амал дар ҳуди иҷрокуанда – баргҳо мондааст. Аз ин рӯ, феъли «рехтан» дар ҷумлаи аввал феъли гузаранда буда, дар ҷумлаи сонӣ феъли монда мебошад.

Машқи 293. Феълҳои мондари ба як сутун ва феълҳои гузарандари ба сутуни дигар нависед.

Давидан, дурахшидан, ёфтан, доништан, дўшидан, даргирифтан, хандидан, гузоштан, дўхтан, дидан, гуфтан, гирифтан, дарафтидан, гудохтан, даравидан, даридан, ғўтидан, чаҳидан.

Машқи 294. Феълҳои мондаи зеринро ба феъли гузаранда баргардонед.

На муна: расидан — расондан

Расидан, хобидан, шиштан, давидан, гаштан, вазидан, ғалтидан, гурехтан, даргирифтан, даридан.

Машқи 295. Феълҳои гузарандаро ба феъли монда баргардонед.

Бедор кардан – бедор шудан

Бедор кардан, ором кардан, хомӯш кардан, паҳн кардан, овоза кардан, соф кардан, хушк кардан, зиёд кардан, шод кардан, гум кардан.

Машқи 296. Чумлаҳоро нависед. Ба зери феъли монда як ва ба зери феъли гузаранда ду хат кашед.

1. Ришу мўйлабаш ларзиданд (*Р.Ҷалил*). 2. Низомиддин табассуми даври даҳонашро ғундошт (*Ҷ.Икромӣ*). 3. Дафъаи дигар ба ҳуди ҳамин майдон ўро Салим–муаллим кашола карда овард (*Ф.Муҳаммадиев*). 4. Фирўза ба ҳучраи таи айвони дарвозахона даромад, Мирак ба рўи суфаи таги айвон нишаст (*Ҷ.Икромӣ*). 5. Пагоҳ суҳбат мекунем (*Ф.Муҳаммадиев*). 6. Давлат ўро шинохт (*Р.Ҷалил*). 7. Ҳамин тавр, се-чор дарс мехонданду ҷавоб мешуданд (*Ҷ.Икромӣ*).

§ 78. ФЕЪЛҲОИ МУТЛАҚ ВА ДАВОМДОР

• Чумлаҳоро хонед ва ба феъли чумлаҳои ҳар ду сутун зеҳн монед. Гўед, ки амали феъли чумлаҳои кадом сутун давом дорад. Амали феъли чумлаҳои сутуни дигарчӣ?

1. Мошин ба рўи суфақўҳ баромад.

2. Ҷонишинатон нағз ғайрат кард.

3. Барно ба ин ҷо омада буд.

1. Заҳро кўзаро бардошта омада истодааст.

2. Боди берун бўйи ғаллаи расидаро меовард.

3. Шумо оҳиста-оҳиста чидан гиред.

Феъле, ки амали ба анҷом расидаро ифода мекунад, *феъли мутлақ* номида мешавад: рафтам, дидӣ, гирифт, хондем, шунидед, омаданд, дида будам, хонда шудам, хӯрда шудам.

Феъле, ки амали иҷро шудаистода, иҷрошаванда ва ё бисёрқаратаро ифода мекунад, *феъли давомдор* ном дорад: хонда истодаам, мехонам, хондан гирифт, рафта истодааст, меравад, рафтан гирифтам.

Рафтам, омаданд, хандида истодааст, мерафтем, баромада буд, ҳозир шуд, гирифта буданд, меовард, ме-гуфтанд, хўронда истод, итоат мекарданд, задан ги-рифт.

Машқи 298. Ба ҷои сунуктаҳо феълҳои мувофиқ гузошта, ҷумлаҳоро нависед ва намунаҳои феълро муайян кунед.

1. Баҳори сабзу хуррам ва зебо 2. Дехқонон имсол
ҳосили фаровон 3. Дар пахтазорҳои хоҷагӣ кор
4. Ҳар пагоҳ шамоли форам 5. Наим дар ҳамин деҳа
... . 6. Инак, шумо бахти худро

Машқи 299. Ҷумлаҳоро нависед. Феълҳоро ёфта, ба зери феъли мутлақ як хат ва ба зери феъли давомдор ду хат кашед.

1. Тирамоху зимистон гузашта, баҳор омад (*Ф.Ниёзӣ*). 2. Ойқиз ба хона дер баргашт (*Ш.Рашидов*). 3. ...ў дар мағзи беда ва коҳ ва дар зери бандҳои шох даромада руст шуда меҳобид. (*С.Айнӣ*). 4. Вай ҳам газетаи имрӯзаро хонда буд (*Ш.Рашидов*). 5. Аммо то чанд гоҳ, ҳар бор ки хоҳ бой бошад, хоҳ занаш ўро мегиданд, мезадандаш (*С.Айнӣ*). 6. Ўҳу! Тароша ба-

рин дағал шуда истодай-ку! (Ф.Муҳаммадиев). 7. Ҳа Мунира! Давон-давои ба кучо рафта истодай дар ин боронгарӣ? (С.Улугзода).

Машқи 300. Ба феълҳои мутлақ ва давомдор сетоӣ ҷумла тартиб дода, феълҳоро шарҳ диҳед.

СИҒАҲОИ ФЕЪЛ

Шаклҳои феълиеро, ки барои ифодаи муносибати ба амал доштаи гӯянда қорбаст шудаанд, *сиға* мегӯянд. Сиға муносибати гӯяндаро ба амал мефаҳмонад. Аз ин рӯ, феъл шаклан тағйир ёфта, барои ифодаи хабар, эҳтимол, шарту хоҳиш ё амр мусоидат мекунад. Масалан, феъли «рафтанд» ба вукӯъ омадани амалро мефаҳмонад (хабар), вале феъли «рафтагистанд» амали эҳтимолиро ифода мекунад.

Дар забони тоҷикӣ чор сиға ҳаст: **хабарӣ, шартно хоҳишмандӣ, амрӣ** ва **эҳтимолӣ**.

§ 79. СИҒАИ ХАБАРӢ

• Ҷумлаҳоро хонда феълҳоро муайян кунед. Гӯед, ки онҳо ба кадом замон мансубанд ва чӣ гуна муносибати гӯяндаро ба амал (хабар, амр, эҳтимол ё шарту хоҳиш) ифода кардаанд.

1. Роҳила рӯяшро пӯшида ба хона даромада рафт (Р.Ҷалил).

2. Писараш подоро ба чарогоҳ ронда истодааст (Р.Ҷалил).

3. Ба назарам, пиразан ҳам туро дӯст медорад (Р.Ҷалил).

4. То зиндаем, аз шумо миннатдор хоҳем буд (Р.Ҷалил).

Сиғаи хабарӣ ба вукӯъ омадан ё наомадани амалро дар ҳамаи замонҳои феъл ифода мекунад: омад, омада истодааст, меояд, хоҳад омад, наомад, намеояд.

Шаклҳои феълии ин сиға тавассути ба асосҳои замони гузашта ва ҳозира ҳамроҳ гаштани бандакҳои феълӣ ва хабарӣ сурат мегиранд: рафтам, рафтаам, рафта истодааст, меғўям, намеғўяд, мерафтем, хоҳӣ дид.

Машқи 301. Ҷумлаҳоро нависед. Феълҳоро ёфта, замон ва сиғаи онҳоро муайян кунед.

1. Аз гунчишк тарсӣ – арзан накор (*Зарб.*). 2. Хоб пахш кард, хобидам (*С.Айнӣ*). 3. Доруҳои духтур додагиро хӯрдед-мӣ? (*Ҷ.Иқромӣ*). 4. Инак, дар вақти вафоти падарам ман ба дасти модарам ёздаҳмоҳа мондам (*Ҳ.Карим*). 5. Бахти ту акнун гул карда истодааст... (*Ҷ.Иқромӣ*). 6. Аз қади хӯроку аз бари пӯшок мезанаду пул меғундорад (*Р.Ҷалил*). 7. Охир, вай мункир шуда метавонад (*Р.Ҷалил*). 8. Худи ҳамин қайд нишон медод, ки ҳеҷ кор нахоҳад шуд (*С.Айнӣ*).

Машқи 302. Аз масдарҳои зерин феълҳое созед, ки ба шаклҳои гуногуни сиғаи хабарӣ мансуб бошанд.

Н а м у н а: омадан — омадам, меомадам, омада буд, омада истодааст, хоҳад омад.

Рафтан, хестан, хӯрдан, кардан.

Машқи 303. Чор ҷумла тартиб диҳед, ки феълҳояшон ба сиғаи хабарӣ мансуб бошанд.

§ 80. СИҒАИ ШАРТИЮ ХОҲИШМАНДӢ

• Ҷумлаҳоро хонда, ба феълҳои ишоратшуда зеҳн монед. Онҳоро аз ҷиҳати сохт ва тобиши маъноӣ шарҳ диҳед.

1. Меҳнат **кунӣ**, роҳат мебинӣ.

2. Қорӣ Исмавро аз хона бароварданд, ки ба ҳавли худ **равад**.

3. Тўйро ба чор кас маъкул карда **гузаронем**.

4. Об **бошад**, ободонӣ мешавад.

Феълҳои мансуби сиғаи шартию хоҳишмандӣ амалеро ифода мекунам, ки ба вукӯъ омадани он ба майлу хоҳиш ё шарте вобаста аст. Масалан, дар ҷумлаи «Кор кунӣ, нон меҳурӣ» феъли «кор кунӣ» шарти амал (нон хӯрдан)-ро ифода менамояд. Аз ин рӯ, феъли «кор кунӣ» ба сиғаи шартию хоҳишмандӣ мансуб аст.

Шакли феълҳои шартию хоҳишмандӣ аз асоси замони ҳозира бо ҳамроҳ шудани бандаки феълӣ сураат мегирад:

рав+ам, рав+ӣ, рав+ад,

рав+ем, рав+ед, рав+анд.

Шакли сиғаи шартию хоҳишмандиро аорист низ менамояд, ки маънои замони номуайяно дорад: гӯям, гӯӣ, гӯяд, гӯем, гӯед, гӯянд.

Машқи 304. Ҷумлаҳоро хонда маънидод кунед. Феълҳои мансуби сиғаи шартию хоҳишмандиро муайян карда шарҳ диҳед.

1. Меҳнат кунӣ, роҳат мебинӣ. 2. Ҳар пагоҳӣ бо варзиш машғул шавӣ, саломат ва бақувват мешавӣ. 3. Агар дар тахмини худ хато карда бошӣ, ташвиши муфт мекашем. 4. На ин ки ман бо ҳамин риши сафед ту барин кӯдакро фиреб диҳам (*С.Айнӣ*). 5. Агар дар мадрасаи Мири Араб ғалмағали муллоҳоро тамошо мекарда бошам, дар ин ҷо ин ҳам набуд (*С.Айнӣ*).

Машқи 305. Феълҳои дар дохили қавсӣ бударо ба шакли сиғаи шартию хоҳишмандӣ баргардонда, мисолҳоро нависед.

1. (Ғайрат кардан), корро ҳамин рӯз ба охир мерасонем.

2. Асп намегузошт, ки Ҳодибой аз пешаш (рафтан).

3. Ҳамватанон маслиҳат доданд, ки Восеъ ҳозир барои баргаштан ба кӯхистон (шитоб накардан).

4. Шодӣ ҳамин рӯз (омадан)...

Машқи 306. Феълҳоро ба сиғаи шартию хоҳишмандӣ баргардонед ва тасриф кунед.

Дидан, навохтан, сохтан, фиристодан, чидан, нӯшидан, пӯшидан, бархостан, чустуҷӯ кардан.

§ 81. СИҒАИ АМРӢ

• Чумлаҳоро хонед ва ба феълҳои ишоратшуда зеҳн монед. Онҳоро аз ҷиҳати сохт ва шахсу шумора шарҳ диҳед.

1. Ма, меҳмон, чой **бинӯш**.
2. Ту акнун баҳузур **хоб кун**. (*А.Баҳорӣ*).
3. Акнун камтар арзи моро **шунавед** (*Ҷ.Иқромӣ*).
4.вай нақл кунад, шумо **бишнавед!** (*Ҳ.Карим*).

Шаклҳои феълие, ки изҳори хоҳишу илтимос, фармону супориш, даъвату таъкид ва водоркуниро ифода менамоянд, сиғаи амрӣ номида мешавад.

Масалан, дар ҷумлаи «Ту ин китобро хон» феъли «хон» супоришро мефаҳмонад, вале феъли «дароед» дар ҷумлаи «як ба пеши директор дароед» хоҳишро ифода намудааст.

Сиғаи амрӣ амалро ифода менамояд, ки нисбат ба шахси дуум гуфта шудааст. Феълҳои мансуби ин сиға фақат як шахс, яъне шахси дууми танҳо ва ҷамъ дорад. Шахси дууми шумораи танҳои он асоси замони ҳозираи феъл буда, шахси дууми шумораи ҷамъ бо роҳи ба асос ҳамроҳ кардани банди феълӣ (-ед) корбаст мешавад: рав–равед, бин–бинед, гир–гиред, хез–хезед.

Шакли сиғаи амрӣ пешванди **би (-бу)** қабул мекунад: гӯй– бигӯй, рав–биррав, гир–бигир, хез–бихез, бин–бубин, бар–бубар.

Шакли инкории сиғаи амрӣ тавассути пешванди **на-, ма-** сохта мешавад: навис–нанавис, хӯр–нахӯр, шав–нашав, рав–марав, гӯй–магӯй.

Машқи 307. Аз масдарҳои зерин сиғаи амрӣ созед.

Н а м у н а: дӯхтан—дӯз

Нӯшидан, сӯхтан, пӯшидан, тамошо кардан, тамом кардан, бурдан, хӯрдан, рафтан, хестан, гирифтан.

Машқи 308. Ба ҷои сенуктаҳо сиғаҳои амрӣ гузошта, ҷумлаҳоро нависед.

1. Ту ба мо мактуб ...

1. Аз миннат тарсу аз меҳнат натарс. 2. Меҳнат куну тоҷи сари ҳама бош. 3. Об ҳӯрӣ, ҷӯйбор тоза кун. 4. Кабӯтари дубома нашав. 5. Ангура ҳӯру боғашро на-
пурс. 6. Намак ҳӯрдӣ, намакдон нашикан.

3. То баҳор сохта тамом мекардагистем?

Омадагист – омадагистанд

Сигаи эҳтимолӣ дорои замонҳои гузашта, ҳозира ва оянда мебошад: Онҳо шунидагистанд. Борон борида истодагист. Шумо мехондагистед.

Ҳамаи шаклҳои замони сигаи эҳтимолӣ тасриф мешаванд:

Мехӯрдагистам – мехӯрдагистем

Мехӯрдагистӣ – мехӯрдагистед

Мехӯрдагист – мехӯрдагистанд

Машқи 310. Чумлаҳоро нависед. Шаклҳои замони сигаи эҳтимолро муайян карда шарҳ диҳед.

1. Ба ҳама чиз қаҳтӣ биёяд ҳам, ба ҳезум қаҳтӣ намеомадагист (*Ў.Кўҳзод*). 2. Аз дастам биёяд, ягон ёрдам ҳам мерасидагист (*С.Турсун*). 3. Модар аз дер мондани ман хавотир шудагист. 4. Ҳоло дар ағба барф борида истодагист. 5. Шодӣ ба идораи ҷамоа рафта буд, ҳоло ҳам дар ҳамон ҷо будагист (*Ҷ.Иқромӣ*).

Машқи 311. Ба ҷои сенуктаҳо сигаи эҳтимолӣ гузошта, чумлаҳоро нависед.

1. Рӯйи осмонро абри ғавс фаро гирифтааст, борон ... 2. Гулмоҳ дар таътили тобистона ба пеши мо ... 3. Ҳаво бегоҳ кушода ... 4. Шумо имрӯз дар ҳамин ҷо ...? 5. Шумо китоби таъинкардаи маро ... ? 6. Мактуби ту баъди ду-се рӯз ба хоҳарат рафта ...

Машқи 312. Сигаи хабариро ба сигаи эҳтимолӣ баргардонда, чумлаҳоро нависед.

1. Ин садои гунбур-гунбури бисёр бадҳайбат Ёдгори аз хобаш бедор кард.

2. Бахти Мирзолатиф тофту ба заводи равған ба кор даромада тавонист.

3. Ҳамроҳи Давлатов сар-сари замини хоҷагии ҳамсояшон мерафтем. 4. Ашӯр сари аспро ба тарафи кўҳ гардонд. 5. Аз ин муомилаи дурушт Салимбой ва Гулрӯ тамом хайрон шуда, ба Пўлод нигоҳ карданд.

Машқи 313. Ба шаклҳои замони сигаи эҳтимолӣ (гузашта, ҳозира, оянда) дутоғӣ чумла тартиб диҳед.

Феълҳо аз ҷиҳати сохт ба се гурӯҳ чудо мешаванд: содда, сохта ва таркибӣ.

83. ФЕЪЛҲОИ СОДДА

• Чумлаҳоро хонда, ба феълҳои ишоратшуда тавачҷӯх намоед. Таркиби онҳоро муайян кунед.

1. Ҳақиқатан, он муллоро писари шумо **ғалтонд** (*С.Айнӣ*).

2. Агар аз гапи ман барой, **мезанам** (*С.Айнӣ*).

3. Падарам аз ман **мепурсид** ва ман ҷавоб медодам (*С.Айнӣ*).

4. Биё, додарам, ҳар ду як гӯштин **бигирем** (*Ф.Мухаммадиев*).

Феълҳое, ки танҳо аз як асос иборатанд, феълҳои содда ном дорад: гир—гирифт, бар—бурд, рав—рафт, хӯр—хӯрд, дор—дошт...

Феълҳои содда пешвандҳои шаклсози **ме-, би- (бу-)** ва бандакҳои шахсӣ гиранд ҳам, феълҳои содда ҳисоб мешаванд: бихонд, меравам, мебурд, медиҳӣ, бидеҳ, бубин, бубар ...

Машқи 314. Чумлаҳоро хонед. Феълҳои соддаро навишта, таркиби онҳоро муайян кунед.

Н а м у н а: ме—рав—анд.

1. Талабагон матнро хомӯшона мехонданд.
2. Он рӯз аз субҳ то шом беист барф борид.
3. Бирав, писарам, шолиро мо худамон мекӯбем.
4. Ҳавлӣ мерӯфтам, об меовардам, ҳезум мечидам.
5. Ҳофиз ба рафиқонаш ростӣ гапро гуфт.
6. Кош, Моҳ мебаромад.

Машқи 315. Ба ҷои сенуқтаҳо феълҳои соддаи мувофиқ гузошта, чумлаҳоро нависед.

1. Насими фораи ...
2. Борон бошиддат ...
3. Рамаҳи

Н а м у н а: бубинї — бу (нешванд), бин (асос), -ї (бандак).

Машқи 317. Бист феъли содда нависед, ки даҳтояш асоси замони гузашта ва даҳтои дигараш асоси замони ҳозира дошта бошанд.

- Ба феълҳои ишоратшудаи ҳар ду сутун зехн монда, фарқи онҳоро аз ҷиҳати сохт муайян кунед.

1. Ба назди модар писар
даромад.

2. Далер дар роҳ ба раис
вохӯрдааст.

3. Ҳамаи ниҳолҳои ши-
нондаатон **сабзиданд.**

4. Фаррух омада иҷрои
корро тезонид.

148 Книга предоставлена исключительно в образовательных целях
UZEDU.ONLINE

ванди «бар» аз асосҳои замони ҳозира (дор) ва гузашта (дошт) сохта шудаанд, вале феълҳои «сабзид» ва «сабзон» тавассути пасвандҳои **-ид** ва **-он** аз сифат (сабз) сохта шудаанд.

Феълҳое, ки бо воситаи пешванду пасвандҳои феълсоз аз асосҳои феълӣ ва исму сифат сохта шудаанд, феълҳои сохта ном доранд.

Феълҳои сохта бо роҳҳои зерин сохта мешаванд:

1. Аз асосҳои замони ҳозира ва гузаштаи феълҳо бо воситаи пешвандҳои феълсоз (**бар-, дар-, фур- (фар-), во-, боз-**): бардор, бардошт, даргирифт, фуromaд–фаромад, бозгашт, вохӯрд, вохӯред...

2. Аз асоси замони ҳозираи феълҳо бо пасванди **-он**: хон–хонон, дав–даvon, навис–нависон, хез–хезон, рез–резон, шин–шинон...

3. Аз исму сифат тавассути пасванди **-ид**: сабз–сабзид, хушк–хушкид, ракс–раксид, чанг–чангид, хоб–хобид.

Шарҳ: Дар сохтани баъзе феълҳои сохта пасвандҳои **-он** ва **-ид** дар шакли **-онид** истифода мешавад: тез–тезонид, хушк – хушконид, сабз–сабзонид, дав–даvonид, печ–печонид, хоб–хобонид.

Гоҳо «и» фуруғузур шуда, «**-онид**» дар шакли ноқис (**-онд**) меояд: раксонд, хушконд, даvonд, тезонд, сабзонд, печонд...

Машқи 318. Аз исму сифатҳои зерин феъл сохта, бо онҳо ҷумла тартиб диҳед.

1. Ракс, чанг, хоб
2. Тез, сабз, хушк

Машқи 319. Ҷумлаҳоро нависед. Феълҳои сохтаро муайян намуда, шарҳ диҳед.

1. Баъди як моҳ Аҳмадбек аз саф баргашт (*Ф.Мухаммадиев*). 2. Ва ба ҳаёлаш дарҳол зарбулмасали машҳури халқ «аввал пурсиш, баъд кўшиш» даррасид (*Ҳ.Карим*). 3. Милитсионерҳо сағҳоро ронда, онҳоро боздоштанд (*Ҷ.Иқромӣ*). 4. Гоҳо аспакие ё аробае

Машқи 320. Ҷумлаҳои хонда, феълҳои сохтaro муайян кунед. Онҳо ба дафтаратон навишта шарҳ диҳед.

1. Ин чавон дар пеши назари худамон сабзид. 2. Он шаб ҳар яке аз аҳли оила бо як фикре ва ба як ҳаёле хобиданд (*Ҷ. Иқромӣ*). 3. Ситораи субҳ ба ҳоли инҳо мезавқид (*Ҳ.Карим*). 4. Ин гапи Гулбону шавҳарашро тамоман дар ҳайрат мононд (*Ҳ.Карим*). 5. Симои Озодаи имрӯзаро, андак бошад ҳам, ба ман шиносонд. 6. Шаббода қувват гирифта, ба хирманҷой бўйи пудина ва шувваси мавҷҳои Ванҷобро мерасонид (*Ф.Муҳаммадиев*).

Машқи 321. Бо пешванду пасвандҳои феълсоз феъл созед ва бо онҳо ҷумла тартиб диҳед.

**Феълхое, ки аз феъли асосию феъли ёвар ё аз чузъи ном-
мию феъли ёридиҳанда таркиб ёфтаанд, *феълҳои таркибӣ*
ном доранд. Масалан, феъли «омада буд» аз феъли асосӣ
(омада) ва феъли ёвар (буд), вале феъли «тамошо кард»
аз чузъи номӣ – тамошо (исм) ва феъли ёридиҳанда (кард)
таркиб ёфтааст.**

Феълҳои таркибӣ бо эътибори таркиби сарфиашон ба ду гурӯҳ чудо мешаванд: феълҳои таркибии феълӣ ва феълҳои таркибии номӣ.

§ 85. ФЕЪЛҲОИ ТАРКИБИИ ФЕЪЛӢ

- Ба феълҳои таркибии ишоратшуда зехн монда, феълҳои асосӣ ва феълҳои ёвари онҳоро муайян кунед.

1. Лукмаҳои нон гулӯяшро **хорошида** гузаштанд.
2. Шукӯров сари калони сермӯяшро **чӯнбонда** монд.

3. Дугонаҳоятон махсус барои ҳамин маросим фатирҳои рӯғанин **пухта оварданд**.

4. Мо то он вақт ҳурокамонро **хӯрда шуда будем**.

Феълҳое, ки чузҳои таркибиашон аз феъли асосӣ ва феъли ёвар иборатанд, *феълҳои таркибии феълӣ* номида мешавад: омада будам, рафта истода буд, задан гирифт, гуфта шудам, нишаста будам, гирифта буд.

Дар ин навъи феълҳои таркибӣ одатан чузӣ аввал соҳибмаъно буда, дар шакли феъли ҳол (рафта) меояд. Чузӣ дуҷумла бошад, феъли ёварест, ки дар шакли тасрифӣ (будам, будӣ, буд...) истифода мешавад: рафта будам, рафта будӣ, рафта буд...

Ба сифати феъли ёвар феълҳои «будан», «истодан», «баромадан», «бурдан», «гаштан», «гирифтан», «дидан», «додан», «мондан», «нишастан», «омадан», «фиристодан», «шудан» ва ғайра истифода мешаванд: баромада истодан, хонда баромадан, гирифта бурдан, хӯрда гаштан, бароварда гирифтан, санчида дидан...

Машқи 322. Чумлаҳоро нависед. Феълҳои таркибии феълро муайян намуда шарҳ диҳед.

1. Мо то он вақт ҳурокамонро хӯрда шуда будем (*Ҳ.Карим*). 2. Чор километр ҷойро дар бадали ҳашт рӯз канда шуданд (*Ҳ.Карим*). 3. Мирак ҳам ба майдони назди Саройи Чой расида омад (*Ҷ.Иқромӣ*). 5. Номи мо ҳам як бор – ним бор ба рӯзнома баромада истад-дия (*Ҳ.Карим*).

Машқи 323. Аз масдарҳои зерин бо воситаи феълҳои ёвар феъли таркибии феълӣ созед. Бо феълҳои сохтаатон чор ҷумла тартиб диҳед.

Гуфтан, навиштан, хондан, рӯфтан, дидан, омадан, харидан.

Машқи 324. Феълҳои зеринро ба сифати феъли ёвар истифода карда феъли таркибии феълӣ созед. Бо феълҳои сохтаатон шаш ҷумла тартиб диҳед.

Гирифтан, додан, истодан, мондан, овардан, шудан, кардан.

Машқи 325. Феълҳои дар қавсайн додашударо истифода бурда, ҷумлаҳои навиҷед. Феълҳои интиҳобкардаатонро аз ҷиҳати сохт шарҳ диҳед.

1. Дар охир арӯсу домод ҳам барои хурсандии меҳмонон навбат ба навбат таронаҳо ... 2. Зебини-со қоҳ-қоҳ зада ... 3. Шафеъ гуфт, ки ҳамон коғазро ... 4. Ду бор садтоғӣ ... 5. Муҳаббат ба баста синча карда, мактубро ... 6. Барои бачаҳо аз бозор мева ...

(шумурда баромадан, харида овардан, хонда додан, хонда дидан, хандида фиристондан, бароварда гирифтандан).

§ 86. ФЕЪЛҲОИ ТАРКИБИИ НОМӢ

- Ба феълҳои таркибии ҳар ду сутун зехн монда, онҳоро аз ҷиҳати таркиб муқоиса кунед. Фарқи феълҳои таркибии сутуни дуҷумро аз сутуни якҷум муайян намоед.

1. Гуфта мегашт, омада
мондан.

2. Хоҳад хонд, хоҳад гирифт.

3. Хондан меҳоҳад, хондан гирифт.

1. Кор кардан, чашм андохтан.

2. Сафед кардан, хунук шудан.

3. Як шудан, як кардан.

Феълҳое, ки аз ҳиссаҳои гуногуни нутқ ва феълҳои ёридиҳанда таркиб ёфтаанд, *феълҳои таркибии номӣ* номида мешавад.

Феълҳои таркибии номӣ аз ду ҷузъ: ҷузъи номӣ (ягон ҳиссаи номии нутқ) ва ҷузъи феълӣ (феъли ёридоханда) таркиб ёфтаанд. Масалан, феъли таркибии номии «кор кардан» аз ҷузъи номӣ –исм (кор) ва ҷузъи феълӣ–феъли ёридоханда (кардан) таркиб ёфтааст.

Чузӣи номии феълҳои таркибии номӣ чузӣи асосӣ ва

сохибмаъно буда, чузъи феълӣ аз феълҳои ғридиҳанда иборат аст: қадам гузоштан, ҷавоб гардондан, қасос гирифтан, босавод кардан, сиҳат шудан, як кардан.

Машқи 326. Ҷумлаҳоро нависед. Феълҳои таркибии номро муайян намуда, таркиби сарфиашонро шарҳ диҳед.

1. Мо барои бахт, барои саодати худамон ва насли ояндаамон кор мекунем (*Ҳ.Карим*). 2. Дар баъзе ҷойҳо ханӯз ҳам дуд фаввора мезад (*Ҷ.Иқромӣ*). 3. Садои тор баланд шуд (*Ф. Муҳаммадиев*). 4. Дар симои оқилонаи ӯ аломати ҳузн намоён гашт (*Ҷ.Иқромӣ*). 5. Ин хандаи болохонадор Солеҳро боз оташинтар кард (*Ҳ.Карим*). 6. Раву бахти худро ҷустуҷӯ кун (*Ҷ.Иқромӣ*).

Машқи 327. Ба ҷойи сенуктаҳо феълҳои таркибие гузоред, ки аз исму феълӣ ғридиҳанда таркиб ёфта бошанд.

Н а м у н а: Сармои зимистон оби кӯлмакҳоро ях кунонд.

1. Сармои зимистон оби кӯлмакҳоро ... 2. Писар ҳамон воқеаҳои дар вақти сафар дидаашро ба падараш ... 3. Бачагон дар атрофи омӯзгор ... 4. Онҳо имрӯз ду тракторро ... 5. Вай монда нашуда... 6. Рӯзи гузашта филми навро ... 7. Талабагон супориши омӯзгорро...

Машқи 328. Бо калимаҳои зерин феълҳои таркибӣ сохта, таркиби сарфиашонро шарҳ диҳед.

Ғайрат, тайёр, тамом, ғалаба, хунук, гарм, хурсанд, сафед, таъсир, тамошо.

Машқи 329. Ҷумлаҳоро нависед. Ба зерин феълҳои таркибии номӣ хат кашида маънидод кунед.

1. Комил сурудхониро нағз медид. 2. Барвакт омадани Аҳмад гап доштааст. 3. Дирӯз боз намак начашидаам.

- Ба феълҳои ҳар ду сутун тавачҷӯх намоед. Гӯед, ки онҳо бо кадом пешванду пасвандҳо сохта шудаанд.

1. Бардоштан, даргирифт, баргашт.	1. Раксид, сабзид, хобид, хушкид.
2. Боздошт, бозгашт, во-хӯрд, voracitas.	2. Давон, хушкон, хобон, раксон.
3. Фуромад, фаровард, фаромад.	3. Расонид, кашонид, равонд, сӯзонд.

Пешвандҳои **-бар, -дар, -боз, -во, -фур** (қаринааш **-фар-**) пешвандҳои феълсоз буда, аз асосҳои феълӣ, феъл месозанд. Масалан, феълҳои «баркан» ва «барканд» – баркандан аз асосҳои замони гузашта ва ҳозираи феъли «кандан» (кан–канд) сохта шудаанд.

Бо илова шудани пешвандҳо маънои феъл тағйир меёбад. Масалан, аз асоси замони гузаштаи феъли «омадан» —омад тавассути пешвандҳои **бар-, дар-, фур-, (фар-)** феълҳое сохта мешаванд, ки самти ҳаракати иҷрокунандаи амалро ифода менамоянд: баромадан —маънои ба боло, даромадан — ба дарун, фуromoмадан ё фаромадан ба поён ҳаракат доштани иҷрокунандаи амалро ифода мекунанд.

Пасвандҳои **-ид, -он, -онид** (шакли ноқисаш **-онд**) пасвандҳои феълсоз буда, аз асоси феълӣ ва исму сифат феъл месозанд: каш–кашон–кашонид–кашонидан, дав–даvon–даvонд, даvондан; рақс–рақсон–рақсонд–рақсонид–рақсондан; тез–тезон–тезонид–тезонидан...

Машқи 330. Ҷумлаҳоро нависед. Феълҳои бо пешвандҳои феълсоз сохташударо муайян карда шарҳ диҳед.

1. Ҳар се аз ҷо бархоста, берун баромаданд (*Ҷ.Икромӣ*). 2. Кампир баромада рафту пас аз дақиқае Насимҷон ба хона даромад (*Ҷ.Икромӣ*). 3. Синааш, чун дами оҳангарӣ пасту баланд мешуд, оҳиста–оҳиста гӯё аз ҳаракат бозмонд (*Р.Ҷалил*). 4. Он марди ношинос худро сайёҳ вонамуд. 5. Ҳар ду ба қишлоқ фурумаданд (*Р.Ҷалил*).

Машқи 331. Ҷумлаҳоро хонед. Феълҳои бо пасвандҳои феълсоз сохташударо нависед. Онҳоро аз ҷиҳати таркиби сарфиашон шарҳ диҳед.

1. Вай ҷӣ тавр кард, накард, ки куртаашро аз китфаш фуруваронд (*Р.Ҷалил*). 2. Боди маҳини субҳи баҳор мӯйҳои чингилаи ўро мерақсонд. 3. Ба таги кўрпа даст андохту палмосид (*Ҳ.Карим*). 4. Пирамарди посьон дар пеши мошини ғаллакўбӣ ба рўйи нимкати симинаш ором меҳобид (*Ф.Муҳаммадиев*). 5. Заҳроро дар он канори ҳавз, зери дарахти бед шинонд (*Ҳ.Карим*). 5. Аз дасти паҳлавони навбаромад Муҳаммадмуроди ҳангоматалаб чанд бор шуд, ки маърақаҳои хурсандӣ барои ў бо парешонӣ ва нохушӣ анҷомидааст (*Ф.Муҳаммадиев*).

Машқи 332. Аз асосҳои феълҳои зерин бо воситаи пешвандҳои феълсоз феъл созед. Феълҳои сохтаатонро аз ҷиҳати маънӣ ва таркиби сарфӣ шарҳ диҳед.

Н а м у н а: доштан—бардоштан—боздоштан.

Омадан, хондан, овардан, ҷастан, расидан, мондан, гузаштан, доштан, хўрдан, нашудан, овардан.

Машқи 333. Аз исму сифатҳои зерин тавассути пасвандҳои феълсоз феъл созед. Онҳоро аз ҷиҳати маънӣ ва таркиби сарфӣ шарҳ диҳед.

Рақс, ҷанг, ҷиҳоз, ором, завқ, сабз, тез.

§ 88. ИМЛОИ ФЕЪЛ

Феълҳо ба тариқи зайл навишта мешаванд:

I. Якчоя навишта мешаванд:

1. Пешвандҳои феълсози **бар-** дар-, **фур-** (фар-), **во-** боз- бо феъл: даромадан, баромадан, бархостан, баргаштан, фуromадан (фаромадан), вохӯрдан, бозгаштан, бозмондан...

Шарҳ: «во» ва «боз» чун калимаи мустақил ба маънои кушода ва ифодаи такрор аз феъл чудо навишта мешаванд: во кардан, во гузоштан, боз гардидан, боз хондан, боз омадан.

2. Пешвандҳои шаклсози **би- (бу-), на- (ма-), ме-,** ҳамебо феъли тасрифӣ: бирав, бигуфт, нахост, марав, меравад, медавид, дарнамегирад, барнахост, дарнамеафтад, ҳамеояд...

Шарҳ : пешванди **на-** дар шакли кўтоҳшуда (дар назм) бо нимтире навишта мешавад: н-омӯзад, н-омад, н-осояд...

3. Бандакҳои феълӣ (**-ам, -ӣ, -ем, -ед, -анд**) ва хабарӣ (**-ам, -ӣ, -ем, -ед, -анд**) бо калимаи пеш аз худ: хондам, хондӣ, хондем, хондед, хонданд; коргарам, коргарӣ, коргарем, коргаред, коргаранд.

4. Бандаки хабарии шахси сеюми танҳо (**аст**) бо сифати феълӣ (феълҳои наклӣ) якҷоя (хондааст, гуфтааст, дидааст), вале аз ҳиссаҳои номии нутқ, ҷудо навишта мешавад: коргар аст, доно аст, довталаб аст, пешқадам аст...

Шарҳ: шакли ноқиси бандаки хабарии «**аст**» (**ст**) бо калимаи пеш аз худ якҷоя навишта мешавад: мардест, шахсест, хонданист, гуфтанист...

II. Чудо навишта мешаванд:

1. Ҷузъҳои феъли таркибӣ: даъват кардан (даъват намудан, даъват шудан, сафед кардан (сафед шудан), хафа кардан (хафа шудан), хандида истодан, хонда истода бу-

дан, сурх шудан, як шудан, омада мондан, хўрдан гирифт-тан...

2. Ҷузъҳои феъли таркибии номии пешоянддор: аз бар кардан, аз ёд кардан, ба ҷо овардан, ба амал овардан, дар ғазаб шудан, ба шўр омадан, умр ба сар бурдан, дар бар гирифтан, ба воя расидан, ба кор бурдан...

Машқи 334. Ҷумлаҳоро хонда, феълҳояшонро муайян кунед. Онҳоро ба дафтаратон навишта, имлояшонро шарҳ диҳед.

1. Насими баҳорӣ маро навозишкунон аз олами хаёлҳо мебарорад (*С.Гулчехра*). 2. Қодирову соҳибхона пасу пеш фурумада, ба ҳавлӣ даромаданд (*Р.Ҷалил*). 3. Насимҷон давида рафта, холаашро бардошта гирифт ва садқаю балогардон шуда, ба хона дароварду ба замин гузошт (*Ҷ.Иқромӣ*). 4. Бо шунидани ин суханони ман Қорӣ-ишкамба аз роҳ рафтан бозистод (*С.Айнӣ*). 5. Мард ба тарафи духтарак ҳам шуда, аз куттие, ки дар поёни кабина, дар муқобили ӯ воқеъ буд, сачокеро баровард (*Ф.Муҳаммадиев*).

Машқи 335. Ҷумлаҳоро нависед. Феълҳои таркибро муайян намуда, имлои онҳоро шарҳ диҳед.

1. Дар баъзе ҷойҳо ҳанўз ҳам дуд фаввора мезад (*Ҷ.Иқромӣ*). 2. Ин пешбиниҳои онон рост баромад (*Ҳ.Карим*). 3. Маъмурияти корхона ҳурмати коргарони содиқи худро ба ҷо овард (*Ҳ.Карим*). 4. Девоҳояш бо нақшҳои кандакорӣ ва гулҳои гуногун зебу зинат дода шуда буд (*С.Айнӣ*). 5. Пайдо шудани одами ношиносро ба хотир оварда, аъзои баданаш вичиррос зада рафт (*Ф.Ниёзӣ*). 6. Дигар чизе нагуфта бадар рафт (*Ф.Муҳаммадиев*).

Машқи 336. Ба феълҳои зерин зехн монед. Аввал феълҳои сохта баъд феълҳои таркибро ба дафтаратон нависед. Ба имлои феълҳо маълумот диҳед.

Бардоштан, дўст доштан, гуфта мондан, фаромадан,

Нақшаи таҳлил:

1. Кадом ҳиссаи нутқ аст, ба кадом савол ҷавоб мешавад ва вазифааш дар ҷумла.

2. Аломатҳои сарфӣ:

а). Замон – гузашта, ҳозира, ҳозира– оянда.

б). Тарзи фоилӣ ё мафъулӣ, бевосита ё бавосита;

в). Феъли гузаранда ё монда;

г). Сигаи хабарӣ, шартию хоҳишмандӣ, амрӣ ё эҳтимолиӣ;

д). Намуди мутлак ё давомдор;

е). Аз ҷиҳати сохт – содда, сохта ё таркибӣ;

ё). Агар таркибӣ бошад, хелаш – феъли таркибии феълӣ ё феъли таркибии номӣ.

Намунаи таҳлил:

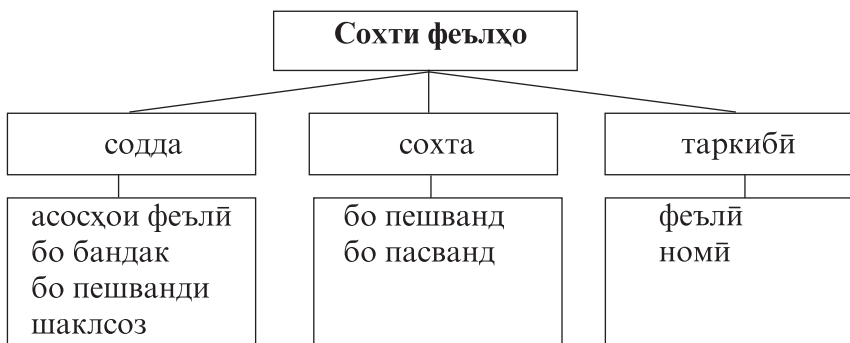
Дар кўхҳои баланд шахру қалъаҳо сохтанд.

Таҳлили шифоҳӣ	Таҳлили хаттӣ
Калимаи сохтанд феъл аст, чунки амалро ифода карда, ба саволи <i>чӣ кор карданд?</i> ҷавоб мешавад. Дорои чунин аломатҳои сарфист: замони гузаштаи наздик, тарзи ғоилӣ, бевосита, феъли гузаранда, сифаи хабарӣ, намуди мутлақ, аз ҷиҳати сохт – содда. Ба вазифаи хабар омадааст.	Сохтанд – феъл аст, зеро ки: 1. Амалро ифода мекунад; 2. Ба саволи <i>чӣ кор карданд?</i> ҷавоб мешавад. 3. Замонаш – гузаштаи наздик; 4. Тарзаш – ғоили бевосита; 5. Феъли гузаранда; 6. Сифааш – хабарӣ; 7. Намунаш – мутлақ; 8. Аз ҷиҳати сохт – содда.

Машқи 337. Ҷумлаҳоро хонед. Феълҳои ишоратшударо ба дафтаратон навишта, таҳлили хаттӣ кунед.

1. Шўълаи Офтоб **намесўзонад**, **намегудозад**, балки фақат ҳамчун меҳри падару модар ба фарзанди дилбанд гарм–гарм **навозиш мекунад** (С.Улугзода). 2. Обҳои шаффофи ҷўйҳо ҳам бо барг **пўшида шудаанд** (Ҷ.Иқромӣ). 3. Аз фойтун се нафар одамони ҳарбӣ **фа-ромаданд...** (Ҷ.Иқромӣ).

Машқи 338. Нақшаро аз назар гузаронида бо мисолҳо шарҳ диҳед.

Савол ва супоришҳо:

1. Феъли мондаро таъриф кунед. Мисолҳо биёред.
2. Кадом феълҳо гузарандаанд? Мисол гӯед.
3. Тарзи фоилӣ ва мафъулиро бо мисолҳо шарҳ диҳед.
4. Феълҳои мутлақ ва давомдор чӣ гуна амалро ифода мекунанд? Мисол гӯед.
5. Сиғаи феълро таъриф кунед. Мисол биёред.
6. Феъл чанд сиға дорад? Бо мисолҳо фаҳмонед.
7. Сиғаи хабариро таъриф кунед. Мисол гӯед.
8. Вазифа ва сохти сиғаи шартию хоҳишмандиро гӯед. Мисолҳо биёред.
9. Сиғаи амрӣ чӣ гуна амалро ифода мекунад? Мисол гӯед.

10. Фарқи сиғай эҳтимоли аз дигар сиғаҳо дар чист? Мисолҳо биёред.
11. Феълҳо аз чихати сохт чанд хел мешаванд? Мисол гӯед.
12. Фарқи феъли сохта аз феълҳои содда дар чист? Бо мисолҳо фаҳмонед.
13. Феълҳои таркибӣ аз кадом чузъҳо иборатанд? Мисолҳо биёред.
14. Феъли таркибии номӣ аз феъли таркибии феълӣ чӣ фарқ дорад? Мисол гӯед.
15. Пешвандҳои феълсозро номбар кунед. Мисолҳо биёред.
16. Кадом пасвандҳо феълсозанд? Бо мисолҳо фаҳмонда диҳед.
17. Кадом пешвандҳо шаклсозанд? Мисолҳо биёред.
18. Имлои феълҳоро бо мисолҳо фаҳмонда диҳед.
19. Дар бораи тарзи таҳлили феълҳои тасрифӣ чихоро медонед?
20. Феъли «тамошо кард»-ро таҳлили хаттӣ кунед.

ФЕЪЛҲОИ ҒАЙРИТАСРИФӢ

Ҳамаи шаклҳои феълӣ ба ду гурӯҳи калон ҷудо мешаванд: феълҳои тасрифӣ ва феълҳои ғайритасрифӣ.

1. Феълҳои тасрифӣ. Ин гуна феълҳо бо бандакҳои шахсии феълӣ ва хабарӣ тасриф шуда, дорои аломатҳои гуногуни сарфӣ (шахсу шумора, замон, тарз, сиға ва намуд) мебошанд. Дар ҷумла одатан хабар шуда меоянд.

2. Феълҳои ғайритасрифӣ. Ба феълҳои ғайритасрифӣ шаклҳои тасрифнашавандаи феъл мансубанд. Ин гуна феълҳо бо бандакҳои шахсии феълӣ ё хабарӣ тасриф намешаванд. Ба ин гурӯҳи феълҳо масдар, сифати феълӣ ва феъли ҳол мансубанд. Онҳо баробари соҳиб будан ба баъзе аломатҳои дастурии феъл дорои хусусиятҳои исм (масдар), сифат (сифати феълӣ) ва зарф (феъли ҳол) низ мебошанд. Аз ин рӯ, масдар ба исм, сифати феълӣ ба сифат ва феъли ҳол ба зарф монанданд.

- Навиштан, омадан, хоб рафтан, супурдан, бардоштан, даргирифтан, тамошо кардан, ёд гирифтан, хунук хӯрдан, аз ёд кардан, аз даст додан, навишта мондан.

Масдар бо хусусиятҳои луғавӣ ва дастуриаш дорои аломатҳои ҳам феъл ва ҳам исм мебошад. Масдарҳо амалу ҳолатро ифода мекунанд ва дорои намуд, тарз буда, гузарандаю монда мешаванд, бинобар ин аз ин ҷиҳат ба феъл мансубанд. Аз тарафи дигар, масдарҳо номи амал (исми амал) буда, монанди исмҳо шакли ҷамъ дошта, бандакҷонишинҳоро қабул мекунанд ва бо пешоянду пасояндҳо меоянд, ки аз ин ҷиҳат ба исмҳо қаробатдоранд. Масалан, масдари «хандидан» ҳолатро ифода мекунад, намудаш мутлақ, тарзаш ғоилӣ буда, масдари монда мебошад. Аз ҷониби дигар, номи ҳолат буда, дар шакли ҷамъ (хандиданҳо) омада, бандакҷонишин (хандиданаш) ва пешоянду пасояндҳо (аз хандидан, хандиданро) қабул мекунад. Феълҳо дар луғатҳо дар шакли масдар оварда мешаванд.

1. Сохта шудани стансияи электрикии Қайроққум манбаи чунин қувваи фаровонро ба амал овард (*А.Деҳотӣ*). 2. Вай аз чоштгоҳ то вақти аз дўкони саррофӣ гашта омадани шавҳараш ғел зада хоб мекард (*Р.Чалил*). 3. Дарвоза кушода шудан замон як нафар

савор ба сарой даромад (*С.Айнӣ*). 4. Холо ту танҳо дар майдони гўштингирӣ баромада, чӣ гуна ғалтондани як чавони монанди худатро медонӣ (*С.Айнӣ*).

Машқи 340. Мақолҳоро ба дафтаратон навишта, масдарҳоро муайян кунед. Гўед, ки масдар ба вазифаи кадом аъзои ҷумла омадааст.

1. Сад задани сўзангар, як задани оҳангар. 2. Омадан ба иродат рафтан бо иҷозат. 3. Давидани гўсола то дари каҳдон. 4. Мардӣ ҷои худ шинохтан аст. 5. Сафар кардан – ҷаҳон дидан.

Машқи 341. Масдарҳои «бардоштан», «орзу кардан», «сурх шудан», «дўст доштан» -ро истифода бурда чор ҷумла нависед. Гўед, ки ин феълҳо кадом маъноҳо (амал, ҳаракат ва ҳолат) -ро ифода кардаанд.

Машқи 342. Бо феълҳои зерин масдар сохта, асос ва масдарро аз ҷиҳати ифодаи маънӣ шарҳ диҳед. Гўед, ки масдарҳо бо кадом унсур сарфӣ сохта мешаванд.

Хонд, рафт, рехт, сўхт, дод, бурд, дошт, овард, гузашт, гузошт, чид, кошт, даромад, баромад, вохўрд, бозгашт.

§ 91. СОХТИ МАСДАР

Масдар аз асоси замони гузаштаи феълҳо бо воситаи пасванди **-ан** сохта мешавад: хонд+ан – хондан, гуфтан, дидан, чидан, хўрдан.

Масдар аз ҷиҳати сохт се хел мешавад: *содда, сохта, таркибӣ*.

Масдари аслий, ки аз асосу пасванди -ан сохта шудааст, масдари содда ном дорад: хестан, рафтан, гуфтан, навиштан, хондан, додан..

Масдарҳое, ки дар таркибашон пешванд ё пасванди феълсоз доранд, масдарҳои сохта мебошанд: баромадан, фууромадан, даргирифттан, вохўрдан, давидан, давондан, номидан, фаҳмидан, сабзидан, мукофотонидан, чарондан.

Масдархое, ки аз феълҳои таркибӣ тавассути пасванди -ан сохта шудаанд, масдарҳои таркибӣ мебошанд: кор кардан, кишт кардан, як шудан, аз бар кардан, дар бар гирифтан, нигоҳ доштан, хонда баромадан, хӯрда дидан, даромада мондан, расида омадан...

Шакли инкории масдарҳо бо воситаи пешванди феълӣ **на** сохта мешавад: **нарафтан, нагуфтан, натавоништан, дарнагирифттан, вонахӯрдан, набаромадан, тамом нашудан, шитоб нанамудан, хонда набаромадан.**

Машқи 343. Масдарҳои зеринро аз ҷиҳати сохт ба ҳелҳо чудо карда, ба дафтаратон бо тартиби зерин нависед:

1. Масдарҳои содда: –
2. Масдарҳои сохта: –
3. Масдарҳои таркибӣ: –

Омадан, сӯхбат кардан, даромада омадан, баргаштан, хондан, даромадан, хестан, шудан, вохӯрдан, тамошо кардан, сайр кардан, нишастан, сабзидан, рақсидан, давондан, хушкондан, додан, давида рафтан.

Машқи 344. Масдари таркиби ҷумлаҳоро муайян кунед ва онҳоро аз ҷиҳати сохт шарҳ диҳед.

1. Шеър хондан ва онро фаҳмидан осон нест, духтарам (*Ҷ.Иқромӣ*). 2. Ҳар рӯз як ош пухта, як касро зиёфат кардан кори душвор нест (*С.Айнӣ*). 3. Баъзан онҳоро ёфта гирифттан ҳам мумкин аст (*Ҷ.Иқромӣ*). 4. Баъд аз 5 дақиқа ба замин хобидан сар бардошта чорзону нишаст (*С.Айнӣ*). 5. Ўро дидан ҳамоно як қадам қафо гашт (*Ф.Ниёзӣ*). 6. Ҳозир ба роҳ баромадан барои ту хатарнок аст (*С.Айнӣ*).

Машқи 345. Бо масдарҳои содда, сохта ва таркибӣ дутогӣ ҷумла тартиб диҳед. Масдарҳои интиҳобкардаатонро аз ҷиҳати сохт шарҳ диҳед.

• Ба масдарҳои ишоратшуда зеҳн монда, хусусиятҳои исмӣ ва феълии онҳоро муайян кунед.

1. Дар вақти ба хонаи бой **омадани** мулозими қозӣ ва миршаби туман, амлоқдор Абдусаттор ҳам дар ҳамон ҷо будааст (*С.Айнӣ*).

2. Аз кор гашта ба хавлӣ **даромадан** замон чашмам ба Муллофозил афтид (*Р.Ҷалил*).

3. Дар ҳангоми аспҳояшонро **баста истодани** онҳо аз даруни яке аз хонаҳои сиёҳ як зани пирсол баромада омада онҳоро пешвоз гирифт (*С.Айнӣ*).

Масдарҳо дорои хусусиятҳои номӣ ва феълӣ мебошанд. Масдар дорои хусусиятҳои феъл аст. Масдарҳо:

1. **Гузаранда** (навиштан, гирифтан, шунидан) ва **монда** (давидан, нишастан, омадан) мешаванд;

2. **Дорои тарзи фоилӣ** (фаҳмидан, хондан, гирифтан) ва **мафъулӣ** (кушода шудан, гирифта шудан, ғарқ шудан) мебошанд;

3. **Мутлақ** (гирифтан, дидан, омада мондан) ва **давомдор** (омада истодан, баргашта истодан, карда гаштан) шуда метавонанд.

Масдар бо хусусиятҳои номии худ ба исм наздик аст. Масдарҳо:

1. **Шакли чамъ мегиранд**: Гулбибӣ як ғунчаи ношукуфтае буд, ки умеди як олам шукуфтанҳо дар дил дошт... (*С.Айнӣ*).

2. **Бо пешоянду пасояндҳо омада метавонанд**: Ман бо дидани ин ҳол аз ошхӯрӣ даст кашидам. Баъд аз ин аз таърифи арбоб ва ӯ ҳеч зулм ва осебе нарасиданро ваъда доданд (*С.Айнӣ*).

3. **Бо бандакҷонишинҳо меоянд**: Зайнаб, омаданат нағзу рафтанат бад-дия (*С.Улугзода*).

4. **Бо шумораҳои миқдорӣ ва ҷонишинҳои таъинӣ низ мавриди истифода қарор мегиранд**: Сад задани сӯзангару як задани оҳангар (*Зарб.*). Зеро либоси заррини ӯ дар ҳар ҷунбидан ва ҷунбондан бо як қабат пӯст аз баданаш канда, ўро азоби тоқатнопазир медод (*С.Айнӣ*).

Машқи 346. Чумлаҳоро нависед. Масдарҳоро ёфта, хусусиятҳои номӣ ва феълии онҳоро гӯед.

1. Дар вақти хобида дам гирифтани бузғола навбати бо вай бозӣ кардани Шодӣ мерасид (*С.Айнӣ*). 2. Ё дар вақти аз саҳро ба шаҳр омада истоданаш ғарқ шуда талаф гардид (*С.Айнӣ*). 3. Саргузашти Зебиро нақл кардани аммаам маро ғарқи фикру хаёлот кард (*С.Улугзода*). 4. Худамро базӯр аз гиристан нигоҳ дошта, ўро навозиш мекардам (*С.Улугзода*). 5. Ман ҳамаи ин касон ва чизҳоро дар як рафтан овардам (*А.Деҳотӣ*). 6. Акнун чораи аз ин рӯёнидани ҳаққи худамонро андешидани мон даркор аст (*С.Айнӣ*).

Машқи 347. Чумлаҳоро хонда, масдарҳоро муайян кунед. Хусусиятҳои исмии онҳоро шарҳ диҳед.

1. Боло хазидану поин хамиданҳо вакилони ба кўчагардӣ одатнакардаи моро хеле монда карданд (*С.Улугзода*). 2. Салимбой ... бархоста, ба ӯ барои ба толор фуромадан ёрӣ доданд (*Р.Ҷалил*). 3. Гумон мекард, ки вай имрӯз дар вақти ба хонаи онҳо даромаданаш рӯйи хандонро надида буд (*С.Улугзода*). 4. Ақлу хушам ба хондан банд буд (*С.Улугзода*). 5. Сабаби ғирч-ғирч кардани кафши Муллотуробро аз ӯ пурсиданд (*С.Айнӣ*). 6. Ман ҳамаи ин касон ва чизҳоро дар як рафтан овардам (*А.Деҳотӣ*).

Машқи 348. Чумлаҳоро навишта, масдарҳоро муайян кунед. Хусусиятҳои феълии онҳоро шарҳ диҳед.

1. Пас аз ошро хўрда тамои кардани Ёдгор ўро рухсат дода, боз ғазалхонии худро давом кунониданд (*С.Айнӣ*). 2. Бинобар ин ба он ҳарина иноди карда нишастанро номуносиб дониста, ўро тамоман аз шубҳа баровардани шудам (*С.Айнӣ*). 3. Пас аз китобро хонда шудан ба гуфтугўй сар кард (*П.Толис*). 4. Барои бо деҳқонон алоқа бастан ба Қорӣ-ишкамба роҳи қишлоқ кушода шуд (*С.Айнӣ*). 5. Аломати охири

рўзҳои зиндагиро гузаронида истодани ў ба ҳар кадомамон маълум буд (*С.Айнӣ*). 6. Махдум дар миёнаҳои ана ҳамин токи серодам рост истода, расида омадани миршабро нигарон шуд (*С.Айнӣ*).

Машқи 349. Бо масдарҳои зерин ҷумла тартиб дода, хусусиятҳои исми ва феълии онҳоро шарҳ диҳед.

Хезондан, хондан, тамом шудан, нишастан, рехтан, хазидан, ёрӣ додан, нақл кардан, сабзидан, раксонидан.

§ 93. ВАЗИФАИ НАҲВИИ МАСДАР

• Ҷумлаҳоро хонда, ба масдарҳои ишоратшуда зеҳн монед. Гўед, ки онҳо ба вазифаи кадом аъзоҳои ҷумла омадаанд.

1. **Хобидан** ҳоло барвақт буд (*С.Улугзода*).

2. Вазифаи наздиктарини мо ҳамаи аҳли деҳаро **осудаҳол кардан** аст.

3. Ақлу хушам ба **хондан** банд буд (*С.Улугзода*).

4. Пўлод аз он ки Салимбой барои **дидани** модарон ба хонааш омадааст, хурсанд шуд (*Р.Ҷалил*).

Яке аз аломатҳои дастурии масдар вазифаи наҳвии он аст, зеро ки масдарҳо монанди исмҳо дар ҷумла ба вазифаи сараъзо ва аъзоҳои пайрав меоянд:

1. **Ба вазифаи мубтадо:** Шунидан кай бувад монанди дидан.

2. **Ба вазифаи хабар:** Вазифаи мо – хондан.

3. **Ба вазифаи аъзоҳои пайрави ҷумла:** Ман пагоҳӣ дар оби хунук **шустушӯ карданро** дўст медорам.

Набояд рўзи аввал **аҳд бастан**,
Пас аз **бастан** намебояд **шикастан**.

Бадриддини Ҳилолӣ

Машқи 350. Ҷумлаҳоро нависед. Масдарҳоро муайян карда, вазифаи наҳвии онҳоро шарҳ диҳед.

1. Заминро тезтар шудгор карда яхоб мондан лозим (*С.Айнӣ*). 2. ... маҷоли ба ҳеч тараф қадам мондан набуд. (*С.Айнӣ*). 3. дигар пеш кардани вакили мухтори сабукборшударо лозим надонистанд (*С.Айнӣ*). 4. ... ба чор тараф давида, бо одамон баҳсу мунозира кардан, ба болои ҳамаи ин боз мағрур будан кори осон нест (*А.Шукӯҳӣ*). 5. ... ба он бемалол ғўта задан мумкин нест (*А.Баҳорӣ*). 6. Муаллим аз нахӯрдани ман ба ғазаб омад ... (*А.Лоҳутӣ*).

Машқи 351. Ҷумлаҳоро навишта, масдарҳоро муайян кунед. Гӯед, ки онҳо ба вазифаи кадом аъзои ҷумла оварда шудаанд.

1. Сафар кардан – ҷаҳон дидан (*Ҷ.Иқромӣ*). 2. Шикастани шохи дарахтон дар ҳама ҷо, аз ҷумла дар ҷойҳои ҷамъиятӣ ҳам ҷинойт аст (*Р.Ҷалил*). 3. Аз пагоҳӣ сар карда мардуми аспакӣ, ҳаракӣ ва пиёда зану мард дар он ҷо ҷамъ шудан гирифтанд (*С.Улугзода*). 4. Пушаймон шуданаш ба ман маълум нест (*С.Улугзода*). 5. Барои рафтан аз кори бой аз ягон ҷои дигар кор ёфтан даркор буд (*С.Айнӣ*). 6. Ба маълумоти онҳо нарасондан мумкин нест (*Р.Ҷалил*).

§ 94. СИФАТИ ФЕЪЛӢ

• Ба ибораҳои ҳар ду сутун таваҷҷӯҳ намоед. Калимаҳои ишоратшударо муқоиса карда, ҷиҳати монандӣ ва фарқкунандаи онҳоро гӯед.

1. Сабзаи нарм	1. Сабзаи дамида
2. Одами хуб	2. Одами хестагӣ
3. Замони бостонӣ	3. Замони оянда
4. Мошини боркаш	4. Мошини рафта истодагӣ
5. Чизи нодир	5. Чизи хӯрданӣ

Шакли феълие, ки амал ва ҳолатро ҳамчун аломати ашё баён мекунад, сифати феълӣ ном дорад: гули шукуфта, гули шукуфта истодагӣ, гули мешукуфтагӣ.

Хусусияти сифатии сифати феълӣ дар он зоҳир ме-
гардад, ки вай чун сифат бо бандаки изофӣ бо исмҳо
алоқаманд шуда, ибораи изофӣ месозад: дари кушода,
нони хӯрданӣ, мошини рафта истодагӣ, кори мекардагӣ.

1. Гуфтаанд, ки малики одил беҳтар аст аз абри бораанда ва Офтоби тобанда (*Ҳусайн Воизи Кошифӣ*).
2. Асарҳои хондагиашро ба тарзи худ шарҳ медиҳад (*С.Айнӣ*).
3. Ин бой ба зоғе монандӣ дошт, ки як чашмашро ба устухон ё ба дигар чизҳои хӯрдани худаш дӯзад, чашми дигарашро аз сайёд намеканад (*С.Айнӣ*).
4. Чун омили садоқат биёмад ва бар одати гузашта садоқат хост (*Низомулмулк*).
5. Байти хондашуда хеле бамавқеъ ва муддаои дил буд... (*А.Қаҳҳоров*).

1. Ба рӯи чизҳои хӯрдани ҳамеша тӯрҳои сиёҳи синин мекашид (*С.Айнӣ*). 2. Ҳикояҳои аз Тўтипошшо шунидаам бисёранд (*С.Айнӣ*). 3. Суханонаш чун мўмиёнд, ки ба дарди дилҳои шикаста дармон мешаванд (*А.Қаҳҳоров*). 4. Китфони мўйсафедҳо ба охани рез-рези тору суруд меларзид ва дар фазои ҳоит мепечид фиғони дардолуди ҳофизи дўстдошта (*Ҷ.Акобир*). 5. Барфи рӯи пайраҳаро пўшида, дар зери пойи Рустамов ғичиррос мезад (*Ф.Ниёзӣ*).

Машқи 354. Ҷумлаҳоро навишта ба сифатҳои феълии

ишоратшуда зеҳн монед. Гўед, ки онҳо кадом замонро ифода кардаанд.

1. Хайбар саги бисёр хуб буда, дар андак вақт ҳамаи гуфтаҳои моро **фаҳманда** ва вазифаи асосии худро **донанда** шуда монд (*С.Айнӣ*). 2. Моҳи акнун **баромада** **истодаро** тамошо карда хобида буд (*С.Айнӣ*). 3. Даромади аз ин роҳ шуданӣ ба ҳамин асп намерасид (*С.Айнӣ*). 4. Ба заминкани фақат ду-се кас **меғунчидагӣ** Сафар даромада омад (*Ф.Ниёзӣ*). 5. Духтар кокулҳои то ҳамаи зонуяш **фуромадаро** даста намуда, ба тахтапушташ мепартофт (*Р.Ҷалил*). 6. Кори **мекардагиатро** ман ҳеҷ нафаҳмидам-ку! (*С.Улугзода*).

Машқи 355. Бо шаклҳои замони сифати феълӣ чор ҷумла тартиб диҳед. Сифатҳои феълии истифодакардаатонро шарҳ диҳед.

§ 95. СИФАТИ ФЕЪЛИИ ЗАМОНИ ГУЗАШТА

• Ба сифатҳои феълии ишоратшудаи сутунҳо зеҳн монед. Онҳоро аз ҷиҳати сохт ва замон шарҳ диҳед.

1. Дарвозаи кушода	1. Дарвозаи кушодагӣ
2. Шохчаҳои хушида	2. Шохчаҳои хушидагӣ
3. Кори анҷомёфта	3. Кори анҷомёфтагӣ

Сифати феълии замони гузашта амал ва ҳолати пеш аз замони хабари ҷумла ба анҷом расидаро ифода менамояд: Ту боз як бори дигар байти навакак **хондаатро** хон ва аз ман ҷавоб шунав (*С.Айнӣ*).

Сифати феълии замони гузашта дорои ду шакл буда, аз асоси замони гузаштаи феъл тавассути пасванди **-а** (шакли якум) ва **-агӣ** (шакли дуум) сохта мешавад: кўзаи шикаста – кўзаи шикастагӣ, ҷомаи дарида – ҷомаи даридагӣ, сабзаи дамида – сабзаи дамидагӣ ...

Сифати феълии замони гузашта ба вазифаи муайян-кунанда меояд: Дар Дараи Мухтор аҳолии кулфатзада, марду занҳои аз ҷон сергашта ба назди Восеъ меомаданд (*С.Улугзода*). Озода бошӣ, либоси шустагӣ зуд чиркин на-мешавад.

1. Мо порчаҳои дар дасти додари шоир мондари навишта гирифтем (*С.Айнӣ*). 2. Аз зарраҳои ба рӯяш задаистодаи об лаззат мебурд (*Р.Ҷалил*). 3. Хади-ча суханҳои Шамсияро шунида хандид (*Ҷ. Иқромӣ*). 4. Чӯбҳои ман ба хавз фиристодагӣ чӯбҳои тут буданд (*С.Айнӣ*). 5. Бачаҳо ба кафи даст хокро ҳамвор карда, рӯйи он бо нӯги ангуштон ҳарфҳои ёдгирифтаашонро навиштанд (*А.Самад*). 6. Аркони салтанат, мардони корозмудаву ҷаҳоншинохта ба ҷавоби Фаридун як-як забон кушоданд (*С.Улугзода*).

1. Қади барчааста, рӯи ҳучиаста, зулфи шикаста, абрӯи пайвааста – ҳама ба якдигар мутаносиб, ҳама ба якдигар шинам, ҳама ба якдигар зебанда афтида буданд (*С.Айнӣ*). 2. Ман ба Шодӣ панҷ–шаш бор ҳалво пухта фиристодагӣ (*Ҷ.Иқромӣ*). 3. Барф рӯи заминро кўрпа барин пўшида гирифтагӣ (*П.Толис*). 4. Саломат хола бо шавҳараш гашта обдориро нағз омўхтагӣ... (*Ҷ.Иқромӣ*). 5. Гули бишкуфтаи рӯи ту баҳори дили ман ... (*Ҳ.Юсуфӣ*).

1. Жолаи дирӯз ... хайрият, ба кишт чандон зарар на-
расонд. 2. Дарвозаи мактаб ... буд. 3. Мо бояд аз қувваи

кории дар худамон ... дурусттар истифода барем.
 4. Сорохон мактаби санъатро дар Тошканд тамом ...
 5. Нақшаи Фаррух ... ба ман хеле маъқул шуд. 6. Шеъри Саломат ...

Машқи 359. Аз масдарҳои зерин сифати феълии замони гузашта сохта, ба ҳар кадоми онҳо яктоӣ ҷумла тартиб диҳед.

Мола кардан, хандидан, шинондан, рафтан, шикастан.

§ 96. СИФАТИ ФЕЪЛИИ ЗАМОНИ ҲОЗИРА-ОЯНДА

• Ба сифатҳои феълии ҳар ду сутун зехн монда, сохт ва фарқи замони онҳоро муайян кунед.

1. Хондагӣ, навиштагӣ, рафтагӣ.

2. Кор кардагӣ, тамошо кардагӣ, рафта омадагӣ.

3. Кофта шудагӣ, хӯрда шудагӣ, гуфта шудагӣ.

1. Мехондагӣ, менавиштагӣ, мерафтагӣ.

2. Кор мекардагӣ, тамошо мекардагӣ, рафта меомадагӣ

3. Кофта мешудагӣ, хӯрда мешудагӣ, гуфта мешудагӣ.

Сифати феълии амалу ҳолати минбаъд ба вукӯъ оянда ва ё дар замони ҳозира амалу аломати доимии ашъроифодакунанда сифати феълии замони ҳозира-оянда мебошад: мехестагӣ, мешинондагӣ, мерӯфтагӣ, мечидагӣ, менӯшидагӣ.

Сифати феълии замони ҳозира-оянда аз шакли дуоими сифати феълии замони гузашта (рафтагӣ) бо иловаи пешванди **ме-** сохта мешавад: навиштагӣ – менавиштагӣ, хондагӣ–мехондагӣ, гуфтагӣ–мегуфтагӣ, хӯрдагӣ–мехӯрдагӣ.

Машқи 360. Ҷумлаҳоро нависед. Сифати феълии замони ҳозира-ояндаро муайян карда, аз ҷиҳати сохт шарҳ диҳед.

1. Чизҳои меҳӯрдагӣ аз гандум, ҷав, арзан ...

Машқи 361. Чумлаҳоро хонед. Сифати феълии замони ҳозира-ояндаро ёфта, замонашонро муайян кунед.

1. Мударрис баъди дошта додани Восеъ ҳадяву инъоми фаровони аз ҳоким мегирифтагиашро тасаввур карда дарунакӣ шод гардид (*С.Улугзода*). 2. Шумо хуб маслиҳат карда, нақшаи корҳои баъд аз ин мекардагитонро созед (*Ҷ.Иқромӣ*). 3. Касоне, ки пеш ба муваффақияти кӯшиши ӯ шубҳа мекарданд, акнун дигар хел гап мезадагӣ шуданд. Маҳбуба бо лётчикзан Егорова парвоз мекардагӣ шуд (*П.Толис*). 5. Дар ин бутта кӯраки ... кушода мешудагӣ 80 дона (*Ҷ.Иқромӣ*). 6. Ман мехоҳам, ки як агрономи ҳамин корро медонистагӣ ёфта фиристонанд, ки ба ман омӯзад (*Ҷ.Иқромӣ*).

Машқи 362. Ба ҷои сунуктаҳо сифати феълии замони ҳозира-оянда гузошта ҷумлаҳоро нависед.

1. Кори имрӯз ... ро ба фардо магузор! 2. Коргарони ба ёрии хочагии мо ... ро нағз пешвоз мегирем. 3. Падарам як чувол гандуми орд карда ... ро ба рӯи хавлӣ бароварда тоза кард. 4. Оби аз нова ... ба парраҳо зада, онро ба гардиш медарорад. 5. Расамаи аз ин ба ман ... ба харочоти аҳлу аёлам намерасад (*С.Айнӣ*).

Машқи 363. Аз масдарҳои зерин сифати феълии замони ҳозира-оянда сохта, ба ҳар кадоми онҳо яктоӣ ҷумла тартиб диҳед.

Гап задан, сайр кардан, чаридан, чидан, рафтан, гунчидан.

§ 97. СИФАТИ ФЕЪЛИИ ЗАМОНИ ҲОЗИРАИ МУАЙЯН

• Ба сифатҳои феълии ишоратшуда зеҳн монда, сохт ва замони онҳоро муайян кунед.

1. Бача аз берун омада, рост истода ба акси аз да-руни оина **намуда истодаи** Ятим диққат карда нигоҳ карда монд (*С.Айнӣ*). Сухани паст-паст **гуфта истодаи** ҳамон профессор ба ғўши ҳама равшану ғўе мерасид (*Р.Ҷалил*).

2. Баъд онро пора–пора намуда, ба печкаи гур-рос зада **сўхта истодагӣ** партофт (*Р.Ҷалил*). Тамоми воқеаҳои ҳозир дар рӯи олам **шуда истодагиро** як ба як гуфта додан гирифт (*Ҳ.Карим*).

Сифати феълие, ки амали бардавоми бо амали хабари ҷумла дар як замон воқеъшударо ифода мекунад, сифати феълии замони ҳозираи муайян ном дорад.

Сифати феълии замони ҳозираи муайян ду шакл дорад. Шакли якум аз ду сифати феълӣ – феъли асосӣ ва феъли ёвари «истодан» бо воситаи пасванди **-а** таркиб меёбад: омада истода, хеста истода, хандида истода...

Шакли дуюм аз шакли якум тавассути пасванди **-гӣ** таркиб меёбад: омада истодагӣ, хеста истодагӣ, хандида истодагӣ...

Машқи 364. Ҷумлаҳоро нависед. Сифатҳои феълии за-мони ҳозираи муайяно ёфта шарҳ диҳед.

1. Танҳо чашмони навакак бо андӯҳи бепоён гири-ста истодаи худро бо остин пок карда, ба он одам та-бассумкунон менигаристам (*С.Айнӣ*). 2. Холаи чома дӯхта истодагӣ аз паси айнак ба писарчааш нигарист (*П.Толис*). 3. Қанд ба бадани аз сардӣ ларзида истодаи ӯ гармӣ дод (*С.Айнӣ*). 4. Барои чӣ шумо ғўсолаи ором истодагиро мезанед? (*Аз латифа*). 5. Аз ҷойи ба шифт часпида истодаи девор як сўроҳи раванворе кушода, дар он ҷо як ғарғараи оҳаниро шинонданд (*С.Айнӣ*).

Машқи 365. Ҷумлаҳоро хонед. Сифатҳои феълии замони ҳозираи муайяно ёфта, онҳоро аз ҷиҳати сохт ва замон шарҳ диҳед.

1. Нурали аз пеши тамошобинон гузашта истода ба тарафи онҳо як назар андохт (*С.Улугзода*). 2. Соро аз ҷояш хеста, ба ояндаи аз дар баромада истодагӣ рӯ ба рӯ шуда дид (*С.Айнӣ*). 3. Аз таркиши дар аҳволи дар берун рӯй дода истодаро мушоҳида намуд (*Ҳ.Карим*). 4. Аз кӯча овози бачаҳои бозӣ карда истодагӣ ... ба гӯш мерасид. 5. Дар сари ғаввора меистод ва аз зарраҳои ба рӯяш зада истодаи об лаззат мебурд (*Р.Ҷалил*). 6. Ин вақт одами бо диққат нигоҳ карда истодагӣ баръало дида метавонист (*Р.Ҷалил*).

Машқи 366. Ба ҷойи сенуқтаҳо сифати феълии замони ҳозираи мувофиқ гузошта, ҷумлаҳоро нависед.

1. Кабӯтарҳои ...ро тамошо мекунем. 2. Одамони ... ҳама ба якдигар нигоҳ карданд. 3. Меваҳои ... аморо ба анбор месупорем. 4. Шамол сафедори акнун барг ... ро меларзонд. 5. Рассом лавҳаи ... ашро ба ман нишон медиҳад. 6. Ман як ғалати диктанти ... афро ёфта ислоҳ кардам.

Машқи 367. Ҷумлаҳоро хонед. Сифатҳои феълии замони ҳозираи муайяно ёфта, шакли онҳоро муайян кунед.

1. Чашмони ғусфандии нармнигоҳи ӯ монанди чашми шери ба ҷанг тайёр шуда истода бо оташи ғазаб шуълавар гардиданд (*С.Айнӣ*). Нақшаи ҷангии Павел тартиб дода истодагӣ ба Пӯлод ниҳоят маъқул шуд (*Р.Ҷалил*). 3. Як дастаи калони сарбозони аз қалъа баромада истода низ намудор гардиданд (*С.Улугзода*). 4. Ҳалима бо бригадаи шавҳараш кор карда истодагӣ мусобиқа баста буд. 5. Ҳар рӯз ҷанд соат барзиёд кор карда ҳамин пахтаҳои сӯхта истодаро кафонда паҳн карда партоем (*С.Айнӣ*).

• Ба сифати феълии ишоратшуда таваччӯҳ намуда, аз ҷиҳати сохт ва замон шарҳ диҳед. Вазифаи наҳвии онҳоро муайян кунед.

1. Дар рӯи стол чизҳои **хӯрданӣ** бисёр буданд.
2. Ман моҳибирён **хӯрданӣ** будам.
3. Ман ба дӯстам бисёр гапи **гуфтани** доштам.
4. Ин гапҳоро ба ӯ як-як **гуфтани** будам.
5. Гӯсолаи **шудани** аз пояш маълум.
6. Ту магар сангтарош **шудани**?

Сифати феълие, ки амалу ҳолати дар замони оянда рухдиҳандаро мефаҳмонад, *сифати феълии замони оянда* меноманд.

Сифати феълии замони оянда аз масдар тавассути пасванди **-ӣ** сохта мешавад: хонданӣ, хӯрданӣ, гуфтани, сарфшудани, тамошо кардани.

Сифати феълии замони оянда дар ҷумла ба вазифаи муайянкунанда ва хабар меояд: Нақшаро як моҳ пештар барзиёд **ичро кардани**... Падарам бештарин ранги чизҳои **бофтаниашро** ҳам худ тайёр мекард.

Машқи 368. Ҷумлаҳоро нависед. Сифати феълии замони ояндаро ёфта шарҳ диҳед.

1. Дарсҳои ҳафтаи оянда хонда шуданиро ба ӯ ба хубӣ мефаҳмондам (*С.Айнӣ*).
2. Шабона... дарсҳои хонда шуданиро тайёр мекардам (*С.Айнӣ*).
3. Ҳамаи корҳоро бо машина, бо электрик кардани аст (*Ҷ.Иқромӣ*).
4. Мавсими баҳор солҳои ҷавонии умри одамии барин азиз, латиф, зебо, фаромӯшношудани (*Р.Ҷалил*).
5. Моли хоми дар ин корхона сарфшудани мис, биринҷӣ ... буд (*С.Айнӣ*).
6. Ман имрӯз шуморо дидани ва дарди дил кардани будам (*Ҷ.Иқромӣ*).

Машқи 369. Ҷумлаҳоро хонед. Сифати феълии замони ояндаро муайян карда, аз ҷиҳати сохт ва замон шарҳ диҳед.

1. Фалокатҳои пас аз ин ба сарашон омаданиро ба

ёдашон оварда ҳой-ҳой мегиристанд (*С.Айнӣ*). 2. Вай гапҳои гуфтани дошт, вай лоақал сабаби дар рӯзи ваъда нарафтанаширо ба ӯ фаҳмондани ва аз вай узр хостани буд (*С.Улугзода*). 3. Ў ... ба ҷойи ҳаргиз наёфтани пинҳон мекунад ё мегурезад (*С.Айнӣ*). 4. Нақшаро як моҳ пештар барзиёд иҷро кардани, ба мусобиқа даъват кардани (*Ф.Ниёзӣ*). 5. Даромади аз ин роҳ шудани ба ҳамин асп намерасад (*С.Айнӣ*). 6. Ана ин роҳи санг-фарше, ки онро ҳам аз нав сохтанием (*Аз рӯзнома*).

Машқи 370. Ҷумлаҳоро нависед. Сифати феълии замони ояндаро ёфта, вазифаи наҳвии онҳоро муайян кунед.

1. Вай гапҳои гуфтани дошт (*С.Улугзода*). 2. Ин ҷавон кўзаро аз дасташ гирифта бурда доданист (*Р.Ҷалил*). 3. Ҳақиқатан як чизи омўхтани аст (*С.Айнӣ*). 4. Бар рўйи чизҳои хўрдани ҳамеша тўрҳои симини сиёҳ мепўшонд (*С.Айнӣ*). 5. Сайри ҷойҳои тамошо кардани чи дар шаҳр, чи дар беруни шаҳр буд (*Мирзо Сироҷи Ҳаким*). 6. Ман туро муборакбод кардани будам (*С.Айнӣ*).

Машқи 371. Масдарҳои дар кавсак овардашударо ба сифати феълии замони оянда баргардонда, ҷумлаҳоро нависед.

1. Ғоиб амак як ҷойник оби (нўшидан) овард. 2. Меҳмонҳо ба маркази ноҳия (рафтан). 3. Собир ба тарафи роҳрави ҳавлии дарун нигоҳ карда (рафтан) шуд. 4. Мо (рафтан) шуда аз ҷой хестем. 5. Ман имрӯз фақат ба китобхона (машғул шудан). 6. Нигоҳубини молҳоро ба уҳдаи худ (гирифтан) буд. 7. Хандакҳоро чуқуриаш се метру бараш ду метр (кофтан) шудам.

§ 99. ФЕЪЛИ ҲОЛ

• Ба калимаҳои ишоратшудаи ҳар ду сутун зеҳн монда, бар эзоҳи ҷӣ омадани онҳоро муайян кунед.

1. Хола хандида-хандида гап мезад.
2. Фаррух гириста ба бо- бояш гуфт.
3. Далер давида ба кўча баромад.

1. Зан гирёну нолон ба хона даромад.
2. Пиразан рўканону мўканон даромада омад.
3. Духтар табассумкунон ба ў нигарист.

Шакли тасрифнашавандаи феъл, ки амалу ҳолатро ҳамчун аломати феъли асосӣ ифода менамояд, феъли ҳол ном дорад.

Феъли ҳол дорои хусусиятҳои феъл ва зарф мебошад. Феъли ҳол дорои замон ва намуд буда, аз ин ҷиҳат ба феъл наздик аст, вале аз рӯи вазифаи нахвӣ ба зарф монанд буда, дар ҷумла асосан ба вазифаи ҳол меояд.

Феъли ҳол ду шакл дорад: шакли якум аз асоси замони гузаштаи феъл бо воситаи пасванди **-а** сохта шуда, амалеро ифода мекунад, ки пеш аз амали асосии ҷумла воқеъ гардидааст: Саломат ба хона **хандида** даромада омад.

Шакли дуюми феъли ҳол аз асоси замони ҳозираи феъл тавассути пасванди **-он (-ён)** сохта шуда, амалеро ифода мекунад, ки дар кадом вазъияту ҳолат ба вукӯъ омадани амали асосиро шарҳ медиҳад: Мошин **ғурросзанон** гузашта рафт.

Ҳар дуи ин шакл ба тарзи такрор омада метавонад: давида-давида, хандида-хандида, давон-давон, хандон-хандон.

Машқи 372. Ҷумлаҳоро нависед. Феъли ҳолро муайян намуда шарҳ диҳед.

1. Дам ба дам қатораҳо дуру дароз ҳуштакзанон, гумбурросзанон мегузаштанд (*А.Деҳотӣ*).
2. Шавкат косаи тунукаро ёфта, аз байни чараёни дарёча оби хунук оварда назди ман гузошт (*М.Наҷмиддинов*).
3. Бо шунидани ин ҷавоб аҳли дарбор қаҳқаҳзанон хандиданд (*С.Айнӣ*).
4. Додочон ба автобус нишаста, худро ба меҳмонхона расонид (*Ҷ.Иқромӣ*).
5. Рустам ба ҳавлии Парвонаино наздик омада таги туге маътал шуд

Машқи 373. Чумлаҳоро хонда, феъли ҳолро ёбед.
Шаклҳои якум ва дуҷуми онҳоро муайян намуда, аз ҷиҳати
сохт шарҳ диҳед.

1. Дар осмони лочувардӣ якта-якта ситораҳо пайдо шуда, чун мӯҳраи ёкутии гардани ёр чило медоданд (*Б.Насриддинов*). 2. Ҳама гапи ёро тасдиқкунон Умрихоларо тасаллӣ медоданд (*Ф.Ниёзӣ*). 3. Ҳамроҳ ба рӯи суфа баромада, дар ғӯшае сар ҳам карда нишаст (*С.Айнӣ*). 4. Дар бораи бахту иқболи духтарон фикркунон шабҳоро рӯз мекард (*Ф. Ниёзӣ*). 5. Гулхан бошиддат сӯхта дар як дам лахчаи бисёр ҳосил шуд (*М.Начмиддинов*). 6. Яке аз дарбориён ба сӯи ҳамён ишоракунон пичиррос зад (*С.Улугзода*).

Машқи 374. Ба ҷои сунуктаҳо феъли ҳоли мувофиқ гузошта ҷумлаҳоро нависед. Феъли ҳоли ба ҷойи сунуктаҳо гузоштаатонро аз ҷиҳати сохт шарҳ диҳед.

1. Баҳриддин Муҳиддинов гапҳоро шунидан замон ... хандид. 2. Эркин Холматов ба болои харсанге ... ба атроф чашм дӯхт. 3. Аз юлғин навдаҳои саҳт ..., сих-кабоб сохтем. 4. Дӯкандорон ба ин хондани бемаҳали мо ҳайрон-ҳайрон ва ... нигоҳ мекарданд (*С.Айнӣ*). 5. Қосим аз чояш ... ба кӯча баромад. 6. Турнаҳо аввали баҳор катор-катор ... мегузаранд.

Машқи 375. Аз асосҳои феълии зерин бо воситаи пасвандҳои **-а, -он** феъли ҳол созед ва бо ҳар кадоми онҳо яктоӣ ҷумла тартиб диҳед.

Хонд, гуфт, ханд, дав, дид, тоз.

§ 100. НАМУДИ МУТЛАҚ ВА ДАВОМДОРИ ФЕЪЛИ ХОЛ

- Ба феълҳои ҳоли ишоратшудаи ҷумлаҳои ҳар ду сутунтаваҷҷӯҳ намоед ва намуни онҳоро муайян кунед.

1. Мошин сангчаҳои роҳро ба атроф **пошида** гузашта рафт.
2. Ман ҳамаи инро **мушоҳида карда** аз дил мегузарондам.

1. Ҳарорати Хуршед устухони сарди ўро **навозишқунон** гарм мекунад.
2. Аз назди онҳо **гузаштаравон** дар хусуси гули хонагӣ гап мезад.

Феъли ҳол дорои хусусиятҳои феъл ва зарф аст. Яке аз хусусиятҳои феълии феъли ҳол дар ифодаи намуд зоҳир мегардад. Феъли ҳол дорои намуди мутлақ ва давомдор мебошад. Масалан, дар ҷумлаи «Маҳмуд ба хона даромада чароғро даргиронд» феъли ҳол – даромада амали ба анҷомрасидаи пеш аз амали асосии ҷумла (даргиронд) воқеъгардидаро ифода менамояд, бинобар ин «даромада» феъли ҳоли мутлақ мебошад. Вале, дар ҷумлаи «Сухани ўро табассумқунон шунида менишаст» феъли ҳол – табассумқунон амали давомдори ба амали асосӣ (шунида менишаст) пайрав бударо ифода менамояд. Аз ин рӯ, «табассумқунон» феъли ҳоли давомдор аст.

Шакли дуҷуми феъли ҳол – феъли ҳоли замони ҳозира намуди давомдорро ифода менамояд: Носири Хусрав созаширо **озмоишқунон** аз он торафт овозҳои нав ба нав мегарорад. (*С.Улугзода*). Танҳо шамол дар рӯи оби софу зулоли дарё бо кафкҳо **бозиқунон** озод вазида мегардад.

Машқи 376. Ҷумлаҳоро нависед. Ба зер феъли ҳол хат кашида, аз ҷиҳати ифодаи намуд шарҳ диҳед.

1. Аз дидани ў чехраи ҷавон кушода шуда табассум кард (*А.Ҳамдам*).
2. Савораҳо суҳбатқунон ба назди хаймае расиданд (*Ш.Ҳаниф*).
3. Сир ҷазираро аз ду тараф навозишқунон гузашта меравад (*А.Ҳамдам*).
- 5 Сафар бошад, ҷаққонӣ карда аз вай як мижазанӣ пештар тир андохт (*Ф.Ниёзӣ*).
- 6 Ман ба мактаб тозон-тозон мерафтам.

Машқи 377. Ҷумлаҳоро хонда, феълҳои ҳолро муайян кунед. Гӯед, ки кадом шакли феъли ҳол намуди давомдорро ифода намудааст.

1. Мо секаса халтаҳоро кушода, нони равшанини

танўрй, ҳасиби дуддода, якдонагй себ гирифта, дастархон оростем (*М.Наҷмиддинов*). 2. Мошини боркаш нолакунон ба самти шарқ бо душворй роҳ мепаймуд (*Ш.Ҳаниф*). 3. Як мокиёни сурх чашмонашро нимпўш карда, ба хоки гарм гўтавар шуда, қанотак мезад... (*К.Мирзоев*). 4. Дар бордони мошин пағаҳо рақскунон поён мефурумаданд (*А.Ҳамдам*). 5. Ба моҳй андак намак пошида, аз дум то нўлаш аз сих гузаронидем. (*М.Наҷмиддинов*). 6. Мурғҳо дар пушти дарвоза қут-қуткунон дон мечиданд (*К.Мирзоев*).

Машқи 378. Ба ҷои сенуктаҳо феъли ҳоли мувофиқро аз қавсайн интиҳоб намуда гузоред ва ҷумлаҳоро нависед. Гўед, ки онҳо ба вазифаи кадом аъзои ҷумла оварда шудаанд.

1. Ман поёнтар ... , дар байни об тўрро зер карда истодам (*М.Наҷмиддинов*). 2. Ту ба обҳои ... боло ҷаҳандаи фонтан нигоҳ мекуни (*Ҷ.Иқромӣ*). 3. Гўсфандон саҳт ... , аз ҷояшон ... ба тарафи дигар гурехтанд (*С.Айнӣ*). 4. Юнусбобо даромада омад ва ба сўи суфа ... гуфт (*Ф.Ниёзӣ*). 5. Вай ба гуфтаи ман..., регу хок ва чимҳои лойи канорро ба об мепартофт (*М.Наҷмиддинов*). 6. Мўзаҳои ялтосиашро ... пасу пеш рафта меомад. (амал карда, рафта, рамида, парросзанон, роҳравон, гарчғарчқунон, бозикунон, хеста).

Машқи: 379. Ба феълҳои ҳоли зерин зехн монда, аввал феъли ҳоли мутлақ, баъд феъли ҳоли давомдорро ба дафтаратон нависед.

Қаҳқосзанон, хандида, даромада, бозикунон, тараққосзанон, гирифта, пўшонда, гумбурросзанон, бардошта, даргиронда, ҷаҳида, ишоракунон, кашолакунон, табассумкунон, харида, баромада, нафаскашон, шодикунон, санҷида, фикркунон.

Имлои сифати феъли

I. Якчоя навишта мешавад:

1. Сифатҳои феълие, ки аз асоси замони ҳозираи феълҳои таркибии номӣ ба воситаи пасванди **-анда** сохта шудаанд: домодшаванда, ҷавобдиханда, хатмкунанда, мағлубшаванда, ҷамъбасткунанда, ҳалкунанда, зафарёбанда.

2. Сифатҳои феълие, ки аз асоси замони гузаштаи феъли таркибии номӣ бо пасванди **-а** сохта шудаанд: корҳои **ичрошуда**, шахси **дермонда**, писари **қафомонда**, аробаи **чархшикаста**, озмоиши **анҷомёфта**, пиёлаи **лабшикаста**, саги **думбурида**.

3. Сифатҳои феълие, ки аз асоси феъли таркибии номӣ ва пешоянд тавассути пасванди **-а** сохта шудаанд: кори **баанҷомрасида**, ҷавони **азҳудрафта**, пири **барҷомонда**, умеди **барбодрафта**, ғоидаи **бадастомада**...

II. Ҷудо навишта мешавад:

1. Ҷузъҳои сифати феълии бо пасванди **-гӣ** сохташуда: кори **ичро шудагӣ**, замини **шудгор кардагӣ**, одами **хонда истодагӣ**, пули **бурда меодагӣ**, бачаи **оббозӣ карда шудагӣ**.

2. Сифати феълии замони оянда, ки бо пасванди **-ӣ** аз масдари таркибӣ сохта шудааст: воқеаи **фаромӯш нашуданӣ**, молҳои **сарф шуданӣ**, қарори **ичро нашуданӣ**, ҷои **пинҳон шуданӣ**.

Имлои феъли ҳол

1. Ҷузъҳои феъли ҳоле, ки аз асоси замони ҳозираи феъли таркибии номӣ бо пасванди **-он** сохта шудааст, якчоя навишта мешаванд: сурудхонон, табассумкунон, суҳбаткунон, навозишкунон, бозикунон...

2. Феълҳои ҳоли такрор бо нимтире навишта мешаванд: давида-давида, ларзида-ларзида, хандида-хандида, давон-давон, ларзон-ларзон, хандон-хандон, лангида-лангида, лангон-лангон.

Машқи 380. Чумлаҳоро нависед. Сифати феълиро муайян карда, имлои онҳоро шарҳ диҳед.

1. Издихоми косибон ва деҳқонони ситамдида аз дунболи Кова равон гардиданд (*С.Улугзода*). 2. Дигар ин роҳ набуд, балки пайроҳае буд болои сангҳои аз зарби сармову мавҷҳои дарё сайқалхӯрда ва бараҳнашуда (*Р.Ҳодизода*). 3. Гулҳои рангоранги чашмро асиркунанда, ба дилҳо муҳаббат ва илҳои бепоён бахшанда шуълаҳои бомдоди баҳорӣ ва шабнамҳоро макида–макида дар нозу карашма буданд (*М.Турсунзода*). 4. Фаридун байрақи чарминро бо фоли некирифт, шод шуд, гуфтори мардуми ҷафодидаро шунид (*С.Улугзода*). 5. Ҷомӣ аввалу охири порчаи овардашударо аз ёд хонда, сабаби гуфта шудани онро шарҳ дод (*А. Афсаҳзод*). 6. Аз ман хоҳиш кард, ки ҳар пагоҳ ба хонаи ӯ равам ва пеш аз дарс бо ӯ дарси ҳамон рӯз хонда шуданиро «муколама» кунам (*С.Айнӣ*).

Машқи 381. Ҷумлаҳоро хонед. Сифатҳои феълии бо пас-
ванди **-анда** сохта шударо муайян карда, имлои онҳоро шарҳ
диҳед.

1. Мурғон ва гулҳо бо савту сурудҳои худ ҳаёти зафарёбанда, табиати сабзашаванда, водии ба нашъунамо дароянда, баҳори гул-гул шукуфандаро табрик наму-данд (*М.Турсунзода*). 2. Сиддиқхон маоши аз подшоҳӣ ба худаш додашавандаро ба китобхари сарф кард (*С.Айнӣ*). 3. Ҳоло фасли баҳор аст. Аз ҳама ҷо, ҳатто аз чехраву сарулибоси рангоранги одамон бўву нақхати махмуркунандаи он ба димоғ мешинад (*Ҷ.Ақобир*). 4. Оммаи дӯстдорони Муқаннаъ, ки ўро халоскори худ ва ба ҷаннати озода, осудагӣ расонандаи худ медони-станд, ин чароғи маҳтобиро яке аз мўъҷизаҳои ӯ ... шу-мурдаанд (*С.Айнӣ*). 5. Саги ёбӣ ба одамиён унс ги-рифт ва боқадр шуд, зеро онҳоро аз қасди душманон ва ҳайвоноти дарранда огоҳ мекард... (*С.Улугзода*).

6. Пеш аз ману ту лайлу наҳоре будаст,
Гарданда фалак низ ба коре будаст.

Умари Хайём

Шарҳи лугат:

Муколама – саволу ҷавоб

Накҳат – бўи хуш

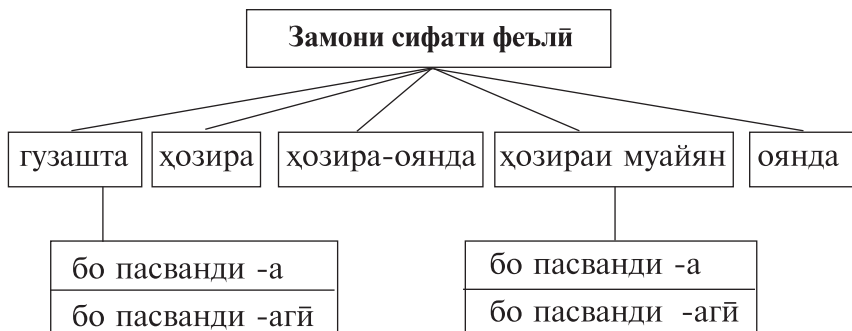
Унс гирифта – ром шудан, одат кардан

Лайлу наҳор – шабу рӯз

Машқи 382. Ҷумлаҳоро нависед. Феълҳои ҳолро муайян карда, имлои онҳоро шарҳ диҳед.

1. Холида лабонаш дар панҷаи табассуми меҳрангез, абрӯвони барҳамашро тааҷҷубкунон саҳл боло бардошта, мактубро гирифта, ба хондан даромад (*Ҷ.Ақобир*). 2. Агар қатра-қатра ҷакидани тармаоб ва шуввосанон ба поён чорӣ шудани обро ба ҳисоб нагирем, дар он ҷо хомӯшии тамом ҳукмрон аст (*А.Ҳамдам*). 3. Маҳмуд ба хона даромада, ... аз пеши миз курсиеро гирифта лангон-лангон сӯйи пойгаҳ рафт (*П.Толис*). 4. Як қисми моҳиҳои майда аз шикофҳои тӯр шалаппоскунон ба об афтида мерафтанд (*М.Начмиддинов*).

Машқи 383. Нақшаро аз назар гузаронида бо мисолҳо шарҳ диҳед.

Савол ва супоришҳо:

1. Кадом шаклҳои феълиро шаклҳои тасрифнашавандаи феъл мегӯянд? Мисолҳо гӯед.
2. Масдар чист? Мисолҳо оред.
3. Хусусиятҳои луғавӣ ва аломатҳои дастурии масдарро гӯед. Мисол оред.
4. Масдарҳо аз чихати сохт чанд хел мешаванд? Мисол гӯед.
5. Фарқи масдари сохта аз масдарҳои содда дар чист? Мисол гӯед.
6. Дар бораи масдарҳои таркибӣ чихоро медонед? Бо мисолҳо фаҳмонед.
7. Хусусиятҳои исмии масдарро бо мисолҳо фаҳмонед.
8. Масдар дорои кадом хусусиятҳои феълист? Мисол гӯед.
9. Вазифаи феълии масдарро гӯед. Мисолҳо оред.
10. Кадом шакли феълиро сифати феълӣ мегӯянд? Мисол гӯед.
11. Хусусиятҳои феълӣ ва сифатии сифати феълиро бо мисолҳо фаҳмонед.
12. Сифати феълӣ дорои кадом замонхост? Мисол гӯед.
13. Дар бораи имлои сифати феълӣ чихоро медонед? Мисол гӯед.
14. Феъли ҳол чист? Бо мисолҳо фаҳмонед.
15. Фарқи феъли ҳол аз сифати феълӣ дар чист? Мисол гӯед.
16. Шаклҳои мутлақ ва давомдори феъли ҳолро бо мисолҳо фаҳмонед.
17. Имлои феъли ҳолро шарҳ диҳед. Фикратонро бо мисолҳо собит намоед.
18. Вазифаи наҳвии сифати феълӣ ва феъли ҳолро гӯед. Мисолҳо оред.

§ 102. ЛУҒАТШИНОСӢ

Машқи 384. Ҷумлаҳоро нависед. Ба зери калимаҳои сермаъно хат кашед.

1. Ҳар касе, ки аз ин кор гардан тобад, ҷазои сахт мебинад (*С.Айнӣ*). Аз ин ҳодиса сахт маълум шуд, рафта-рафта дилашро сахт бой дод. (*Аз маҷалла*). 3. Дар поёни қишлоқ дар лаби наҳрчаи пуршӯр ҷанги сахте ба вучуд омад (*Алихуш*). 4. Оре, ба Гулнор як ҳолати бисёр сахте рӯй дода буд (*С.Айнӣ*). 5. Соли гузашта фалокате рӯй дод, ки Ҳасан дилашро тамоман бой дод (*С.Айнӣ*). 6. То вақте ки Сангин сурудро ба охир расонид, Одина ҳам ба нола ва гиряи паёпай дили худро қадре ҳолӣ намуда, ба худ қуввати сурудгӯй ва нақшхонӣ пайдо карда буд ва бо сӯзу гудозе, ки дили Сангин, ҳатто дили санги кӯҳро ҳам об мекард, ба хондани ин ғазал сар кард.

Машқи 385. Ҷумлаҳоро хонед. Муродифи луғавӣ, ҳамгуна ва мутазодҳоро пайдо карда шарҳ диҳед.

1. Дар ин дам ҷашмони ўро ашкҳои ҳашму ғазаб, сиришкҳои интиқом, ниқор фаро гирифта буданд (*Ҳ.Карим*). 2. Аммо тез-тез ба Офтоб нигоҳ мекард, ба ҳамидани соя диққат менамуд ва фуру рафтани Хуршедро мепоид (*Ҳ.Карим*). 3. Агар ин тавр намекарда бошетон, ё наметавониста бошетон, ёздаҳ ҳазор тангаи нақди ман додари ба панҷ ҳазор тангаи мақбуз ба ман диҳетон (*С.Айнӣ*). 4. Чаро ин фаришта, вай шайтон? ... Чаро ин ҷон, вай аҷал? Чаро ин тимсоли нақӯй, вай намунаи бадӣ? (*Ҷ.Иқромӣ*). Душмани доно беҳ аз дӯсти нодон (*Зарб.*)

5. Рақсидани сарву ҳолати гул,
Бе савти ҳазор хуш набошад.

Ҳофизи Шерозӣ

Машқи 386. Чумлаҳоро нависед. Ба зери калимаҳои шевагӣ хат кашида шарҳ диҳед.

1. Рӯйи вай гунгро мурдашӯ шӯяд, бадбахт маро фиреб додааст, ба чои пул ба ман паттаҳо додааст (*Ҳ.Карим*). 2. Вақте ки ду-се қамчини обдор ба сағрияш шинондам, асп ба ҷавлон омад (*С.Айнӣ*). 3. Пиразано-ни серманаҳ ҳам гӯш меандохтанд (*Р.Ҷалил*). 4. Раҳими Қанд зери лаб гур-гуркунон «исқит, мурданӣ» гӯён ўро дашном дода монд (*С.Айнӣ*). 5. Буваҷон, мана хафа карданба дилатон мешавад-мӣ? – Не чува дилам мешудааст! (*Ҳ.Карим*). 6. Мӯйҳои сафедаш аз таги уребчааш паға-паға шуда баромада истодаанд (*Ҳ.Карим*).

Машқи 387. Аз таркиби чумлаҳо калимаҳои кўхнашударо муайян карда, ба дафтаратон нависед.

1. Пилтаи чароғи сиёҳ сўхта, ба як оташпораи хурде мубаддал шуд (*Р.Ҷалил*). 2. Оё ту хасми моӣ? ... Агар хасм набошӣ, дўст ҳам наӣ (*С.Улугзода*). 3. Одамони миршаб, шогирдпешагони қушбегӣ мулозимони қозикалон ва раис ҳам аз воқеа хабар ёфта, расида меоянд (*С.Айнӣ*). 4. Силаи «Шоҳнома»-атро хоҷаи бузург ба ту мерасонад (*С.Улугзода*). 5. Модом ки ман заминҳояшро бо васиқаи қозӣ ба шумо гарав ме-диҳам, боз зарқафил барои чӣ даркор аст? (*С.Айнӣ*). 6. Хайрият, ки дарс сар шуд, қори чамоа – сари синф як чумла аз иборати китобе, ки дарси мо аз вай буд, хонд (*С.Айнӣ*).

Машқи 388. Чумлаҳоро хонед. Калимаҳои вомиро ёфта шарҳ диҳед.

1. Ба ягон аъзои оилае исноде расад (*Р.Ҷалил*). 2. Аз таманноӣ ин чанде пеш оби хуми Намангон ях мекард (*Р.Ҷалил*). 3. Ба аспӣ бад сад қамчин (*Зарб.*). Ба оши тайёр бакавул (*Зарб.*). Баъд аз тӯй нақора (*Зарб.*).

4. Замона нотинч шуда монд. Набошад, ин қадар саллоту палиса дар ин ҷо чӣ қор мекунад? (*Р.Ҷалил*).
5. Дар ин дўқон як вақтҳо лампаҳои қарасинӣ мефурӯхтанд (*М.Миришакар*).

§ 103. КАЛИМАСОЗӢ

Машқи 389. Калимаҳои зеринро нависед. Реша, пешванд ва пасванди онҳоро ёфта, таърифашонро ба хотир оред.

Босуръат, беадаб, боодоб, беозор, безарар, бомаънӣ, баҳабар, боғайрат, беҳисоб, бообрӯ, бафаҳм, бошараф, бошуур, нобоб, нобино, нодон, номаълум, нопурра, баромадан, воҳӯрдан, бозгаштан, хандидан, сабзидан, сабза, сиёҳӣ, даштӣ, маърифатнок, хирадманд, ҳамчинс, гулзор, пашмин.

Машқи 390. Калимаҳои ҳамрешаро муайян намуда, маънидод кунед.

Доно, ҳамхона, чашма, модарӣ, бераҳм, қорӣ, допиш, хонагӣ, қорғар, бораҳм, модарона, чашмасор, ҳамқор, донишманд, ҳамқорӣ, чашмақ, модарвор, бераҳмӣ, нодон, бераҳмона, нодонӣ.

Машқи 391. Калимаҳои зеринро нависед. Пешванду пасвандҳои калимасоз ва шаклсозро муайян намуда шарҳ диҳед.

Зарғар, сурхӣ, омӯзғор, духтарак, гулистон, дарахтзор, хонача, шишагӣ, даштӣ, занона, сиёҳча, баррача, мӯрчаяк, қалонақак, сиёҳак, ҳамсафар, боақл, бамаврид, нотарс, даромадан, баргаштан, воҳӯрдан, фуромадан, мерафт, ҳамқор, нодон, бигӯй, бубин, нарав, магӯй, меғуфт.

Машқи 392. Калимаҳои зеринро хонед. Сохти онҳоро муайян қарда шарҳ диҳед. Қоидаи калимаҳои содда, сохта, мураккаб ва таркибиро ба хотир оред.

Сурх, гов, овард, сиёҳӣ, бораҳм, бардор, даргирифт, сабзид, рақсид, гулистон, сангин, беранг, баинсоф, ҳамнафас, панча, пистазор, фаромад, занона, хирадманд, наългар, хизматгор, китобхона, кафгир, хушбахт, қадбаланд, чустучӯй, даводав, моҳихӯрак, пахтачинӣ, бисту се, илмий оммавӣ, Осиёи Марказӣ, мактаби интернат, кулоҳбасар, нестдарчаҳон.

Машқи 393. Калимаҳои мураккабро нависед ва роҳҳои сохта шудани онҳоро муайян кунед.

Роҳбар, садбарг, гуфтугӯ, давродавр, ҳафтсола, дилкаш, зӯҳрочабин, созишнома, чойхона, гуфтушунид, саросар, гирдогирд, панҷшоха, обмонӣ, оташгирак, мӯрчамиён, абрӯкамон, хиштрезӣ, чордах, рангоранг, шустушӯ, Конибодом, зиндадаргӯр, тор-тор, умумихалқӣ, пешқадам, рӯбарӯ.

§ 104. ОВОЗШИНОСӢ

Машқи 394. Ба калимаҳо зехн монда, садонок ва ҳамсадохоро муайян кунед. Садонокҳоро ба садонокҳои лабию ғайрилабӣ ва ҳамсадохоро ба ҳамсадохои чарангдору бечаранг чудо карда нависед.

Бабр, донишгоҳ, сағпараст, фасл, мӯй, элак, хуб, қаър, ҷадвал, ҷуғз, аждаҳо.

Машқи 395. Калимаҳоро хонед. Ҳичоҳои кушода ва бастро муайян намуда, ба дафтаратон нависед.

Арзон, боғбон, талаба, бўрё, Яҳё, ваъда, Аъзам, бобо, гулӯ, Эрон, эмин, ҷўғӣ, Ҳисор, наргис, лола, гилем, фардо, таълим,

Машқи 396. Калимаҳоро нависед. Ҳарфҳои ётбарсарро муайян намуда шарҳ диҳед.

Елим, ем, ёздаҳ, ёна, юнонӣ, юнучка, яздон, ягон, ёдгор, яхпора, бекорӣ, сел, селоба, бисёр, диёр, афғон,

дуюм, гўянда, ояд, бeрoхa, кaсe, якe, хoнaе, дунё, бўрё, гўё, мадюн, мадхия, Лутфия, Робия.

Машқи 397. Мисолҳоро навишта, ба талаффузи овозҳои «у» ва «ў» зехн монед. Гўед, ки бо иваз шудани садоноки «у» ба «ў» дар маънои калима тағйирот ба вучуд омадааст ё не. Бо калимаҳои «хурд», «хўрд», «сум», «сўм» чор ҷумла тартиб диҳед. Куш–кўш, гул–гўл, хурд–хўрд, сум–сўм, бур–бўр, мур–мўр.

Машқи 398. Ба талаффуз ва маънои ҷуфти калимаҳои зер таваҷҷӯҳ намоед ва фарқи онҳоро гўед:

Бад–баъд, сурат–суръат, шўла–шўъла, ман–манъ, таб–табъ, рад–раъд, сад–саъд, шер–шеър, ало–аъло, нав–навъ, даво–даъво.

Машқи 399. Мисолҳоро нависед ба имлои ҳарфҳои «ъ» ва «й» зехн монда маънидод кунед.

Мисраъ – мисраи шеър, мисраъҳои ғазал

Мавзӯ – мавзӯи дарс, мавзӯҳои дарс

Навъ – навъи аъло, навъҳои ангур

Май – майи ноб

Най – найи ҷўпонӣ

Чой – чойи кабуд

Лой – лойи часпак

§ 105. НАХВ

Машқи 400. Ибораҳоро нависед. Воситаи алоқа, тобеъкунанда ва тобеъшавандаи онҳоро муайян карда, қоидаи ибораро ба хотир оред.

Боми баланд, боми баланди мактаб, толори калон, толори калони донишгоҳ, себи сурх, себи сурхи бобой, гули сурх, ҳавои соф, мактуб навиштан, китоб хондан, ба шаҳр рафтан, ба модар ёрӣ расонидан, ҳавлиро рўфтан, таомро чашидан, калонсолонро ҳурмат кардан.

Чароғ, гул, дарахт, себ, олу, девор, кўпрук, дарвоза, кўҳсор, деҳа, панчара, Замин, Офтоб, барф, борон, Далер, Фаррух, Саломат, калам.

гули сурх - Гул сурх аст; майдони васеъ –Майдон ва-
сеъ аст; ба мактаб рафтан–Ба мактаб рафтам; хавлиро
рӯфтан – Ҳавлиро рӯфт; дар хона будан–Дар хона бу-
дем; мактуб навиштан – Мактуб навиштанд; аз хоб хе-
стан – Аз хоб хестам; чой нӯшидан – Чой нӯшидӣ?

1. Бигузор, каланди якумро ташналаби дерина – Шодибой амак занад! (*Ҳ.Карим*). 2. Мо аз дарвоза даромада, ба дасти рост баргаштем (*С.Айнӣ*). 3. Шумо ба меҳмонхона дароед. 4. Хари киро иш, пишаки киро пишт ва саги киро тур гуфтам? (*С.Айнӣ*). 5. Тушбераро хом машумор (*Мақол*). 6. Магар гапи зиёдатӣ фоида дорад? (*Ҳ.Карим*). 7. Поҳои бисёр калонашро бешитоб, вазнин-вазнин монда роҳ мерафт (*С.Улуғзода*). 8. Баҳор, маро бубахш! (*Ҳ.Карим*).

1. Субҳ дамид. Мо ба роҳ баромадем.

2. Омўзгор ба синф даромад. Дарси забони модарӣ сар шуд.

3. Саломат тамоми рӯз китоб хонд. Вай бисёр шавқовар буд.

4. Ҳар ду хандиданд. Ин ханда табиӣ набуд.

5. Борон гашти пешин монд. Пахта чидан мумкин набуд.

Машқи 405. Ҷумлаҳоро давом дода, ҷумлаи мураккаб созад. Гӯед, ки ҷумлаҳои содда бо кадом восита ба ҳам пайваست шудаанд.

1. Ширбиринҷ тайёр шуд, аммо ... 2. Духтарон ба лолачинӣ рафтанд, лекин ... 3. Қатора истод ва ... 4. Ҳаво соф буд ва ... 5. Барфҳо об мешуданд, чунки ... 6. Ман ба Тошканд омадам, ки ...

САРФ

§ 106. ИСМ

Машқи 406. Ҷумлаҳоро навишта исмҳоро муайян кунед. Исмҳои муайяну номуайян ва танҳову ҷамъро ёфта шарҳ диҳед. Гӯед, ки номайяни ва шумора дар исмҳо бо кадом воситаҳои сарфӣ ифода мешаванд.

1. Рӯзе як шағоли гушна дар ҷустуҷӯи хӯрок ба назди қишлоқ омаду баногоҳ чашмаш ба таги дарахте афтод (*Аз «Афсонаҳои халқи тоҷик»*). 2. Дар моҳи рамазон шабона ҳамаи дӯконҳо, саройҳо, тичоратхонаҳо ва инчунин самоворхонаҳо, ошхонаҳо ва сартарошхонаҳо то нимаи шаб кушодагӣ буданд (*С.Айнӣ*). 3. Дар як тараф занон, духтарон, канизон, ғуломон гӯсфанд медӯшиданд... (*С.Айнӣ*). 4. Гӯсфандон, бузон, баррагон ва бузғолагон ба хобгоҳи худ баромада осуда хобида буданд (*С.Айнӣ*). 5. ... чашму абрӯвони сиёҳе дошт ... (*С.Айнӣ*).

Машқи 407. Исмҳоро ба хелҳо чудо карда нависед.

Санг, некӣ, Тошканд, осмон, шер, Дехқонобод, моҳӣ, ангур, пиёз, омӯзгор, мактаб, машкоб, кӯча, Бурчимулло, Диловар, ситора, Фаррух, ғўсфанд, саъба, мўрча, гул, хирад, ҳушёрӣ, бадӣ, дуредгар, себ, Замин, магас, дарахт, об, ҳаво.

Машқи 408. Ба исмҳои сохта зехн монед. Пешванду пасвандҳои исмсозро муайян кунед. Пасвандҳои шаклсозро ёфта шарҳ диҳед.

Наългар, робитачӣ, фиребгар, мададгор, подабон, сўхтор, суханвар, чашма, поя, ҳарифона, тозиёна, лаълича, китобча, духтарак, мардак, бандина, нақдина, пўстак, чирчирак, ширинча, бозича, сабзӣ, сиёҳӣ, ғўшвор, пўстин, хўрчин, варзиш, равиш, боронгарӣ, одамгарӣ, хобгоҳ, чарогоҳ, лолазор, гулистон, Ўзбекистон, намакдон, гулдон, мўрчаяк, занак, хонача, шаҳрча, боғбон, ҳамсинф, ҳамкасб, ҳамроҳӣ.

Машқи 409. Ба исмҳои мураккаби зерин таваҷҷўҳ намодед. Онҳоро ба исмҳои мураккаби навӣ пайваست ва тобеъ чудо карда шарҳ диҳед.

Кашокаш, даводавӣ, сарзамин, гулдаста, соҳибхона, осӣсанг, гап–гап, сарупо, рангубор, занозан, занозанӣ, ошхона, тутмавиз, модаркалон, ғўштбирён, каллақанд, киштукор, бандубаст, гурезогурез, нўшонўш, муромурӣ, тундбод, хушхабар, садбарг, найшакар, мироб, мўйсар, саркор.

§ 107. СИФАТ

Машқи 410. Ҷумлаҳоро хонед. Сифатҳои аслий ва нисби-ро муайян карда шарҳ диҳед.

1. Саҳрои васеъ, биёбони хушк (*С.Айнӣ*). 2. Та-

мошобинони бисёр, ки аксар сайёҳони хориҷӣ буданд, чашм аз гулхан нақанда, рост меистоданд (*А.Баҳорӣ*). 3. Ҳаминро медонам, ки Сурайё зани оличаноб ва меҳрубон асту Анвар муаллими хуб (*Ҷ. Иқромӣ*). 4. За-мини атрофи шаҳр аз қолини нарми навраста, аз ло-лаи даштӣ ва майдагулҳои худрӯйида мурассаъ буд (*Ф.Муҳаммадиев*). 5. Дар сафҳои осмон силсилаи абрҳои аз борони шабона боқимонда фориғболон саёр мекард ... (*Ф.Муҳаммадиев*). 6. Келини Саломон маро бо дили шоду чехраи кушод пешвоз гирифт (*А. Баҳорӣ*).

Машқи 411. Чумлаҳоро навишта, сифатҳои аслиро ёбед.
Дараҷаи онҳоро муайян намуда шарҳ диҳед.

1. Майдонҳои чормағзу бодомзор, зардолу, шафтолузор бо боғҳои ангури тағобӣ манзараи зебо ва ҷараҳафзое доштанд (*Р.Ҷалил*). 2. Маълум мешавад, ки пойи шутур ҳам саҳттар ва ба сармо тобовартар будааст (*С.Айнӣ*). 3. Манзара боз ҳам зеботар ва дилрабоатар мегардид (*Ҷ.Иқромӣ*). 4. Саъдӣ пурқиматтарин сармояи илму дониши худро аз мадрасаи Низомия гирифта буд (*С.Айнӣ*). 5. Аз ҳама баландтар Ҳошим Корвон меҳандид... (*С.Улугзода*). 6. Вай марди қадпасти ниҳоят фарбеҳ буд (*Р.Ҷалил*).

Машқи 412. Ҷумлаҳоро хонда, сифатҳоро ёбед. Воситаҳои ифодаи зиёди ва камии аломатро муайян намуда шарҳ диҳед.

1. Риши сап-сафеди вай қариб ба миёнбандаш мерасид (*Р.Ҷалил*). 2. Вай чашмони кабудчаи пуроташе дошт (*Ф.Ниёзӣ*). 3. Шаби дароз абрҳои хокистарранг ба Замин заррачаҳои нукратоб пошиданд (*А.Шукӯҳӣ*). 4. Вай риш надошт, мӯйлаби сафеди андак зардчато-баш ҳамеша аз ду тарафи лабаш ба поён хамида меистод (*Ҷ.Иқромӣ*). 5. Вай чобук, малламӯй, сурхинарӯй

буд (*Р.Чалил*). 6. Дигаре аз ин ду одам зардчаранг, ришу мўйлабаш тамом тарошида, мўйсараш дароз гузошташуда буда, пўшокаш тагу рўй европогӣ буд (*С.Айнӣ*).

Машқи 413. Ба сифатҳои сохта таваҷҷӯҳ намуда, пешванду пасвандҳои сифатсозро муайян кунед. Пасвандҳои шаклсозро ёфта шарҳ диҳед.

Абадӣ, ҳавоӣ, хонагӣ, оилавӣ, дўстона, ваҳшиёна, ҷудогона, пирона, салланок, хирадманд, дастакӣ, паррончак, ҷисмонӣ, суҳанвар, девонавор, гулгун, париваш, бамаънӣ, боумед, баркамол, бебок, ноҳақ, даргузар, тоалифбо, пастак, калонакак, зебоякак, фарбеҳақ, майдаяк.

Машқи 414. Ба сифатҳои мураккаби зерин зеҳн монед. Онҳоро ба сифатҳои мураккаби пайваст ва тобеъ ҷудо карда шарҳ диҳед.

Тор-тор, рангоранг, соҳибчамол, дилтанг, ошиқнавоз, зархарид, солхўрда, сиёҳмушкін, навбаромад, чорпахлў, нимбараҳна, нимдошт, якрав, худписанд, хелмахел, кулоҳбасар, нестандарчаҳон, зиндадаргўр.

§ 108. ШУМОРА

Машқи 415. Ҷумлаҳоро навишта, ба зери шумораҳо хат кашед. Шумораҳои миқдорӣ ва тартибиро муайян карда маънидод кунед.

1. ... Ин тавр бошад, нўҳ кас бас аст, даҳуматон ҳуди маҳмадоно шавад (*С.Айнӣ*). 2. Аз нимаи дуёми моҳи феврал сар карда шамоли боло вазидан гирифт (*А.Шукўҳӣ*). 3. Барои одаме, ки ҳеҷ гоҳ сар ба бистари беморӣ намондааст, бист рўз бист сол барин менамуд (*А.Шукўҳӣ*). 4. ... Ду сар пиёзро пора карда бирён кун (*С.Айнӣ*). 5. Меҳмонхона бо лампаи чилум гарм ва равшан шудагӣ буд (*С.Айнӣ*). 6. Ин чорумин ҳодисаи нодиру пурасрор аст... (*А.Баҳорӣ*).

Машқи 416. Чумлаҳоро хонда, шумораҳои микдориро муайян кунед. Гӯед, ки онҳо ба кадом ҳелҳои шумораи микдори мансубанд.

1. Бозор бо як сару ҳазор савдо ва як дилу ҳазор ҳаёл ба хонаи худ даромад (*С.Айнӣ*). 2. Маълум аст, ки ... аз даҳ нӯҳи мардумро дар ин ҷоҳо роҳ набуд ва саяки хонандагон ... бесавод мемонданд (*С.Айнӣ*). 3. Дар полизи боғча ду-се ҷӯякӣ ҳар гуна сабзавот кошта буданд (*Ф.Муҳаммадиев*). 4. Онҳо ҳанӯз панҷшаш қадам дур наrafted, оташфишонии душман саршуд (*Р.Ҷалил*). 5. Дар ин хона дар як гӯшае як бочкаи оҳаниро мебинед, ки тахминан даҳ сатил ё зиёдтар обро гунҷоиш дорад ... (*С.Айнӣ*). 6. Агар ҳамин даъворо карда, ҳамон шашаки ним таноб замиро мегирифт ҳам, ба ӯ чӣ мерасид? (*С.Айнӣ*).

Машқи 417. Ба шумораҳо зехн монда, сохташоро муайян кунед. Онҳо ро бо тартиби зерин нависед: шумораи сода, шумораи сохта, шумораи мураккаб, шумораи таркибӣ.

Шаш, даҳ ду, якум, дуҷум, чордах, дусад, бисту се, чорсаду сию ду, як, се, чор, чорум, сеҷум, сесад, шашсад, панҷсад, ҳаштсад, сиву ҳафт, чорсаду чилу панҷ, ду ҳазору шашсаду навад, панҷ, якумин, сиюмин, нӯҳсад, ҳазор, миллион, се миллиону шашсаду бисту панҷ.

Машқи 418. Чумлаҳоро навишта, ба зери шумораҳои тартибӣ хат кашед. Гӯед, ки онҳо тавассути кадом пасвандҳо сохта шудаанд.

1. Ман ба фикри он, ки «Ё фаҳмид ё не», бори якум ба рӯи вай бодикқат нигоҳ кардам (*С.Айнӣ*). 2. Домоди гунги мо рӯзи дуҷум ба деҳаи худ баргашт (*С.Улугзода*). 3. Начмиддин бори ҳаҷдахум ба назди духтар омаданаи номи ёро донист (*Р.Ҷалил*). 4. Дар гӯшаи аз ҳама дури хона, назди печка панҷумин иш-

Машқи 419. Шумораҳои тартибии зеринро бо рақам на-
вишта, ба ҳар яки онҳо яктоӣ ҷумла тартиб диҳед.

Хафтодум, сию сеюм, саду дююм, хазору нўхсаду
панчоҳу дююм, нўхум, ёздаҳум, бисту дююм, чилу чо-
рум, хафтум.

§ 109. ЦОНИШИН

Машқи 420. Ҷонишинҳоро ба ҷонишинҳои далолаткунандаи предмет, аломат ва миқдор ҷудо карда, ба дафтаратон нависед.

Ман, ту, ин гуна, ин хел, чанд?, чӣ қадар?, мо, шумо, вай, онҳо, ҳамин гуна, ҳамин хел, он гуна, он хел, ҳамон хел, ҳамин қадар, ҳамон қадар, ин қадар, он қадар, худ, ҳеҷ кӣ, ҳеҷ чӣ, ҳама, ҳар кӣ, ҳар чӣ, чӣ гуна?, ҳама гуна, чандин, якчанд, кӣ?, киҳо?, чӣ?, чиҳо?, чӣ тавр?, чӣ хел?, ҳар гуна, ҳеҷ гуна.

Машқи 421. Ҷумлаҳоро хонед. Хели ҷонишинҳоро муай-
ян намуда шарҳ диҳед.

1. Дили мани кўдакро ба худ чалб намуд (*Ҳ.Карим*).
2. Ҳошим худаш кошт, худаш даравид, худаш кўфг (*С.Улугзода*).
3. Дидед, ки коркунӣ аз корфармой чӣ қадар душвор будааст? (*С.Айнӣ*).
4. Ҳой, бародар, ту ин қадар бори вазнинро чӣ тавр мебардорӣ? (*Ҳ.Карим*).
5. Ман ҳамаи шумоёнро заминдор мекунам (*С.Айнӣ*).
6. Ба назарам ҳеҷ чӣ наменамуд (*Ҳ.Карим*).
7. Ин ҳикоя аз фалону беҳмадон китоб (*Ф.Мухаммадиев*).

Машқи 422. Ҷумлаҳоро нависед. Ҷонишинҳоро ёфта, ба зерашон хат кашед. Сохти онҳоро муайян кунед.

1. Ту хавотир нашав. Ба мо ҳеҷ гап намешавад (*Р.Ҷалил*). 2. Ў чизи дар дилаш бударо рӯйрост меғуфт ва аз ҳеҷ кас ибo намекард. 3. Он чизе, ки ману Боронов чандин моҳ ин ҷониб ҷустуҷӯаш мекардем, ҳамин рӯз ёфт шуд (*Ф.Муҳаммадиев*). 4. Ҳисобро ҳар кас хоҳад, ба пеши ягон кас рафта меҳонад (*С.Айнӣ*). 5. Барои ин сарзамин мардум чӣ қадарҳо хун рехта, чандин касҳо сар бохтаанд (*Ф.Ниёзӣ*). 6. Дар рӯи сарой якчанд деги миси калони якманиро шинонда пуроб карда меҷшонданд (*С.Айнӣ*).

Машқи 423. Ҷумлаҳоро хонед. Ҷонишинҳоро муайян карда, имлои онҳоро шарҳ диҳед.

1. Писарат ба ин ҷо ким—чӣ хел корд монда рафт ... (*С.Улугзода*). 2. Ҳар ду ҳам якдигарро нағз шинохтанд (*Ҳ. Карим*). 3. Дасти ҳеҷ кадоми инҳо тамға надошт ... (*С.Айнӣ*). 4. Раҳима даҳ китоб барои ҳудаҳ ва ҳамин қадар барои ман харида буд (*Ҳ.Карим*). 5. Ҳар кӣ побанди иморат мешавад, ҳар чӣ дорад, ҷумла ғорат мешавад (*Р.Ҷалил*). 6. Дар даруни молхона якчанд нафар хобида буданд (*С.Айнӣ*).

Машқи 424. Ба ҷои сенуқтаҳо ҷонишинҳои мувофиқ гузошта, ҷумлаҳоро нависед.

1. Ту дар ... сол таваллуд шудай?. 2. Ҳоло ба ... даромадаӣ? 3. ... чӣ меғӯянд, гӯш кун, баъд мулоҳизаатро гӯй. 4. Шокир ... ро ҷустуҷӯ мекард, аммо нагуфт, ки ... ро меҷӯяд. 5. ... бачагон аз уҳдаи ... кор набароянд ҳам, гапашон калон аст. 6. Хати маро ба ғайр аз ҳудам ... хонда наметавонист. 7. Аз ин гуфтугӯ ... му-
род ҳосил нашуд.

Машқи 425. Ҷумлаҳоро хонда, феълҳоро муайян кунед. Аввал феълҳои аз асоси замони гузашта, баъд аз асоси замони ҳозира сохташударо навишта шарҳ диҳед.

1. Баъд аз розигии беморро гирифтанд, Гулнора ба ходимони касалхона фармуд, ки ба ҷарроҳӣ тайёрӣ бинанд ва ҳудаш ба соаташ нигоҳ карда, ба кабинети сардухтури касалхона рафт (*Ф.Ниёзӣ*). 2. Хуб, марҳамат кунед, коратонро гӯед (*С.Айнӣ*). 3. Акнун ман рафтам, шаб ҳам бевақт шуд (*Ф.Ниёзӣ*). 4. Он рӯз ҳаво абрнок буд, аз осмон ҷанг меборид (*Ҷ.Иқромӣ*). 5. Аз қади хӯроку аз бари пӯшок мезанаду пул меғундорад (*Р. Ҷалил*). 6. Албатта, равад, ба мактаб хонад, мулло шавад (*Р. Ҷалил*).

Машқи 426. Ҷумлаҳоро навишта, ба зери феълҳо хат кашед. Гӯед, ки онҳо ба кадом замони феъл мансубанд.

1. Маро ҳайрон кардед, дӯстам (*Р. Ҷалил*). 2. Ҳушам канд, поҳоям аз тарс ба ларза омаданд (*С.Улугзода*). 3. Шодӣ ҳам ба муқобили ӯ мерафт (*Ҷ.Иқромӣ*). 4. Ронанда сару рӯяшро шуста буд. (*Ф.Муҳаммадиев*). 5. Ҳоло Офтоб фуру меравад (*М.Наҷмиддинов*). 6. Ситораҳо дар осмони баланд ҷим-ҷимак зада истодаанд (*Ҳ.Карим*). 7. То зиндаем, аз шумо миннатдор хоҳем буд (*Р. Ҷалил*).

Машқи 427. Ҷумлаҳоро нависед ва сифаҳои феълро муайян кунед.

1. Оре, ҳаёт танҳо пеш рафтад талаб мекунад (*Ф.Муҳаммадиев*). 2. Қорӣ Исмаило аз хона бароварданд, ки ба ҳавлии худ равад (*С.Айнӣ*). 3. Ту рафта аз пода хабар гиру ба ин тараф ронда биёр (*Р. Ҷалил*). 4. Ба ҳама чиз қатъӣ биёяд ҳам, ба ҳезум қатъӣ наме-

омадагист (*Ў.Кўҳзод*). 5. Аз дастам биёяд, ягон ёрдам ҳам мерасидагист (*С.Турсун*). 6. Акнун камтар арзи моро шунавед (*Ҷ.Икромӣ*).

Машқи 428. Ҷумлаҳоро хонда, феълҳоро ёбед. Сохти онҳоро муайян намуда, қоидаи феълҳои содда, сохта ва таркибиро ба хотир оред.

1. Ҳақиқатан, он муллоро писари шумо ғалтонд (*С.Айнӣ*). 2. Баъди як моҳ Аҳмадбек аз саф баргашт (*Ф.Муҳаммадиев*). 3. Ин ҷавон дар пеши назари ҳудамон сабзид. 4. Ҳамшираи меҳрубон, биё, одамон, биёед, дар паҳлӯи ӯ бишинед... (*Ҳ.Карим*). 5. Лукмаҳои нон гулӯяшро ҳарошида гузаштанд (*Ф.Муҳаммадиев*). 6. Мо барои бахт, барои саодати ҳудамон ва насли ояндамон кор мекунем (*Ҳ.Карим*).

Машқи 429. Феълҳои зеринро аз рӯи шахсу шумора тасриф кунед.

Хондан, тамошо кардан, нӯшидан, хӯрдан, навиштан, омадан.

§ 111. ФЕЪЛҲОИ ҒАЙРИТАСРИФӢ

Машқи 430. Ҷумлаҳоро хонед. Феълҳои ғайритасрифиро муайян намуда шарҳ диҳед.

1. Барои ин корро кардан ба мо маблағ лозим аст (*Ҷ.Икромӣ*). 2. Либосҳои ба Шарифа дўзондаатон хеле зебидааст (*Р.Ҷалил*). 3. Сухани ӯро табассумкунон шунида нишаст (*С.Айнӣ*). 4. Саргузашти Зебиро нақл кардани аммаам маро ғарқи фикру хаёлот кард (*С.Улугзода*). 5. Ҳошим Корвон китоби овардагиашро нишон дод (*С.Улугзода*). 6. Додочон ба автобус нишаста, ҳудро ба меҳмонхона расонид (*Ҷ.Икромӣ*).

Машқи 431. Ҷумлаҳоро нависед. Масдарҳоро муайян намуда, аз ҷиҳати сохт шарҳ диҳед.

1. Шунидан кай бувад монанди дидан. 2. Баъд аз

Машқи 432. Ҷумлаҳоро хонед. Сифатҳои феълиро ёфта, замони онҳоро муайян кунед.

1. Сарвшоҳ пеши онҳо рози нухуфтаро аз нухуфт берун овард (*С.Улугзода*). 2. Касоне, ки пеш ба муваффақияти кўшиши ӯ шубҳа мекардагӣ буданд, акнун дигар хел гап мезадагӣ шуданд (*П.Толис*). 3. Як дастаи калони сарбозони аз қалъа баромадаистода низ намудор гардиданд (*С.Улугзода*). 4. Сиддиқхон маоши аз подшоҳӣ ба худаш додашавандаро ба китобхарӣ сарф кард (*С.Айнӣ*). 5. Дар бисоташон либоси пўшидани ва чизи хўрдани қариб надоштанд (*Ф.Муҳаммадиев*). 6. Холаи чома дўхта истодагӣ аз паси айнак ба писарчааш нигарист (*П.Толис*).

Машқи 433. Чумлаҳоро нависед. Феълҳои ҳолро муайян намуда, шарҳ диҳед.

1. Савораҳо сухбаткунон ба назди хаймае расиданд (*Ш.Ҳаниф*). 2. Холида лабонаш дар панҷаи табассуми меҳрангез, абрӯвони барҳамашро тааҷҷубкунон сахл боло бардошта, мактубро гирифта, ба хондан даромад (*Ҷ.Акобир*). 3. Мо давон-давои ба роҳ даромадем (*С.Айнӣ*). 4. Аз дидани ӯ чехраи чавон кушода шуда табассум кард (*А.Ҳамдам*). 5. Ҳар сол, ки ту чилвакунон меомадӣ, додгӯён то ба гӯри падарам рафта нам ба ёдам мерасид (*Ҳ. Карим*).

ФУРӢФИ СУБҲИ ДОНОӢ КИТОБ АСТ

Олимон ва нависандагони номии ҷаҳон аз бачагӣ китобдӯст буданд. Ҳатто имкони дар мактаб хондан надошта бошанд ҳам, дар натиҷаи китобдӯстӣ соҳиби маълумот шуда, роҳи худро дар илм пайдо кардаанд. Абӯалӣ ибни Сино ҳамаи соҳаҳои илми замони худро дар китобхонаи амири Бухоро мустақил аз бар карда буд. М.А.Ломоносов айёми бачагӣ аз ҳамсояҳо китоб гирифта, дар болои онҳо шабхоро рӯз мекард. Физики машҳур Фарадей азбаски фарзанди шахси камбағал буд, ба ҷои мактабхона маҷбур буд, ки дар матбаа ба сифати саҳҳоф кор кунад. Ӯ мекӯшид, ки аксарияти китобҳои муқова мекардаашро хонад. Ҳамин тавр ӯ дар илм роҳ ёфта буд.

Агар кас аз айёми бачагӣ китобро дӯст дорад, тамоми умр аз китоб ҷудо намешавад (*Аз «Машъал»*).

НАҚИБХОН ТУҒРАЛ

Устод шеърҳои Туғралро аз ёд медонистанд. Ҳамроҳ хеле такрор кардем. Ман аз латифаҳое, ки мардуми Зарафшон ба Туғрал нисбат медиҳанд, чанд порча гуфтам. Дар ин латифаҳо Туғрал ҳамчун марди ҳозирҷавоб, дуррандеш, хушсухан, дилёб ва ғамхори фақирону бенавоён номбар мешавад.

Устод шунавида хуб хандиданд.

— Табиатан, аз рӯи шунидаи ман ҳам, Туғрал бояд ҳамин хел одам бошад, охир вай шоир буд, дили шоир ҳамеша раҳмгин аст.

— Вақти суҳбат гуфтам, ки касони Туғралро дидагӣ ҷанӯз ҳастанд, ҳешовандон дорад, наберааш дар қайди ҳаёт, хонаи бо дасти Туғрал бино ёфта ҷанӯз боқист.

Устод ният карданд, ки албатта ин сафар деҳаи Зосунро хоҳанд дид (*У.Рачаб*)

Модарчони азизу меҳрубон!

Шуморо бо рӯзи байналмилалӣ занону духтарони ҷаҳон – 8-уми март табрик меғўям. Дар ин рӯзи оғози фасли баҳорӣ орзумандам, ки ҳамеша баҳори умратон беҳазон, тани сиҳату хоҳири ҷамъ, рӯи сурху сари баланд ва давлати пирӣ ёратон бод.

Бо эҳтиром: писаратон Комрон

Барқия

Тошканд

Алишер Навоӣ 45

Қодиров Маҳмуд

Фардо ғавран биё

Ангрен

Қамолиддин Беҳзод 18

Шамсиддинов Қамол

Барқия

Тошканд

Фурқат 50

Шаъбонзода Ҷаъфар

Сездахуми июн соати даҳ ба қаторай Тошканд – Қаршӣ меоям, пешвозам гир!

Насаф, Лоик 31

Соҳибзода Парвиз

ВАҚОЛАТНОМА

Ман, Шодиев Хуррам, истиқоматкунандаи деҳаи Бурчимулло, кўчаи Ҷўра Тусматов 24, ба Бобоев Фаррух вақолат медиҳам, ки бастаи аз шаҳри Самарқанд ба номи ман фиристодашударо аз шуъбай алоқай Бурчимулло бигирад.

14.05.2013 (имзо) Шодиев Х.

Имзои Шодиев Хуррамро тасдиқ мекунам. Раиси ҷамоаи деҳаи Бурчимулло

(Муҳр) (имзо) (ному насаб)

1. *Воҳидов А.* Фарҳангнигории тоҷику форс. Самарқанд, 2006
2. *М. Кабиров, А. Воҳидов.* Забони адабии ҳозираи тоҷик (луғатшиносӣ, луғатнигорӣ, фразеология). Самарқанд, 2010
3. *Маҷидов Ҳ.* Фразеологияи забони адабии тоҷик. Душанбе: УДТ, 1982
4. *Муҳаммадиев М.* Синонимҳо дар забони ҳозираи тоҷик. Душанбе: 1962
5. *Муҳаммадиев М.* Принципҳои асосии калимасозии забони тоҷикӣ. – Масъалаҳои забони тоҷикӣ. – Душанбе: Ирфон, 1967, С. 37–45
6. *Муҳаммадиев М., Талбакова Ҳ., Нурмуҳаммадов.* Лексикаи забони адабии тоҷик. – Душанбе: 1977
7. *Наҳангова М.* Ҷонишинҳо дар забони ҳозираи тоҷик. Фишурдаи рисолаи номзадӣ. – Душанбе: 1971
8. *Рустамов Ш.* Таснифоти ҳиссаҳои нутқ ва мавқеи исм. – Д.: Ирфон, 1972
9. *Рустамов Ш.* Исм. – Душанбе: Дониш, 1981
10. *Рустамов Ш.* Калимасозии исм дар забони адабии ҳозираи тоҷик. – Душанбе: Дониш, 1972
11. *Турсунов М.* Дар бораи калимаҳои мураккаб дар забони адабии ҳозираи тоҷик. Ахбороти шуъбаи фанҳои ҷамъиятии АИҶТ, 1956, №9, С. 73–84
12. *Фарҳанги забони тоҷикӣ. Иборат аз ду ҷилд (аз асри X то ибтидои асри XX).* – М., 1969
13. *Ҳалимов С.* Дар бораи сифатҳои сохта ва мураккаби умумичузъ ё ҳамкомпонент. Филологияи Эрон. – Душанбе: 1966
14. *Ҳусейнов Х., Шукурова К.* Луғати терминҳои забоншиносӣ. – Душанбе, 1983.

Дар хусуси нерӯи забону сухан.....	3
Забони тоҷикӣ	4
Такрори мавзӯҳои синфи V	
§ 1. Овозшиносӣ ва имло	6
§ 2. Калима	7
§ 3. Таркиби калима	9
Ҳиссаҳои нутқ	
§ 4. Исм	11
§ 5. Сифат	13
§ 6. Феъл	14
§ 7. Ибора ва ҷумла	17
§ 8. Ҷумлаҳои содда ва мураккаб	19
Луғатшиносӣ ва луғатнигорӣ (лексикология ва лексикография)	
§ 9. Калима ва истилоҳ	21
§ 10. Калимаҳои умумихалқӣ	23
§ 11. Калимаҳои шевагӣ	24
§ 12. Калимаҳои касбу пеша	26
§ 13. Калимаҳои нав	28
§ 14. Калимаҳои куҳнашуда	29
§ 15. Калимаҳои вомӣ (иктибосӣ)	32
§ 16. Хелҳои луғат	34
§ 17. Ибораҳои устувор (фразеологӣ)	36
§ 18. Сарчашмаҳои тақмили луғати забони тоҷикӣ	38
Калимасозӣ ва имло	
§ 19. Калимаҳои ҳамреша	41
§ 20. Калимаҳои содда	43
§ 21. Калимаҳои сохта	45
§ 22. Калимаҳои мураккаб	47
§ 23. Калимаҳои таркибӣ. Ихтисораҳо	48
Роҳҳои асосии калимасозӣ дар забони тоҷикӣ	
§ 24. Бо воситаи пешванду пасвандҳо сохта шудани калимаҳо	51
§ 25. Бо роҳи пайванди решаҳо сохта шудани калимаҳо	52
§ 26. Пешванду пасвандҳои калимасоз ва шаклсоз	54
§ 27. Тарзи таҳлили таркиби калима ва калимасозӣ	56
Сарф ва имло. Исм ва сохти он	
§ 28. Такрори дарсҳои гузашта	58
§ 29. Исми зот ва маънӣ	59
§ 30. Исми ҷомеъ	61
§ 31. Калимасозии исм	62
§ 32. Пасвандҳои -чӣ, -гар, -гор	63
§ 33. Пасвандҳои -гоҳ, -зор, -истон, -дон	64
§ 34. Пасвандҳои -а, -ак	66
§ 35. Пасвандҳои -ча, -ак	67

§ 36. Пасвандҳои -й (-гӣ), -гарӣ, -иш, -ор	69
§ 37. Пешванди ҳам-	71

Соҳти исмҳо

§ 38. Исмҳои мураккаб	72
§ 39. Исмҳои мураккаби навъи пайваст	74
§ 40. Исмҳои мураккаби навъи тобеъ	75
§ 41. Имлои исмҳои мураккаб	77
§ 42. Ба исм гузаштани сифат	79
§ 43. Тарзи таҳлили исм	80

Сифат

§ 44. Такрори дарсҳои синфи V	82
§ 45. Дараҷаҳои ғайриқиёсии сифат	84

Соҳти сифат

§ 46. Сифатҳои содда ва сохта	86
§ 47. Пасвандҳои -й (-гӣ, -вӣ), -ин (-гин)	88
§ 48. Пасвандҳои -она, (-ёна, -гона), -нок, -манд	90
§ 49. Пасвандҳои -а (-я), -о, -он	91
§ 50. Пешвандҳои сифатсоз	92

Сифатҳои мураккаб

§ 51. Сифатҳои мураккаби навъи пайваст	94
§ 52. Сифатҳои мураккаби тобеъ	96
§ 53. Сифатҳои таркибӣ	98
§ 54. Тарзи таҳлили сарфӣи сифат	99
§ 55. Шумора	101
§ 56. Аломати сарфӣ ва вазифаи нахвӣи шумора	103

Хелҳои шумора

§ 57. Шумораи микдорӣ	104
§ 58. Нумеративҳо	106
§ 59. Шумораи тартибӣ	108

Соҳти шумораҳо

§ 60. Шумораҳои содда ва сохта	110
§ 61. Шумораҳои мураккаб ва таркибӣ	111
§ 62. Имлои шумора	113
§ 63. Тарзи таҳлили сарфӣи шумора	114
§ 64. Ҷонишин	117

Хелҳои ҷонишин

§ 65. Ҷонишинҳои шахсӣ	119
§ 66. Ҷонишинҳои нафсӣ-таъкидӣ	121
§ 67. Ҷонишинҳои ишоратӣ	122
§ 68. Ҷонишинҳои саволӣ	124
§ 69. Ҷонишинҳои таъинӣ	125
§ 70. Ҷонишинҳои номуайяни	127
§ 71. Ҷонишинҳои манфӣ	128
§ 72. Соҳти ҷонишинҳо	130
§ 73. Имлои ҷонишинҳо	131
§ 74. Тарзи таҳлили сарфӣи ҷонишин	132

§ 75. Таккори дарсҳои синфи V	134
§ 76. Тарзҳои феъл	136
§ 77. Феълҳои монда ва гузаранда	137
§ 78. Феълҳои мутлақ ва давомдор	139
Сигаҳои феъл	
§ 79. Сигаи хабарӣ	141
§ 80. Сигаи шартию хоҳишмандӣ	142
§ 81. Сигаи амрӣ	144
§ 82. Сигаи эҳтимолӣ	145
Соҳти феълҳо	
§ 83. Феълҳои содда	147
§ 84. Феълҳои сохта	148
Феълҳои таркиби	
§ 85. Феълҳои таркибии феълӣ	150
§ 86. Феълҳои таркибии номӣ	152
§ 87. Пешванд ва пасвандҳои феълсоз	154
§ 88. Имлои феъл	156
§ 89. Тарзи таҳлили сарфии феълҳои тасрифӣ	158
Феълҳои ғайритасрифӣ	
§ 90. Масдар	161
§ 91. Соҳти масдар	162
§ 92. Хусусиятҳои номӣ ва феълии масдар	164
§ 93. Вазифаи нахвии масдар	166
§ 94. Сифати феълӣ	167
§ 95. Сифати феълии замони гузашта	169
§ 96. Сифати феълии замони ҳозира-оянда	171
§ 97. Сифати феълии ҳозираи муайян	173
§ 98. Сифати феълии замони оянда	175
§ 99. Феъли ҳол	176
§ 100. Намуди мутлақ ва давомдори феъли ҳол	178
§ 101. Имлои сифати феълӣ ва феъли ҳол	181
Таккори мавзӯҳои синфҳои V ва VI	
§ 102. Луғатшиносӣ	185
§ 103. Калимасозӣ	187
§ 104. Овозшиносӣ	188
§ 105. Наҳв	189
Сарф	
§ 106. Исм	191
§ 107. Сифат	192
§ 108. Шумора	194
§ 109. Ҷонишин	196
§ 110. Феъл	198
§ 111. Феълҳои ғайритасрифӣ	199
Намунаи матнҳо барои тақмили нутқи мураттаби шифоҳӣ ва хаттӣ	201
Намунаи ҳуҷҷатҳои расмӣ	203

O'quv nashri

**MALIK KABIROV, JUMANAZAR ESHONQULOV,
ZEBUNISO FAYZULLAYEVA, MAVLUDA DAVRONOVA**

TOJIK TILI

Umumta'lim maktablarning
6-sinf o'quvchilari uchun darslik

(Tojik tilida)

To'rtinchi nashr

«Sharq» nashriyot matbaa
aksiyadorlik kompaniyasi
Bosh tahririyati
Toshkent – 2017

Мухаррир *Хусрав Ҳамидов*
Мусаххех *Гулчаҳон Кабирова*
Мухаррири бадеӣ *Феруза Баширова*
Мухаррири техникӣ *Раъно Бобохонова*
Саҳифабанди компютерӣ *Мастура Атхамова*

Nashr litsenziyasi AI № 208, 28.08.2011-yil.

Ба чопаш 23.05.2017 рухсат дода шуд. Андозаи 60x90^{1/16}. Гарнитураи «Times New Roman Tj». Кегли 12, 11. Ҷузъи шартии чопӣ 13,0. Ҷузъи нашруи ҳисобӣ 9,60. Адади нашр 6278 нусха. Супориши № .

**Дар Хонаи эҷодии таъбу наشري «O'zbekiston»и Оҷонсии матбуот ва иттилооти
Республикаи Ўзбекистон чоп шудааст. 100129, Тошканд, кўчаи Навой, 30.**

Чадвали нишондиҳандаи ҳолати китоби ба ичора додашуда

№	Ному насаби донишомӯз	Соли хониш	Ҳолати китоб хангоми гирифтган	Имзои роҳбари синф	Ҳолати китоб хангоми супоридан	Имзои роҳбари синф
1						
2						
3						
4						
5						
6						

Чадвали боло ҳангоми ба ичора дода шудани китоб ва дар охири соли хониш баргардонида гирифтани он аз тарафи роҳбари синф аз рӯи меъёрҳои зерин баҳо гузошта мешавад:

Нав	Ҳолати китоб хангоми бори аввал супоридан
Хуб	Муқовааш яхлухт, аз қисми асосии китоб чудо нашудааст. Ҳамаи varaқҳояш ҳаст, надаридааст, чудо нашудааст, дар саҳифаҳо навишт ва хатҳо нест.
Қаноатбахш	Муқова қач шудааст, канорҳояш коҳида, якчанд хатҳо кашида шудаанд, ҳолати аз қисми асосӣ чудошавӣ дорад, аз тарафи истифодабаранда қаноатбахш таъмир гаштааст. Vарақҳои чудошудааш аз нав таъмир гаштааст, дар баъзе саҳифаҳо хат кашида шудаанд.
Ғайриқаноатбахш	Муқова хат кашида шудааст, даридааст, аз қисми асосӣ чудо шудааст ё ки умуман нест, ғайриқаноатбахш таъмир шудааст, китобро барқарор кардан мумкин нест.

O'quv nashri

**MALIK KABIROV, JUMANAZAR ESHONQULOV,
ZEBUNISO FAYZULLAYEVA, MAVLUDA DAVRONOVA**

TOJIK TILI

Umumta'lim maktablarning
6-sinf o'quvchilari uchun darslik

(Tojik tilida)

To'rtinchi nashr

«Sharq» nashriyot matbaa
aksiyadorlik kompaniyasi
Bosh tahririyati
Toshkent – 2017

Мухаррир *Хусрав Ҳамидов*
Мусаххех *Гулчаҳон Кабирова*
Мухаррири бадеӣ *Феруза Баширова*
Мухаррири техникӣ *Раъно Бобохонова*
Саҳифабанди компютерӣ *Мастура Атхамова*

Nashr litsenziyasi AI № 208, 28.08.2011-yil.

Ба чопаш 23.05.2017 рухсат дода шуд. Андозаи 60x90^{1/16}. Гарнитураи «Times New Roman Tj». Кегли 12, 11. Ҷузъи шартии чопӣ 13,0. Ҷузъи нашруи ҳисобӣ 9,60. Адади нашр 896 нусха. Супориши № .

**Дар Хонаи эҷодии таъбу наشري «O'zbekiston»и Оҷонсии матбуот ва иттилооти
Республикаи Ўзбекистон чоп шудааст. 100129, Тошканд, кўчаи Навой, 30.**